DE SOCIALISTISCHE GIDS
MAANDSCHRIFT DER SOCIAAL-DEMOCRATISCHE ARBEIDERSPARTIJ
Jaargang X No. 4 April 1925

HJALMAR BRANTING †

DOOR

J. W. ALBARDA.

Het aanzien, dat een beginsel geniet, en de achting, die men zijn vertegenwoordigers toedraagt, zijn twee grootheden, die in belangrijke mate van elkaar afhankelijk zijn. Personen mogen veelal beoordeeld worden naar de beginselen, die zij belijden — beginselen worden in niet mindere mate beoordeeld naar de personen, die ze dragen. Treden voor een groote zaak achtenswaardige mannen op den voorgrond, dan worden niet alleen door de beteekenis van de zaak de figuren dier personen belangrijk, maar dan wint ook door de hoedanigheden dier voormannen de zaak vertrouwen en eerbied.

Ook het aanzien der sociaal-demokratie wordt niet uitsluitend door de wetenschappelijke waarde van haar leerstellingen en de macht van hare organisaties bepaald. De intellektueele en de moreele hoedanigheden van hen, die de sociaal-demokratie vertegenwoordigen, zijn voor haar positie in de wereld eveneens een faktor van groote beteekenis. Is het verstandelijk peil van haar voorvechters slechts middelmatig en het moreel gehalte, waarop zij geschat worden, minderwaardig, dan zullen ook de wetenschappelijke en de ethische waarde van het socialisme door velen slechts laag aangeslagen worden. Munten hare op den voorgrond tredende figuren door persoonlijke eigenschappen uit, dan stijgen beginsel en beweging in aanzien en dan winnen zij bij velen aan vertrouwen en invloed.

Gebeurtenissen van tweeërlei aard hebben ons in de laatste maanden het hier bedoelde verband beter dan ooit doen gevoelen.

Hoe zou de groote belangstelling, waarmede tienduizenden het verloop van de Barmat-zaak volgen, te verklaren zijn, als dit verband zich niet gelden deed? Of enkele bekende leden van de Duitsche sociaal-demokratische partij wel achtenswaardige lieden zijn, is een

vraag, die, op zich zelf beschouwd, slechts voor hunne familieleden en vrienden van belang is. Dat die vraag weken lang vele tienduizenden bezig houdt, waarvan dezen vervuld zijn van bezorgdheid omtrent de handelingen en de relaties der socialisten, terwijl genen zich verlustigen in beschuldigingen en onthullingen en slechts naar meer en naar erger verlangen, is het gevolg van het besef, dat geen politikus zijn persoonlijke eer verspelen kan, zonder tegelijkertijd de eer van zijn partij in gevaar te brengen.

Dat daarentegen de socialistische staatsman, die voor zijn persoon de achting der geheele wereld verwierf, daarmede tevens het aanzien van het socialisme heeft verhoogd — hebben wij het niet duidelijk gevoeld bij den dood van Hjalmar Branting? Genoot het socialisme zelf niet mede van de hulde, na het overlijden van dezen socialist hem in de pers van alle richtingen en van alle landen zoo rijkelijk gebracht? Prees men Branting's eerlijkheid en zijn rechtvaardigheidszin als boven elke verdenking verheven, dan was dit immers niet minder dan voor zijn persoon een eer voor zijn beginsel. Noemde men dezen sociaal-demokraat „het geweten van den Volkenbond", dan lag toch voor ons in die lofspraak de erkenning besloten van de verhevenheid van het socialistisch beginsel.

Branting was in het internationale leven een figuur van den eersten rang. Maar niemand kan in de internationale politiek een voorname rol vervullen, die niet eerst in zijn eigen land een belangrijke positie heeft bereikt. Branting had in Zweden een positie zooals wel niemand anders. Grooter vertrouwen en meer bewondering, dan hij in zijn land genoot, kan geen staatsman verwerven.

Het ontzag, waarmede in geheel Zweden zijn naam werd genoemd, dankte Branting, behalve aan zijn eigenschappen van verstand en gemoed, aan zijn werk. Voorzoover de verandering van de politieke machtsverhoudingen in een land het werk van een staatsman zijn kan, is Branting de maker van het nieuwe Zweden geweest. Hij was het, die de Zweedsche arbeidersklasse van machteloosheid tot macht leidde.

Dat dit werk slechts mogelijk werd en alleen slagen kon, doordat in Zweden een groot omwentelingsproces op economisch gebied zich voltrok, behoeft voor de lezers van dit tijdschrift geen uitvoerig betoog. Was Zweden de landbouwstaat gebleven, die het veertig jaar geleden nog was, Branting zou zijn werk misschien hebben kunnen beginnen, maar hij zou het niet hebben zien slagen; geen Zweedsch sociaaldemokraat zou ook een belangrijke rol hebben gespeeld in het volkerenparlement te Genève.

Zijn economischen achterstand heeft Zweden met een forsche ont-

wikkeling ingehaald. De omzetting van de reusachtige energie van het stroomende water in electrisch arbeidsvermogen maakte den snellen groei van de nijverheid mogelijk. De uitgestrekte bosschen, die het land bedekken, boden de gelegenheid voor het ontstaan en de uitbreiding van een zeer omvangrijke houtbewerkings-industrie. De rijke delfstof-voorraden in den Zweedschen bodem noodigden den mijnbouw tot snelle ontwikkeling. In enkele tientallen van jaren veranderde de economische structuur van het land geheel. Leefde in 1870 nog 70 pCt. van de Zweedsche bevolking van het landbouwbedrijf, reeds in 1900 was de landbouwende bevolking tot minder dan 50 procent gedaald, terwijl toen al meer dan een vijfde deel der bevolking in industrie en mijnbouw werkzaam was. Hoe snel deze laatste zich ontwikkelde, kan men meten aan enkele cijfers der ijzererts-productie, die in 1870 nog geen 800.000 ton bedroeg en in 1908 tot bijna 5 millioen ton was gestegen. De kolen-productie nam in hetzelfde tijdperk toe van 50.000 tot ruim 300.000 ton.

De politieke ontwikkeling is niet minder verrassend geweest. In 1896, toen Branting als de eerste sociaal-demokraat het Zweedsche parlement binnentrad, was zijn verkiezing slechts mogelijk geweest door de hulp der radicalen. Ook in 1899, toen hij voor de tweede maal gekozen werd, moest hij zijn zetel aan den steun dier burgerlijke elementen danken. Toen in September 1902 het aantal sociaal-demokraten in den Rijksdag op 4 werd gebracht, was de partij dol gelukkig, dat zij in het geheele land op hare kandidaten meer dan 10.000 stemmen had vereenigd. Twee en twintig jaar later, in October 1924, kwam de sociaal-demokratie met 725.000 stemmen als verreweg de grootste partij uit den verkiezingsstrijd en veroverde zij 104 van de 230 zetels in de volksvertegenwoordiging!

Van 1896 tot 1924, van 1 tot 104 parlements-zetels: ziehier begin en eindpunt van Branting's parlementairen arbeid. Is het wonder, dat de man, onder wiens leiding de partij zulk een reusachtigen groei beleefde, geëerd werd als de eerste staatsman van zijn land?

Branting heeft, gelijk al de mannen, die, in verschillende landen, de socialistische partijen groot gemaakt hebben, het socialisme gediend op alle wijzen, waarop het maar gediend kan worden. Als journalist heeft hij van 1884 af voor de verbreiding van het socialistisch inzicht dagelijks gearbeid. Zijn blad, „Social-demokraten", verwierf als politiek orgaan een machtigen invloed. Ook als propagandist heeft hij een zeer belangrijke plaats ingenomen. Dit was te meer bewonderenswaard, omdat Branting over schitterende redenaarsgaven niet beschikte. Zijn voordracht had weinig aantrekkelijks, en zelden of nooit iets meesleepends. Wie wel eens getuige is geweest van een door hem uit-

gesproken redevoering, en waarnam, hoe de duizenden zich verdrongen om elk woord op te vangen, dat hij zou spreken, moet hebben gevoeld, dat deze man door zijn diepen ernst en zijn gaaf karakter de Zweedsche arbeiders aan zich verbonden had. Kon zijn woord niet boeien door schoonheid van beeldspraak en rythme, het boeide des te meer door eenvoudige en innige waarachtigheid.

Meer dan eens heeft Branting het Zweedsche proletariaat geleid in groote massabewegingen. De strijd voor het algemeen kiesrecht neemt daaronder in de geschiedenis der Zweedsche arbeidersbeweging een niet minder voorname plaats in, dan in die van de Nederlandsche partij. Zooals Troelstra's naam aan den Nederlandschen kiesrechtstrijd is die van Branting aan den Zweedschen voor altijd verbonden. Het verzet was ginds niet minder sterk dan hier. In Zweden werd de overwinning niet verkregen zonder een algemeene werkstaking, die in 1902 den strijd feitelijk ten voordeele der arbeidersklasse besliste.

Politieke keffertjes hier te lande hebben meermalen gemeend de antimilitairistische gezindheid der sociaal-demokratie in verdenking te kunnen brengen met het noemen van Branting's naam. De waarheid is dat de man, wiens naam te goed is voor hunne lippen, tweemaal aan de wereld het voorbeeld heeft gegeven van een met goeden uitslag bekroond verzet tegen oorlogsplannen. In 1895, toen het Zweedsche hof het centrum was van de oorlogsstemming, die tegen het „oproerige" Noorwegen gekweekt werd, was het Branting, die het volk opriep om voor den vrede te waken en met zijn moedig optreden zich een veroordeeling tot drie maanden gevangenisstraf op den hals haalde. Tien jaren later, toen Noorwegen het staatkundig verband met Zweden verbrak, heeft Branting opnieuw het Zweedsche nationalisme, dat tot wapengeweld zijn toevlucht wilde nemen, met al de krachten der arbeidersbeweging bestreden en overwonnen.

Gedurende den wereldoorlog behoorde Branting tot de mannen, op wie het oog was gericht van allen, die van neutrale tusschenkomst het einde van den grooten strijd meenden te mogen verwachten. Zijn deelneming aan den arbeid der Stockholmsche konferentie, waarvan hij en Troelstra de voorzitters waren, verschafte het Hollandsch-Skandinavisch komitee meer dan iets anders vertrouwen bij de socialisten der geallieerde landen. Branting's sympathieën waren zeer stellig aan de zijde van Frankrijk. Het is zeker niet een volledige verklaring, als men zegt dat zijn oordeel over de voorgeschiedenis en de doeleinden van den oorlog die sympathieën had bepaald. De herinnering aan de omstandigheid, dat Branting in zijn jeugd ten behoeve van zijn natuurwetenschappelijke studiën geruimen tijd in Frankrijk had doorgebracht, vult die verklaring niet voldoende aan.

Onmisbaar is voor haar de vermelding van de positie, die, in internationale aangelegenheden, de Zweedsche sociaal-demokratie tegenover de Zweedsche bourgeoisie innam. Bevreesd voor het czaristische Rusland, dat immers Finland met geweld onder zijn rechtstreeksch gezag had gebracht en daardoor de dreigende nabuur van Zweden was geworden, gebruikte de Zweedsche bourgeoisie het „Russisch gevaar" als een scherpen prikkel tot militairistische politiek. Zij richtte zich met haar sympathieën naar Duitschland, op welks steun tegen Rusland zij hoopte te mogen rekenen. Branting, haar onverbiddelijke tegenstander, die niets vinniger bestreed dan nationalisme en militairisme, hield ook nu weder zijn land in evenwicht door den strijd aan te binden tegen den Pruisischen geest, dien hij niet minder dan den Russischen verfoeide.

Van zijn schoonen rechtvaardigheidszin gaf hij bewijs, toen hij, na den vrede van Versailles, herhaaldelijk tegen Frankrijk opkwam voor het Duitsche volk, als dit naar zijn meening aan onrecht onderworpen werd.

Vier maal is Branting minister geweest. Voor de eerste maal in het najaar van 1917, toen hij als minister van financiën zitting nam in een gemengd ministerie. Branting deed dien stap met weinig optimisme; hij deed hem, omdat naar zijn meening en die der partij, na den voor haar zeer gunstigen uitslag van de verkiezingen deelneming aan de regeering niet geweigerd mocht worden. Zijn verwachtingen waren niet hoog gespannen. Het moet hem verrast noch teleurgesteld hebben, dat de vreugde slechts van korten duur was. Met grooter illusies zal de Zweedsche arbeidersleider de daarop volgende malen het ministersambt hebben aanvaard. In 1920 toch, evenals in 1921 en in 1923 werd hij als kabinets-formateur geroepen en kon hij telken male een zuiver socialistische regeering samenstellen. Maar van die regeeringen was het bestaan evenmin gemakkelijk. De voornaamste voorwaarde voor een stevig bewind, de aanwezigheid van een met haar gelijk gezinde meerderheid in de volksvertegenwoordiging, ontbrak. Branting heeft de groote politieke moeilijkheid van dezen overgangstijd, nu de burgerlijke partijen in menig land het vermogen om te regeeren reeds verloren hebben, terwijl de arbeidersklasse dat vermogen nog niet volledig heeft verworven, wel zeer duidelijk ondervonden. Slechts een man als hij, om zijn karakter en zijn bekwaamheden binnen en buiten de landsgrenzen algemeen geëerd, kon tegen die moeilijkheden opgewassen zijn.

Zijn aanzien in het buitenland had Branting bovenal te danken aan zijn arbeid in den Volkenbond. Aan het devies, waaronder hem in 1921 den Nobel-prijs toegekend werd: „Voor den vrede en de broederschap

der Volkeren" was hij, meer dan wie ook, getrouw. Toen in 1922 aan Zweden een zetel werd aangewezen in den Volkenbondsraad, beschouwde de geheele wereld dat besluit niet slechts als een onderscheiding voor Zweden, maar bovenal als een bewijs van groot vertrouwen in Branting's persoon. In Raad en Assemblée had zijn woord gezag, en wie zich verongelijkt gevoelde, wist geen beteren steun te zoeken dan bij Branting. Voor het recht van de bevolking van het Saargebied en voor dat van de „vrije" stad Dantzig streed hij als voor zijn eigen zaak. Toen het fascistisch Italië in 1923 zijn brutale geweldaad in Korfoe had bedreven, heeft Branting daarover in de Volkenbonds-vergadering het vernietigend oordeel uitgesproken, dat zijn socialistisch gemoed hem ingaf. In 1924, toen de netelige en gevaarlijke Mosoel-kwestie in den Volkenbond aan de orde gesteld was, werd hem de moeilijke behandeling van die zaak als rapporteur toevertrouwd.

De Zweedsche arbeidersklasse heeft een groot leider verloren, Zweden een eminent staatsman, de socialistische Internationale een van hare beste mannen, de Volkenbond een van zijn sterkste steunpilaren.

Wij mogen trotsch zijn dat deze man, wiens naam is zonder smet en met eer omstraald, een socialist was. Trotsch op den socialist en op het socialisme!

EBERT †

DOOR

W. H. VLIEGEN.

Alle bladen, van vriend en vijand, hebben bij zijn dood, Fritz Ebert's levensloop beschreven. Velen vonden het belangrijkst in het heele geval, dat een zadelmaker tot president van de Duitsche republiek is opgeklommen. Al is dat nu, voor wie gaarne persoonlijkheden bestudeert, werkelijk een interessant geval, politiek gesproken is het toch zoo heel belangrijk niet. Eigenlijk was Ebert maar een klein beetje zadelmaker, en eigenlijk was in den grond der zaak, toen Ebert president werd, Duitschland nog maar een klein beetje republiek.

Immers, reeds op 21-jarigen leeftijd verliet hij het vak, waarin hij, als bekend sociaaldemokraat, zoo moeilijk aan het werk kon blijven. In dit vak toch, een klein-bedrijf, kent de patroon zijn arbeiders persoonlijk, en . . . de klanten kennen ze ook. De zadelmakersloopbaan van Ebert is er dan ook eene van heen en weer trekken. Op 18-jarigen leeftijd verliet hij zijn geboorteplaats, het oude Heidelberg, en op 21-jarigen leeftijd was hij te Bremen. Doch in dien tusschentijd had hij gewerkt te Karlsruhe, te München, te Mannheim, te Hannover en te Elberfeld. Te Bremen verlaat hij het vak om eerst redakteur en plaatselijk partijsekretaris te worden en later . . . herbergier. Want het redakteurschap werd betaald met 25 Mark in de week en het sekretariaat was een onbezoldigde funktie. En toen hij in 1894 trouwde, kon hij van die 25 Mark niet leven. Vandaar die herberg, waarin hij een paar jaar zijn levensonderhoud moest zien te winnen. In 1900 werd hij „Arbeitssecretär", dat wilde zoo iets zeggen als onze „ambtenaar van het bureau voor arbeidsrecht", en dat gaf wèl een bestaan.

Het is in de vervulling van deze funktie, dat Ebert den grondslag legde voor zijn verdere loopbaan. Hij werkte zich met groot succes in de zoo ingewikkelde Duitsche arbeids- en arbeidersverzekeringswetgeving in en behoorde nu weldra tot de vooraanstaanden in de Partij, zoodat hij in 1905 tot lid van den „Parteivorstand" werd gekozen. In 1907 was hij wel Rijksdagkandidaat, maar de Rijksdagverkiezingen van dat jaar waren voor de Partij ongelukkige verkiezingen, waarin ze niet alleen geen nieuwe distrikten veroverde, doch niet minder dan 16 mandaten verloor. Het waren die verkiezingen waarop het beruchte Dresdener kongres sterk ten ongunste der partij inwerkte. In 1912 werd Ebert de kandidaat in het vaste roode distrikt Elberfeld—Barmen

en toen deed hij zijn intrede in den Rijksdag. Hij was toen 41 jaar, en is dus niet als een jong broekje plotseling naar boven geduikeld, doch heeft zijn positie door langdurigen, harden arbeid veroverd. Ebert was dus nog maar twee jaar Rijksdaglid, toen de oorlog uitbrak.

Welke zijn de eigenschappen die Ebert daarna met zulk een vaart naar den voorgrond drongen, zoovelen met oudere brieven, voorbijvliegend? Zoo dadelijk aanwijsbaar zijn die niet. De hoofdzaak schijnt wel te zijn geweest dat ieder die met hem in aanraking kwam, getroffen werd door zijn helderheid van oordeel en door den indruk van strikte, eenvoudige eerlijkheid, die ieder van hem kreeg.

Ik heb Ebert eenige keeren ontmoet. De eerste keer dat ik mij herinner, was in Kopenhagen, in 1910, op het Internationaal kongres, waar we op een avond een uurtje gezellig hebben zitten boomen in een Duitsch bierhuis, waar ik met Wurm en Ledebour, uit een vergadering komend, toevallig was binnen geloopen. Als een aanstaand president van de Duitsche republiek heb ik hem toen niet aangesproken. Een stevige, goedlachsche, heldere baas. Het was nog de tijd dat de Duitsche partijgenooten verdeeld waren in radikalen en revisionisten. Wurm en Ledebour waren beiden felle radikalen. Ebert behoorde niet tot de revisionisten, maar in den loop van het bierpraatje nam hij die beiden wegens hun radikalisme nogal gezellig er tusschen. Toen ik hun iets verteld had van de bij ons plaats gehad hebbende scheuring en een beeld gaf van de nieuwe Sociaaldemokratische Partij, die tengevolge van het Deventer kongres in ons land was ontstaan, vroeg Ebert gekscherend of die nieuwe Partij „den Pannekök" niet gebruiken kon, want zij wouên hem wel kwijt.

Hij scheen zich over de kwestie radikalisme-revisionisme maar matig op te winden. Behoorde tot de velen die vooral de eenheid der partij wilden bewaren, de vraag van hare richting op het tweede plan stellend. Waarbij echter ook het feit dat men Bebel niet voor het hoofd wilde stooten, een groote rol speelde.

Een tweede maal ontmoette ik Ebert in 1912 te Berlijn, waar ik was heengegaan om bij de begrafenis van Singer de S.D.A.P. te vertegenwoordigen. Toen hebben we twee keer lang zitten praten over vele en velerlei dingen. Pernerstorffer, Albert Thomas en Huijsmans, die met hetzelfde doel in Berlijn waren en eenige Duitschers, waaronder ik mij Molkenbuhr herinner. Ebert's vrouw, een eenvoudige, beschaafde arbeidersvrouw, die graag over haar kinderen sprak, was er bij.

In 1917 heb ik Ebert nog even gezien en gesproken in Stockholm, waar hij reeds aan het hoofd stond van de delegatie der meerderheidspartij, die haar verklaringen kwam afleggen inzake de toen te verwachten internationale konferentie.

En ten slotte heb ik Ebert nog eens gesproken te Berlijn in September 1919, toen hij reeds president der republiek was en ik op het punt stond op verzoek van de Duitsche Soc. Dem. Partij naar Parijs te gaan ten einde een poging te doen om de relaties tusschen de Duitsche en de Fransche partij te herstellen. Over die zending hebben wij toen niet veel gesproken. Maar wel over den toestand van de Duitsche republiek en de haar dreigende gevaren, waarvan op dat oogenblik de toen nog zich Spartakisten noemende kommunisten het meest urgente vormden.

Op het eerste gezicht was er bij Ebert niets veranderd. Het eenige uiterlijke leek dat hij een gekleede jas droeg. Maar anders was hij de oude, eenvoudige, gemoedelijke baas, een en al nuchterheid en gezond verstand. Maar er lag, anders dan vóór den oorlog, een bezorgde, droevige trek om zijn mond — twee zonen waren in den oorlog gebleven — en in zijn stem was een trilling als bij iemand die zijn best doet om kalm en rustig te schijnen.

Reeds als partijbestuurder en later als partijvoorzitter had Ebert naam gemaakt als, wat de Franschen een „débrouillard" noemen. Iemand die moeilijke situaties snel en helder doorziet en bekwaam is in het ontwarren van knoopen. Geen de minste poging om gewichtig te doen, men zou zeggen het tegendeel van een diplomaat. Een open eerlijk gezicht. Niemand kon, met dien man voor zich, ook maar op het denkbeeld komen op zijn hoede te zijn. Ik kan me levendig voorstellen dat de „geschoolde" diplomaten met dit geval geen raad wisten, en ik vermoed dat menig hooger ambtenaar die in de oude school was opgegroeid, als eersten indruk heeft gemeend, dat met dezen naïeveling wel een loopje was te nemen.

Maar zoo was het allerminst. Want Ebert was zeker wat men noemt: wèl goed, maar niet gek. Hij had een paar heldere oogen in het hoofd en, liet hij zich zelf zonder tegenstand doorzien, hij doorzag anderen heel goed, ook al boden ze wèl tegenstand. En in sommige gevallen kon hij dan ook wel eens „grob" worden, naar ik, nooit bijgewoond, maar wel eens heb gehoord.

Toen de Duitsche republiek was gesticht, niet omdat het volk republikeinsch was, maar omdat men vrij algemeen besefte dat het vorstenhuis zich onmogelijk gemaakt had, en een groote hinderpaal zou zijn geweest bij het sluiten van den vrede, was het in het groote, bloedig verslagen land een chaos. Het eerst noodige was orde te scheppen.

Wie in de laatste maanden van 1918 en het eerste halfjaar van 1919 in Duitschland een blik heeft kunnen werpen, weet dat er zoowat alles in disorde was. De lokaliteiten der spoorwegstations waren smeriger dan beestenstallen, de treinen waren niet beter, ieder nam wat van zijn gading was. Op naam van Spartakus poogde iedere boef

zijn slag te slaan, en de weinigen die werkelijk revolutionairen waren en meenden dat een proletarische revolutie mogelijk was in dat land, mogen van geluk spreken dat ze toen de nederlaag leden.

De republikeinsche regeering, met haar sociaaldemokratischen president en sociaaldemokratische ministers, zag zich verplicht tot de tragische taak een deel van de arbeiders dat meende de proletarische zaak te dienen door de jonge republiek gewelddadig omver te willen werpen, met tegengeweld tot rede te brengen. Het was een jammerlijk werk, maar het was noodzakelijk. Hongarije heeft bewezen wat er gebeurd ware, wanneer Spartakus overwonnen had. Misschien ware het in Duitschland anders gegaan, doordien de entente-legers het land hadden bezet. Maar misschien ook waren Clemenceau en Poincaré kwaadaardig genoeg geweest om dat niet te doen, doch zich, als Bismarck in 1871, te verheugen in de rampen die den verslagen vijand troffen. En dan spreekt één ding van zelf, nl. dat de angst alle elementen die zich in hun veiligheid bedreigd voelden, dat was niet alleen de bourgeoisie, maar letterlijk ieder die ook maar iets te verliezen had, te hoop waren geloopen en zich geschaard hadden om den eersten den besten sterken man die zich had voorgedaan en die allicht geen republikein zou zijn geweest. Zooals het in Hongarije met Horthy gegaan is. Een burgeroorlog waartegen de Commune van Parijs kinderspel was, met een zekere overwinning van het meest gemilitariseerde volksdeel, ware onvermijdelijk gevolgd.

Men kan zeggen dat voornamelijk Ebert het Duitsche volk voor dit gruwelijke lot heeft gespaard. Noske is toen blijkbaar over de schreef gegaan en Ebert heeft hem moeten los laten, maar de republiek is voor het gevaar van het extremisme van links gered.

Later is het rechtsche gevaar opgedoken. Zwakke regeeringen hebben het op slappe wijze tegen gestaan. De lankmoedigheid tegenover de monarchisten, tegenover de leden van de diverse vorstenhuizen en tegenover de militaire organisaties die toch zoo vaak openlijk oproerig demonstreerden, was soms heel erg. De Kapp-Putsch gaf eenige opluchting, want de grondige mislukking, dank aan de houding van de Berlijnsche arbeiders — de regeering was er al van door — maakte de lucht wat zuiverder. De Ruhr-bezetting is den Duitsch-Nationalen weer sterk ten goede gekomen. Maar ook zij hebben bij behandeling van het Dawes-rapport toch duchtig water in den wijn moeten doen. De ministerieele crises zijn trouwens al die jaren niet van de lucht geweest. Dat is wel voor een groot deel sociaaldemokratische schuld. De sociaaldemokraten hebben ten opzichte van de deelname aan de regeering heen en weer geslingerd. Nu eens wel en dan weer eens niet. Dat is na de hereeniging van Onafhankelijken en S.P.D. niets beter gewor-

den. Ebert moest met burgerlijke ministers, met vaak gematigd-onverschillige republikeinen, werken. Men kan niet anders zeggen dan dat hij verschillende keeren er in geslaagd is bruikbare elementen te vinden, maar soms ook niet. Erzberger en Rathenau werden vermoord. Cuno was een mislukking. Maar Wirth en Marx waren niet kwaad. Stresemann wist hij naar 't schijnt de nagels te knippen. Dat hij zoo vaak zijn kanselier bij het Centrum zocht, geschiedde blijkbaar om deze ,,unsichere Kantonisten'' in het republikeinsche kamp vast te houden.

De jongste verkiezingen hebben het Centrum in rechtsche richting beïnvloed, want het heeft nu blijkbaar graag medegewerkt om Duitsch-Nationalen in de Regeering te halen, al heeft men ze verplicht een fraai klinkende republikeinsche regeeringsverklaring te teekenen. Men moet niet vergeten dat men in het land van ,,het vodje papier'' is.

Kortom, het leven van deze republiek, gesticht in een land zonder republikeinen, is nog zeer broos.

Juist in deze omstandigheden was de aanwezigheid van een president als Ebert, oprecht republikein, na zes jaren het klappen van de zweep kennend en buitengewoon geschikt om, werd het gevaar acuut, het middelpunt te zijn waarom alle republikeinsche elementen zich vertrouwensvol konden scharen, een geruststelling. Die nu weg is.

Dit is zeker een groot ding in Ebert geweest: men had respekt voor hem. Een respekt dat men niet krijgt door alleen maar een braaf en fatsoenlijk man te zijn, die poogt het iedereen zooveel mogelijk naar den zin te maken. Maar een respekt dat in den loop der jaren is ontstaan en dat hij zich veroverd heeft door zijn wezenlijke staatsmansgaven.

Misschien zijn er die Ebert zullen verwijten dat hij als president der republiek te weinig sociaaldemokratisch partijman is gebleven. Het is mij bekend dat sommige partijbestuurders, ook na zijn verheffing tot Rijkspresident, zijn blijven in- en uitloopen bij Ebert, als toen hij nog maar Partijpresident was, om in partijzaken zijn raad in te winnen. Zoo o.a. de redakteur van de ,,Vorwärts'', Stampfer.

't Is evenwel waar, partijvergaderingen heeft hij niet meer bijgewoond en het kan zijn dat hij dat wèl had kunnen doen.

Maar, als Ebert heeft gedacht dat hij de nog zoo breekbare Duitsche republiek — een republiek die haar fundamenten nog moet leggen, in de Duitsche historie liggen ze niet — niet behandelen mocht als stond ze muurvast, en dat het behoud van die republiek ten slotte voor de wereld belangrijker was dan welk partijdekorum ook, dan had hij toch negen-en-negentig procent kans om gelijk te hebben.

Zijn opvolger vindt zeker nog een moeilijke taak. Is hij een even oprecht republikein, dan zal hij een goed model voor zich hebben. Is

hij op dit stuk onzeker, dan zal 't nog leelijk gaan spannen. Want langzamerhand begint zich toch nu wel een republikeinsche traditie te vormen en het is niet aan te nemen dat de tijd voor monarchistisch herstel erg geschikt is. De laatste verkiezingen mogen de Duitsch-Nationalen onaangetast hebben gelaten, de Sociaaldemokratie is flink versterkt, en de ergste uitersten, de Deutsch-Völkischen en de kommunisten, hebben toch beiden een knauw gekregen.

Voor den wereldvrede ongetwijfeld van groote beteekenis.

Voor een gemeenebest als het Duitsche Rijk was , zooals het uit den oorlog kwam, is het een onschatbaar geluk aan zijn hoofd een man te kunnen plaatsen die eenerzijds geen bekrompen, eenzijdig partijman, maar anderzijds ook het tegendeel van een ledepop is. Dat geluk heeft Duitschland gehad. Men stelle zich voor den zwetsenden ijdeltuit die nu in Doorn zit, staande voor de taak die Ebert heeft vervuld.

De wijze waarop de tijding van zijn dood overal is ontvangen, in en buiten Duitschland, bij vriend en vijand, is zoo, dat men kan zeggen dat nu reeds de geschiedenis over Ebert haar oordeel heeft uitgesproken. Een zoo gunstig oordeel als in langen tijd geen vorst bij de gratie Gods meer ten deel is gevallen.

HET BELASTINGBELEID-COLIJN

(NAAR AANLEIDING VAN DE ZOOGENAAMDE WEELDEBELASTING.)

DOOR

F. M. WIBAUT.

De beoordeeling van nieuwe belastingvoorstellen mag zich niet beperken tot den inhoud dier voorstellen zelf. De beoordeeling van iedere wijziging in het belastingstelsel voorgesteld, moet zich allereerst bezig houden met het karakter van het stelsel zelve dat tot nu toe werd toegepast. Moet dus overwegen in hoeverre de voorgestelde wijziging het karakter van het belastingstel verbetert, aannemelijker maakt, of dit karakter slechter, onaannemelijker maakt.

Deze vooropstelling nemen wij als uitgangspunt bij onze beschouwing van de „5 wetsontwerpen", die Minister Colijn onlangs heeft ingediend. Het wetsontwerp genaamd „aanvulling der Zegelwet-1917", de officieele naam voor hetgeen meer populair wordt genoemd „de weeldebelasting". Het wetsontwerp, regelende de wijziging „verlaging van het successierecht". Het wetsontwerp tot wijziging der inkomstenbelasting, verhooging van den kinderaftrek. Het wetsontwerp herziening van de Verdedigingsbelasting II (verlaging met ongeveer de helft). Het 5e wetsontwerp betreffende een wijziging van art. 33 der Leeningswet.

De vijf ontwerpen, die wijziging in ons belastingstelsel willen brengen moeten reeds daarom in verband met elkander worden gezien, wijl zij in het Regeeringsvoorstel onafscheidelijk aan elkander zijn verbonden. De verlaging van het Successierecht, de vermindering van de Inkomstenbelasting door verhooging van den kinderaftrek, de verlaging van de Verdedigingsbelasting II brengen alle vermindering van inkomsten. Daartegenover staat de „weeldebelasting", die vermeerdering van inkomsten brengt om het bedrag van de vermindering voor het geheel of voor het overgroote deel te dekken. Doch ook indien de Regeering deze belastingontwerpen niet onafscheidelijk aan elkaar verbond zouden wij ze bij onze beoordeeling in samenhang met elkander hebben te zien. En daarnaast hun beteekenis gezamenlijk voor het karakter van het Nederlandsche belastingstelsel.

Het woord: belastingstelsel duidt aan een samenstel van belastingen: verschillende belastingen van onderscheiden karakter, die met elkander een geheel vormen. Bij de bespreking van een belastingbeleid zou dus in de allereerste plaats de vraag kunnen rijzen of er zulk een stelsel

van belastingen, zulk een samenstel van verschillende belastingen van de meest onderscheiden werking moet zijn? Of aan een belastingheffing naar één enkelen grondslag, een progressieve belasting van de inkomsten zonder meer, niet boven ieder stelsel, boven ieder samenstel van belastingen van onderscheiden karakter de voorkeur ware te geven?

Er is een tijd geweest, dat de stelling, dat er maar één belasting moest zijn: de progressieve inkomstenbelasting, voorstanders vond. Wij gelooven, dat die tijd, althans voor West-Europa, voorbij is. De inkomsten, die noodig zijn om de uitgaven te dekken, die Staat en Gemeente (om van de Provincie nu in dit verband niet te spreken) moeten doen voor de voorzieningen, die in onzen tijd, zij het in verschillende landen in zeer verschillende mate, als onafwijsbaar zijn erkend, zijn in de laatste 50 jaar en in nog sterkere mate in de tweede helft van dit tijdperk dan in de eerste, belangrijk gestegen. Wie zich rekenschap geeft van den omvang der onafwijsbare uitgaven, daarbij ook zich rekenschap geeft van de verdeeling der inkomens met name zooals die zich in verscheidene dier landen, b.v. in de eerste plaats in Engeland en in Nederland, in het laatste tiental jaren heeft ontwikkeld, zal meenen dat wij van iedere poging moeten afzien om de uitgaven der openbare bestuurslichamen te dekken uit één enkele belasting, de progressieve inkomstenbelasting. Er zou geen voor het economisch leven aannemelijke schaal van heffing te maken zijn die het vereischte bedrag zou opleveren.

Wij aanvaarden dus, dat er in dezen tijd en zoolang socialisatie niet is doorgevoerd een belastingstelsel, een samenstel van belastingen van onderscheidene werking moet wezen.

Vroeger betoogden de verdedigers van de progressieve inkomstenbelasting als eenige belasting, dat enkel deze methode de waarborg bood, dat de vereischte belasting zou worden geheven naar draagkracht. Geven wij nu, wanneer wij beperking tot deze eenige belasting onmogelijk achten, het beginsel van heffing naar draagkracht prijs? Dit is niet het geval. Waar wij aan een samenstel van belastingen de voorkeur geven boven de enkele inkomstenbelasting, stellen wij aan dit samenstel, aan dit belastingstelsel, zeer stellig den eisch, dat het zich naar de draagkracht der belastingbetalers zal richten. Wij verwerpen niet de stelling, dat de draagkracht de maatstaf moet zijn. Wij verwerpen de stelling, dat de draagkracht uitsluitend en onder alle omstandigheden het beste benaderd wordt door de enkele inkomstenbelasting.

Voor elk belastingstelsel handhaven wij dus den eisch, dat het zich moet richten naar draagkracht. Daarnaast echter stellen wij nog andere eischen. Wij stellen den belastingheffer o. a. den eisch, dat hij ver-

mijden zal om door zijn methode van belasting in te grijpen in normaal verbruik van noodzakelijke levensmiddelen. Wij stellen aan den belastingheffer ook den eisch, dat hij door zijn methode van belasting niet den eenen tak van productie, die in het belastinggebied als normaal moet worden gezien, bevoordeelt of belemmert ten nadeele of ten gerieve van een anderen tak van productie.

Uit de aanvaarding onzer vooropstelling, dat inkomstenbelasting niet de eenige bron voor belastingheffing kan zijn, volgt echter niet, dat belasting uit een andere bron dan het inkomen kan worden verkregen. Er is voor belasting geen andere bron dan inkomen of opgespaard inkomen, vermogen. Alle belasting van de meest onderscheidene soort wordt uit inkomen geheven, zoowel de belasting, die rechtstreeks het inkomen of het vermogen treft alsook de belasting, die in den een of anderen vorm de uitgaven of de vertering treft. De belastingen, die rechtstreeks uit inkomen of vermogen worden verkregen, noemen wij directe belastingen; de belastingen, die worden verkregen over het algemeen naar de maatstaf van uitgaven door den belastingplichtige gedaan, naar den maatstaf van verteringen, noemen wij indirecte. Beide komen uit het inkomen.

Aan een stelsel van belastingen, dat beide soorten, directe en indirecte, omvat, moeten dus als geheel de eischen worden gesteld hierboven reeds aangegeven. De eisch van de laagste inkomens onaangetast te laten. Daarnaast van de kleinere inkomens, hetzij door directe, hetzij door indirecte belastingen te samen, niet meer te nemen dan kan worden gevraagd zonder normaal verbruik van noodzakelijke levensbehoeften aan te tasten. De eisch, daarnaast hetgeen noodig is voor dekking der uitgaven der openbare lichamen te nemen van de grootere inkomens en vermogens in klimmende mate naar gelang deze inkomens en vermogens hooger stijgen. Te nemen ook van erfenissen, alweer in klimmende mate, naar gelang de verkregen bedragen hooger zijn en waarbij nog verschil is te maken bij verkrijging van ouders en van anderen.

Bij een korte bespreking van het belastingbeleid-Colijn gaan wij dus niet uit van de vooropstelling, dat indirecte belastingen niet mogen worden geheven. Een sociaal-democratische regeering, het staat voor ons vast, zou in de tegenwoordige staatsuitgaven niet kunnen voorzien zonder het heffen van indirecte belastingen. Om van het meerdere geld, dat zulk een regeering noodig zal hebben om in allerlei maatschappelijke behoeften te voorzien, wier individueele voorziening nog geruimen tijd buiten het bereik ligt en nog geruimen tijd buiten het

bereik zal liggen van zeer groote groepen der ingezetenen, niet te spreken. Zeker, deze positie zou gunstiger worden voor een sociaal-democratische regeering, die er in slagen zou de uitgaven voor vloot en leger terug te brengen tot het kleinste minimum, zooals in het Ontwapeningsvoorstel van onze Kamerfractie wordt gedaan. Maar ook op den grondslag, dat daarnaast de andere staatsuitgaven zorgvuldig zullen worden beoordeeld op hun doeltreffendheid, dat door reorganisatie in snel tempo van alle staatsdiensten overtollige uitgaven zullen worden vermeden, ook dan nog achten wij bij den onvermijdelijken omvang van staatsuitgaven en bij de gegeven verdeeling der inkomens, het heffen van indirecte belastingen naast directe voor den staat onvermijdelijk.

De strijd gaat om de verdeeling van het vereischte bedrag tusschen indirecte en directe belastingen, om de verhouding tusschen de opbrengst, die uit indirecte en uit directe belastingen wordt verlangd.

Ons verwijt aan het belastingbeleid-Colijn is niet, dat het de verhouding, die was verkregen tusschen directe en indirecte belastingen verstoort, maar dat het die verstoort in de verkeerde richting. Verstoort niet door zeer drukkende verbruiksbelastingen, zooals bijvoorbeeld de suikeraccijns, te vermindern. Doch verstoort door naast het voortbestaan van allerlei drukkende verbruiksbelastingen er nieuwe in te voeren. Telkens nieuwe en telkens meer.

Tot en met het jaar 1923 kon de verhouding tusschen directe en indirecte belastingen in Nederland de toets van vergelijking met b.v. Engeland reeds nauwelijks meer doorstaan. De cijfers waren toen:

	In percenten	
	dir. bel.	indir. bel.
Nederland 1923	52	48
Engeland, April '23/Maart '24	58	42

De vergelijkende cijfers geven het beeld, zooals het was in 1924 eer in Nederland werd overgegaan tot verhooging van de belasting op thee en op bier. Eer in Nederland werd overgegaan tot belasting op rijwielen. Eer in Nederland werd overgegaan tot verhooging van de invoerrechten. Eer in Nederland werd gedreigd met de nieuwe verteringsbelasting en met een z.g. weeldebelasting. En eer in Engeland werd overgegaan tot de in 1924 doorgevoerde verlaging van de belasting op suiker, op thee en op gedroogd fruit. De cijfers dus gebaseerd op ramingen van de opbrengst der belastingen volgens de begrootingen (niet op de werkelijke opbrengst) gaven reeds toen voor de vergelijking tusschen Nederland en Engeland een veel gunstiger beeld dan de werkelijkheid.

Hoe is nu sedert het belastingbeleid van Colijn geweest? Reeds bij de behandeling van de Staatsbegrooting 1924, doch veel duidelijker thans, geeft Minister Colijn een belijdenis van de beginselen, die zijn belastingpolitiek zouden beheerschen.

Eerste beginsel: de directe belastingen kunnen niet meer worden verhoogd. Dit was een axioma. Indien er meerdere belasting moet wezen, dan kan het niet anders dan door middel van indirecte heffingen. Er moet meerdere belasting wezen, dus kwamen er indirecte heffingen:

Verhooging bieraccijns en invoerrecht thee en bier	ƒ 9.000.000.—
Rijwielbelasting	,, 5.000.000.—
Herziening tarief invoerrechten	,, 15.000.000.—
Verhooging tabaksaccijns	,, 5.000.000.—
	ƒ 34.000.000.—

Tweede beginsel: Indien belastingverlaging mogelijk zou worden, hetzij door stijging der staatsinkomsten, hetzij door vermindering der staatsuitgaven, komen alleen de directe belastingen voor verlaging aan de beurt.

Derde beginsel: De directe belastingen echter komen reeds voor verlaging aan de beurt vóór dat het feitelijk mogelijk is. Dat wil zeggen, eer door verhooging van staatsinkomsten door ruimer vloeien der bestaande belastingen, of door vermindering van staatsuitgaven als gevolg van reorganisatie der staatsdiensten een budgetpositie is geschapen, die belastingverlaging mogelijk maakt.

Zoolang deze gunstige toestand niet is verkregen, moet verlaging van de directe belastingen toch worden tot stand gebracht. En wel door verplaatsing van den belastingdruk, door vermindering van den druk der directe belastingen en vermeerdering van den druk der indirecte belastingen.

Dit derde beginsel komt sterk tot uitdrukking in de reeds genoemde 5 wetsontwerpen. In de Memorie van Toelichting wordt, naar wij nader zullen zien te verstaan gegeven, dat verlaging der directe belastingen door een betere positie van het Staatsbudget voorloopig niet te wachten is, en dat dus daarom tot verschuiving van den druk moet worden overgegaan.

De 5 wetsontwerpen beteekenen een vermindering van directe belastingen tot te zamen *f* 38.000.000.—:

vermindering van de Rijksinkomstenbelasting door uniforme verhooging van den kinderaftref tot *f* 300.—	*f* 12.000.000.—	
vermindering opcenten leeningsfonds	,, 3.000.000.—	
		f 15.000.000.—
vermindering (halveering) Verdedigingsbelasting II		,, 13.000.000.—
verlaging successierecht		,, 10.000.000.—
		f 38.000.000.—

Deze *f* 38.000.000.— worden verwacht te worden verkregen uit de z.g. weeldebelasting: *a.* een belasting van 10 pCt. op in het wetsontwerp genoemde artikelen van den meest onderscheiden aard en beschouwd als weelde, en *b.* een belasting op de kosten van verblijf in hotels en pensions en van verteringen in restaurants, enz. Het is mogelijk, dat een deel van deze 38 millioen zal verkregen worden als gevolg van de toeneming van de opbrengst der bestaande belastingen door economisch herstel. De regeering echter acht dit niet waarschijnlijk. Aangenomen wordt dus, dat de *f* 38 millioen, indien niet geheel dan toch zeker voor het overgroote deel moeten komen uit de ,,weeldebelasting''. De regeering legt ons uit in haar Memorie van Toelichting, dat zij zich van de waarschijnlijke opbrengst dier belasting zoo goed mogelijk rekenschap heeft gegeven door een stelsel van steekproeven. Wij mogen dus stellen, dat hier een verplaatsing tot stand wordt gebracht van *f* 38 millioen uit de opbrengst van directe belastingen naar de opbrengst van indirecte belastingen.

Volgens de Staatsbegrooting 1925 bedraagt de geraamde opbrengst van alle directe belastingen (algemeene inkomsten en inkomsten leeningsfonds te zamen) rond *f* 275.000.000.— en die van alle indirecte belastingen rond *f* 227.000.000.—, dit wijst dus op een verhouding van 55 pCt. voor directe belastingen en 45 pCt. voor indirecte belastingen, een verhouding dus, die gunstiger is dan de cijfers, die wij hierboven gaven voor einde 1923 van 52 en 48.

Het verschil in deze cijfers laten wij thans buiten bespreking.

De 5 wetsontwerpen nu beoogen in totaal *f* 38 millioen over te hevelen van de directe naar de indirecte belastingen. Blijven dus overigens de omstandigheden gelijk dan verkrijgen wij een verhouding van directe belastingen *f* 237.000.000.—, indirecte belastingen

ƒ 265.000.000.—, zoodat door deze wetsontwerpen de verhouding tusschen directe en indirecte belastingen dan wordt:

	dir. bel.	indir. bel.
	47 pCt.	53 pCt.
in plaats van . . .	55 ,,	45 ,,

Anders gezegd: in 1924 voerde de regeering in nieuwe indirecte belastingen . . . . . ƒ 34.000.000.—
in 1925 wil ditzelfde beleid-Colijn overhevelen van van directe belastingen naar nieuwe indirecte . . ,, 38.000.000.—

te zamen . . . ƒ 72.000.000.—

Afgezien dus van verschil in ramingen, natuurlijke toeneming van opbrengst, enz., zal dus het beleid-Colijn op een belastingbudget van totaal 502 millioen de positie van de indirecte belastingen, de verhouding van indirecte tot directe belastingen kleiner maken met een totaal van 72 millioen of meer dan 14 pCt. van de belastingopbrengst.

Het is in het gezicht van dit beleid feitelijk niet noodig om den inhoud van de 5 wetsontwerpen nader kritisch te bezien. Immers het gaat er niet uitsluitend en niet vooral om wat van een bepaald belastingontwerp de inhoud is. Het gaat er naar wij betoogden vooral om welke plaats een bepaald belastingontwerp inneemt in een samenstel, in een stelsel van belastingen. Waar de 5 belastingontwerpen tot gevolg hebben, dat zij samen met de reeds ingevoerde verbruiksbelastingen in 1924 een zoo ontoelaatbaren ommekeer doen plaats grijpen in de verhouding tusschen de directe en de indirecte belastingen als deze cijfers toonen, valt over den inhoud van de 5 belastingontwerpen eigenlijk niet veel te spreken. Er valt enkel dit van te zeggen: zij zijn als samenstel als geheel verwerpelijk, omdat zij een stap verder zetten op den reeds in 1924 ingeslagen weg van de verzwaring der indirecte belastingen door verlichting der directe. Zij zijn als geheel verwerpelijk, omdat zij zijn de verstoring van een lang niet ideale en toch reeds voor veel verbetering vatbare verhouding tusschen de directe en de indirecte belastingen in Nederland.

Het oogenblik is slecht gekozen om uitvoerig in te gaan op de vraag hoe verbetering in de verhouding tusschen indirecte en directe belastingen zou zijn aan te brengen. Doch wie bedenkt, dat de belasting op suiker, een belangrijk verbruiksartikel, ook voor de allerarmsten, nog 27½ cent per Kilo bedraagt, dat is enkel aan belasting bijna 3 cent per ons, geeft aanstonds toe, dat de bestaande indirecte belastingen niet als onveranderlijk dienen te worden aanvaard. Gesteld men zou initiatief tot verlaging dier suikerbelasting willen uitstellen

tot de budgetpositie verlaging der belastingopbrengst mogelijk maakt, dan mag toch over die suikerbelasting worden gesproken tot een regeering, die naast die suikerbelasting nog een sterk verhoogde belasting op thee, een belasting op rijwielen heeft gesteld, een verhoogde belasting op tabak en op bier. En veel sterker mag over die suikerbelasting worden gesproken waar een nieuw stel verbruiksbelastingen gaat worden ingevoerd.

De vraag of een belasting goed is of slecht wordt immers in vele gevallen voor een groot deel bepaald door de vraag van de bestemming, die aan de opbrengst van de belasting zal worden gegeven. Wij gaan zoover toe te geven, dat over een verteringsbelasting, die een heffing zou brengen van verteringen in café's, restaurants, hotels, onder bepaalde omstandigheden kan worden gesproken. Wij bedoelen, een verteringsbelasting bij welke de heffing zeer eenvoudig zou zijn, zooals trouwens, vergissen wij ons niet, het wetsontwerp met name artikel 81 bij goede uitvoering de mogelijkheid schept. Wij laten hier nu buiten beschouwing of de vrijstelling van belasting volgens art. 81 k. voor den prijs van een maaltijd of van een nachtverblijf op niet meer dan 75 cent aannemelijk kan worden geacht. Doch stellen wij, dat de toepassing van zulk een belasting op verteringen in café's, restaurants en hotels gemakkelijk wordt gemaakt, en de vrijstellingen voldoende zijn, dan is voor ons een geval denkbaar, dat wij er voorstanders van zouden zijn. Het geval b.v., dat de opbrengst van zulk een hotel- en cafébelasting zou gebruikt worden voor mindering van de suikeraccijns. Zeker zien wij in de toepassing van zulk een belasting van vertering in café's, restaurants, hotels, allerlei bezwaren. Met name ook het bezwaar, dat verteringen in hotels voor een zeer groot deel van de personen, die er verkeeren, menschen, die voor zaken reizen op de een of andere wijze, en die de groote meerderheid vormen, met weelde heelemaal niets te maken hebben, en dus de belasting een rechtstreeksche verhooging zou zijn van hun onkosten. Zonder twijfel een groot bezwaar, ook al bedenkt men, dat onkosten in zaken in den regel worden afgewenteld op de koopers der artikelen. Maar reeds bij de instelling van een belasting heeft men de bezwaren, die iedere belasting veroorzaakt, te wegen tenopzichte van de voordeelen, die ze brengt om maatschappelijke voorziening mogelijk te maken. In veel sterkere mate heeft men de bezwaren van de eene belasting tegenover de andere te vergelijken, wanneer het er om gaat de eene belasting in te voeren om de andere te kunnen verminderen of op te heffen.

Stond nu de keuze zoo, dat de opbrengst van de hier bedoelde verteringsbelasting, heffing op de vertering in café's, enz., zou worden aangewend om de accijns op de suiker te verminderen dan waren wij

zonder twijfel voorstanders van de invoering dezer nieuwe niet ideale belasting ter vervanging of vermindering van de bestaande veel slechtere suikerbelasting.

Wij noemen dit voorbeeld als betoog, dat men zich bij de beoordeeling van iedere belasting rekenschap heeft te geven van het antwoord op de vraag: welke plaats de belasting zal innemen in een bepaald belastingstelsel, welke de voor de hand liggende bestemming der belastinggelden zal wezen. Het beleid-Colijn echter beoogt niet met de invoering der belasting op vertering in café's, enz. en van de z.g. weeldebelasting bij het koopen van allerlei verbruiksartikelen, tot de opheffing te geraken van zeer drukkende verbruiksbelasting, zooals de suikeraccijns. Het beleid-Colijn beoogt om langs den weg van verhooging der indirecte belastingen, van nog meer verzwaring van den belastingdruk van kleine inkomens, te geraken tot verlichting van den belastingdruk van groote inkomens. Het heeft hier zulk een haast mede, dat de regeering zelfs niet wil wachten tot het Staatsbudget belastingverlaging mogelijk maakt. Colijn is in dezen zin een krachtmensch, dat voor hem deze dingen moeten kunnen, eer ze kunnen.

Hier is wat ter verdediging van dit belastingbeleid-Colijn in de Memorie op de aanvulling der Zegelwet 1917 (weeldebelasting) wordt gezegd:

Reeds herhaaldelijk heeft de ondergeteekende gewezen op den te zwaren druk dien sommige directe belastingen tegenwoordig uitoefenen. Door de in verhouding tot het inkomen groote bedragen, die daarvoor moeten worden geofferd, wordt het leven *van tallooze ingezetenen bemoeilijkt;* voor een deel kunnen zelfs die belastingen niet uit het inkomen worden betaald, terwijl zij in ieder geval over de geheele linie een belemmering, zoo niet een beletsel zijn voor *kapitaalvorming, waaraan juist tegenwoordig meer dan ooit behoefte bestaat.* De noodzakelijkheid van verlaging valt niet op redelijke gronden te ontkennen.

Nu kan men zich twee mogelijkheden voorstellen om tot verlaging dier belastingen te komen: deze eerste, dat de totale opbrengst der middelen in sterke mate toeneemt, en deze andere, dat de uitgaven van den Staat op een belangrijk lager peil worden gebracht.

Het is niet te voorzien, dat de eerste mogelijkheid spoedig wordt verwezenlijkt. Al mag men zich vleien, dat de economische inzinking haren laagsten stand bereikt heeft en zelfs de allereerste teekenen van eenige opleving zichtbaar zijn, het herstel — daargelaten nu, dat het verre van algemeen is — gaat zoo langzaam, dat een belangrijke vermeerdering van het volksinkomen en, als gevolg hiervan, een aanzienlijk acres der middelen niet spoedig is te verwachten. Hierbij kan de opmerking worden gemaakt, dat de belasting bij hare tegenwoordige hoogte zich zelve in den weg staat, vermits relatief lage belasting een gunstigen invloed zou hebben op den economischen toestand, en dus indirect een ruimer vloeien der middelen zou teweegbrengen.

Wat de tweede mogelijkheid — aanzienlijke verlaging van het Staatsbudget —

aangaat, de verwezenlijking ook hiervan is nog slechts in het verschiet te zien. Zeker, de Regeering is voortdurend op bezuiniging bedacht, doch zij kent niet het middel om de uitgaven als met een tooverslag op een veel lager peil te brengen. Kleine bezuinigingen op allerlei gebied kunnen een totaal bedrag aan besparing opleveren, dat niet te versmaden is, maar bezuiniging van beteekenis is slechts mogelijk door inkrimping van personeel. Aan de ambtenaren die afvloeien, moet echter wachtgeld worden toegekend, en zoo komt het, dat het geheele resultaat van de bezuinigingsmaaatregelen, die de Regeering neemt, zich niet dan geleidelijk kan openbaren. Ook in dit opzicht moet geduld worden geoefend en dit te eerder omdat sommige voorzieningen voortdurend hoogere uitgaven vragen en dus het effect van bezuiniging gedeeltelijk weer te niet doen.

De verlichting van den druk der belastingen, die een economisch schadelijke werking hebben, kan echter niet wachten; daarmede dient zoo spoedig mogelijk een aanvang te worden gemaakt. De ondergeteekende is daarom te rade geworden, dat al dadelijk verplaatsing van den druk ter hand moet worden genomen.

Men kan aan het beleid-Colijn niet verwijten, dat het op dit punt zijn bedoelingen onder stoelen of banken steekt. Met felle duidelijkheid zegt het, dat de belastingdruk voor de groote inkomens moet worden verlicht, voor de kleinere en de kleine inkomens moet worden verzwaard. Het moet onverwijld geschieden in naam van de kapitaalvorming!

Kapitaalvorming is voor de regeering Colijn, voor den regeerder Colijn, het tooverwoord. Het belastingbeleid-Colijn geeft er zich geen rekenschap van of wat het noemt kapitaalvorming inderdaad welvaartsbevordering zou zijn. Het belastingbeleid-Colijn aanvaardt klaarblijkelijk niet de stelling dat alle staatsbeleid op welvaartsbevordering moet zijn gericht. Deed deze regeering dit dan zou zij niet zonder meer het woord kapitaalvorming als tooverformule gebruiken. Zij zou zich rekenschap geven onder welke omstandigheden van „kapitaalvorming" welvaartsbevordering kan worden verwacht, onder welke omstandigheden niet, onder welke omstandigheden de vooruitzichten daarvoor het grootst zijn. Indien zij zich van deze beheerschende vraag rekenschap gaf dan zou zij tot de ontdekking, of tot de erkenning komen, dat er tweeërlei soorten kapitaalvorming zijn.

Er is vorming van kapitaal in handen van openbare lichamen, van staat en gemeenten, die bij redelijk beleid de aanwending van het kapitaal op welvaartsdoeleinden zullen richten. Daarnaast vorming van kapitaal in handen van particulieren, die de aanwending van het kapitaal slechts dan op welvaartsdoeleinden zullen richten, indien zij geen kans zien door een andere aanwending meer winst te maken. Indien de regeering Colijn of de regeerder Colijn zich van dit verschijnsel rekenschap gaf, — de eisch, dat een regeerder dit zou doen, schijnt niet al te onredelijk, — dan zou hij de tooverformule kapitaalvorming niet zonder meer gebruiken. Voor den regeerder Colijn echter is met bevordering

van kapitaalvorming door particulieren, onverschillig welke bestemming, welke aanwending zij er aan zullen geven, alles gezegd wat een regeerder te zeggen heeft. Voor den regeerder Colijn is het particuliere belang van den particulieren kapitalist om zijn particuliere kapitaal te vermeerderen en zijn particuliere kapitaalmacht te vergrooten de eerste en de laatste letter van het alfabet van het staatsbeleid. Voor hem valt al dit particuliere belang samen met het algemeen belang.

Het is slechts in dezen gedachtengang verklaarbaar, dat de regeerder Colijn, waar hij in naam van de kapitaalvorming den eisch stelt, dat onverwijld de belasting voor de grootste inkomens zal worden verminderd en de belasting voor de kleine inkomens door nieuwe indirecte heffingen zal worden verzwaard, niet eens de poging doet om aan te toonen, dat de particuliere kapitaalvorming, de eenige vorm, die zijn belangstelling heeft, deze abnormale bemoeiïng onvermijdelijk noodig heeft. Hij waagt zich niet aan de poging om aan te toonen, dat bij den stand der directe belastingen de kapitaalvorming niet voldoende is om te voorzien in de particuliere kapitaalbehoefte, die voor normale uitbreiding van de particuliere industrie zou zijn vereischt. Indien hij er zich aan waagde zou hij ontdekken, dat hij voor deze stelling het bewijs niet zou kunnen leveren. Geen enkel econoom in Nederland is er in geslaagd dat bewijs te leveren. Er zijn er eenigen, die het beweerd hebben, maar beweren is ook op dit punt, ook al staan er onder de beweringen fraaie namen, geen bewijzen. Er blijkt uit niets, dat wanneer de Nederlandsche industrie kapitaal zou vragen, waarvan zij de rentabiliteit van de belegging naar behooren zou kunnen aantoonen, dit kapitaal haar niet zou worden geboden. De waarschijnlijkheid is, dat het beleggingsgeld, dat in Nederland plaatsing zoekt en plaatsing vindt, niet enkel in leeningen van openbare lichamen, maar ook b.v. voor de electrificatie van de Zwitsersche spoorwegen, ook voor een aantal andere doeleinden in het buitenland, zich ook beschikbaar zou stellen voor de Nederlandsche industrie, wanneer deze redelijke inkomsten aannemelijk maakte. Maar van de mogelijkheid van zulk een onderzoek maakt het regeeringsbeleid-Colijn zich af met de tooverformule: kapitaalvorming. Met de machtspreuk: ,,aan kapitaalvorming bestaat meer dan ooit behoefte".

Zijn er eer wij over dit belastingbeleid-Colijn het vonnis gaan vellen wellicht nog verzachtende omstandigheden voor te pleiten? Wij zien er één. In het samenstel der 5 belastingontwerpen met elkaar aangeduid als de ,,weeldebelasting" is er een, dat den druk mede op kleinere inkomens verlicht. Het is de wijziging van de wet op de Inkomstenbelasting, die voor gehuwden een aftrek invoert van *f* 200 en die de kinderaftrek thans oploopende van *f* 100 voor inkomens

beneden *f* 1400 tot *f* 200 bij inkomens van f 3000 en meer verhoogt tot uniform *f* 300. Deze wet brengt een verlichting van druk voor alle aangeslagenen in de Rijksinkomstenbelasting. Voor de hooge inkomens zoowel als voor de lage. Maar het is duidelijk, dat de verlichting veel belangrijker is naarmate het aangeslagen inkomen kleiner is. De vermindering van de opbrengst der belasting door deze wijziging bedraagt 12 millioen. Van deze vermindering van druk komt dus zeker een vrij belangrijk deel ten goede aan middensoort inkomens en kleine inkomens. Stond de maatregel op zich zelf, wij zouden hem toejuichen. Maar deze verlichting van den druk der inkomstenbelasting is zeker veel te duur gekocht, wanneer daartegenover staat de verzwaring van de indirecte belastingen met 38 millioen. Het is voor den belastingbetaler met een klein inkomen heel genoeglijk, wanneer hij stel voor inkomstenbelasting *f* 10 of *f* 15 minder betaalt, doch wanneer hij in den vorm van verteringsbelasting bijvoorbeeld *f* 15 of *f* 20 meer moet betalen dan is de positie van dezen belastingbetaler met een klein inkomen niet beter doch slechter geworden. Wij geven de cijfers slechts als voorbeeld. Hoe de weeldebelasting precies ten opzichte van kleine inkomens zal werken kan niemand nog zeggen. Vast staat voor ons, dat de druk daarvan voor de lage inkomens veel zwaarder zal zijn dan de verlichting, die in de Rijksinkomstenbelasting wordt gebracht. Immers de druk van gezamenlijk 38 millioen nieuwe verteringsbelastingen betreft een deel der verteringen van feitelijk alle gezinsleden boven een zekeren leeftijd, en wordt daardoor zwaarder naar gelang het gezin grooter is.

De verzachtende omstandigheid, die wij hier hebben aangevoerd, kan dus de hardheid van het vonnis maar heel weinig temperen. Zoo komen wij tot de uitspraak over het belastingbeleid-Colijn.

De aanklacht luidt:

Het belastingbeleid-Colijn staat schuldig aan het feit, dat het herhaaldelijk en hardnekkig den belastingdruk verzwaart voor hen, die het minst kunnen dragen;

staat schuldig aan het feit, dat het deze verzwaring van de belasting der minst draagkrachtigen thans tot stelsel verheft; het brutale stelsel om opzettelijk voor de meest draagkrachtigen, voor de belastingbetalers met groote inkomens en groote vermogens, den belastingdruk te verlagen en voor de kleine inkomens den belastingdruk te verhoogen;

staat schuldig aan het feit, dat het moedwillig op deze wijze het Nederlandsche belastingstelsel veel slechter maakt dan het was.

Het belastingbeleid-Colijn heeft voor zijn verontschuldiging niets anders aan te voeren dan dat het het belang van de particuliere

kapitaalvorming dient, zonder zelfs te trachten zich de vraag te stellen in hoeverre daarmede een algemeen belang wordt gediend.

Het wil met de vermindering van den druk der belasting van de hoogere en de hooge inkomens niet eens wachten tot de positie van het staatsbudget algemeene belastingverlaging, van directe en van indirecte belastingen, zal mogelijk maken.

Het staat dus schuldig aan de misdaad den druk der belastingen te verplaatsen niet naar het beginsel van draagkracht, maar lijnrecht tegen dat beginsel in.

Het vonnis luidt: zulk belastingbeleid dient geen ander belang dan dat der particuliere kapitaalvorming, geen ander belang dan dat van een kleine groep van kapitalisten;

zulk belastingbeleid is in strijd met alle redelijke eischen aan belastingbeleid en aan staatsbeleid te stellen en wordt op dezen grond verwerpelijk en onduldbaar geoordeeld.

De schuldige aan dit belastingbeleid, de regeerder Colijn, wordt mitsdien veroordeeld om: aan de kaak te worden gesteld.

BESCHOUWINGEN OVER DE WAARDELEER

DOOR

S. DE WOLFF.

„Beständige Rücksicht zu nehmen auf Leichtverständlichkeit, das heisst Darstellung für Unwissende. Man denke sich eine chemische Zeitschrift, wo beständig die Unwissenheit des Lesers in der Chemie die Grundvoraussetzung bildete."

MARX. (Brief aan Engels 18 Juli 1877.)

I.

INLEIDING.

Een bijna onvervulbare taak heeft schrijver dezes op zich genomen, en bovendien een zeer ondankbare. Bijna niet te vervullen, omdat hij heel wat inspanning voor zich zal hebben op te eischen, waarschijnlijk veel meer dan van den gemiddelden lezer zal mogen worden verlangd, zal deze hem tot het einde toe kunnen volgen, En ondankbaar, omdat de schrijver zich als aarts-conservatief te midden der vooruitstrevende socialistische broeders ontpoppen zal. Hij wil — schrik niet, o lezer! — u overtuigen, dat de Marxistische waardeleer, verre van vernietigd te zijn, nog recht als een toren overeind staat en torenhoog uitsteekt boven alles, wat tegenwoordig socialisten en niet-socialisten voor waarde-theorieën believen te laten doorgaan.

IJselijk conservatief. Het wordt onmiddellijk toegegeven en de taak van den nieuwlichter is gewoonlijk dankbaarder.

Geeft bovendien hij, die de Marxistische waardeleer nog durft verdedigen, zich zelf door dit enkele feit niet reeds een brevet van theoretisch onvermogen? Niet alleen zal hem, krijgt mej. Mr. Van Dorp haar zin, — men zie hiervoor de „Economisch-Statistische Berichten" van 16 Januari 1924 — hierdoor voor goed elke kans op een doctorstitel in de Staathuishoudkunde zijn ontnomen, maar hij stempelt zich bovendien tot volkomen ondeskundig.

Overdreven, denkt ge? Zou een professor in de economie het niet weten? Luistert naar de woorden van den Hooggeleerden Prof. Dr. C. A. Verrijn Stuart („Economist", blz. 275, jaargang 1921):

„En geweldig is thans reeds hetgeen negatief en positief op economisch gebied aan de grenswaarde-leer is te danken. Negatief, om slechts dit te noemen: de vernietiging van den hoeksteen van het wetenschappelijk socialisme, *de arbeidswaardeleer van Marx, welke door geen der zake kundig sociaaal-democraat meer wordt in bescherming genomen.* (Cursiveering van S. d. W.) Positief . . ."

Over dat positieve zullen wij het ook nog wel enkele keeren moeten hebben, maar thans interesseert ons allereerst de praealabele kwestie of een ,,der zake kundig'' socialistisch econoom in het jaar onzes Heeren 1925 het nog wagen mag de arbeidswaarde-leer aan te hangen en publiekelijk te verdedigen.

En toch zal door schrijver dezes dit stoute stuk worden aangedurfd. Bespottelijk en ridicuul? Best mogelijk. Maar zou het zoo volkomen wetenschappelijke der wèl der zake kundigen wel zoo lichtend en stralend naar voren komen, als domme, onwetenschappelijke, bespottelijke pogingen als deze hun geen zwarten achtergrond schonken?

Het moet dan ook al die geleerde dames en heeren Marx-dooders van en buiten beroep geen handomdraaien behoeven te kosten, om de absurditeit van hetgeen hier volgen gaat aan te toonen. ,,Wellicht zal het hun echter niet de moeite waard zijn, om deze handbeweging te maken'', voegt ge schrijver dezes toe.

Of het de moeite waard is kunt gij eerst op het einde beoordeelen. En daarom vraagt hij van u ietwat meer dan gewone belangstelling, omdat gij hem anders niet tot het einde volgen zult. Hoe bespottelijk u deze poging ook toeschijnen zal, tot het einde dezer studie ,,risum teneatis, Amici!''[1])

***

,,Goed, wij zullen ons lachen trachten in te houden. Maar maakt dat ons dan ook niet al te moeilijk'', zoo antwoordt gij schrijver dezes, o, welwillende lezer. En gij vervolgt: ,,wij zullen niet alles voor onze rekening nemen, wat mej. Mr. van Dorp op theoretisch gebied pleegt te verkondigen. Maar hetgeen zij op blz. 11 van haar boekje ,,Het Bankroet der sociale Politiek'' over Marx' waardeleer schrijft, schijnt ons toch niet geheel ongegrond. Zij schrijft:

„De Marxistische waardeleer is een zeer eigenaardige zaak. Een theoretische leer moet een zekeren dienst bewijzen, ons helpen bij de verklaring van een verschijnsel. Dat doet de waardeleer, die wij zooeven kort weergaven dan ook. Zij verklaart de verdeeling van het maatschappelijk inkomen. De Marxistische waardeleer echter doet het niet. Volgens Marx hebben de goederen waarde, naarmate er arbeid in belichaamd is. Is er veel arbeid aan een zaak besteed, dan heeft zij groote waarde. Is er weinig arbeid aan besteed, dan heeft zij geringe waarde. Deze bewering komt in de praktijk niet uit; een eenvoudig bewijs: sommige goederen bederven. Een *verrotte peer heeft geen waarde meer*, toch is er dezelfde mate van arbeid in belichaamd, misschien nog meer, als in dezelfde peer, toen zij versch was.''

Geachte lezer, wij gaan er in de economische wetenschap niet hard

[1]) „Houdt Uw lach nog even in, mijne vrienden.''

op vooruit, vooral wat de Marx-critiek betreft. „Plus cela change, plus cela reste le même."[2])

Was, om met Saks te spreken, reeds niet een twintig jaar geleden een ander *rottend* natuurproduct, een *rotte* kies het beeld van de holle aan alle zijden door de kritiek aangevreten Marxistische waardeleer? Schreef Prof. Bolland niet reeds zoo vele jaren geleden op blz. 34 van zijn „Maatschappelijk Vraagstuk in zijn slechte Oneindigheid":

„Volgens rechtzinnig socialistische opvatting zal de kiezentrekker, die aan een *slechte kies* een vol uur staat te arbeiden, honderd en twintig maal zooveel loon voor een en dezelfde beroepsdaad moeten ontvangen als de tandarts, die de kies er in dertig seconden uithaalt."

Doch het spotten zou schrijver dezes spoedig vergaan, o, lezer, als gij hem uitingen van Marxistische economen onder den neus zoudt duwen, die wel nog niet van rottingsverschijnselen spreken, maar het geval toch een doodelijk ernstig pathologisch aanzien geven, zooals van R. Kuyper, die Prof. van Blom in een polemiek in de „Economist" 1905 op blz. 476 moest toegeven:

„Ik houd de Marxistische waardeleer qua waardeleer voor volkomen foutief en als zoodanig door de kritiek *tot op het gebeente gehavend.*"

En op blz. 714 het volledig opgeven van den patiënt:

„*Met het arbeidswaardeprincipe valt* bij de analyse van de kapitalistische maatschappij naar mijn meening *niets te beginnen.*"

En *meer* feiten nog zou de lezer schrijver dezes kunnen voorhouden. „Habent sua fata libelli"[3]). Kuyper's boven geciteerde uitingen bleven nagenoeg onopgemerkt. De bespreking van R. Kuypers' rede in onze rijen: „Van Burgerlijke Staathuishoudkunde tot Proletarische Maatschappijleer" door E. Boekman lokte echter twee jaar geleden een polemiek uit, waarin een ander privaat-docent Dr. J. G. van Dillen, — dus 17 jaar later! — verklaren kwam, dat de socialistische economen onder leiding van R. Kuyper — het consult heeft wel wat erg lang geduurd, maar dat geeft waarborg voor de bezadigdheid van het oordeel —, de Marxistische waardeleer radicaal hadden „opgegeven"!

Verder zou hem kunnen worden gewezen op het merkwaardige feit, dat een ander socialistisch econoom Dr. Ir. J. Goudriaan Jr. een jaar geleden in zijn boek over „De Doelmatigheid van de Amsterdamsche Broodvoorziening" op blz. 40 Marx' arbeidswaardeleer en passant in een nootje onder aan de pagina eventjes aldus „afdeed", hem behandelend zoo als de filosoof Mendelsohn het in zijn tijd Spinoza deed: als „dooden hond":

[2]) „Hoe meer verandering, des te meer hetzelfde."

[3]) „Ook boeken hebben hun eigen lot."

„. . . De arbeidswaardeleer heeft als *waardeleer* de principieele tekortkoming: niet uit te gaan van de gegeven feiten der waardeschatting, zooals de subjectivistische waardeleer dit terecht doet, maar een uit de lucht gegrepen uitgangspunt geheel willekeurig te poneeren."

En als de „vooruitstrevende" lezer, de man, die ook wetenschappelijk met zijn tijd meegaat, schrijver dezes zegevierend zou toeroepen: „Ziet gij wel dat gij het beste doet uw pogingen te staken, gij hebt voor de hand reeds verloren spel, Marx' arbeidswaardeleer wordt alleen nog door de theoretici der uiterste linkerzijde der arbeidersbeweging aanvaard", ach, dan zou de eerlijkheid ons gebieden, dat wij den lezer toevoegden: „Helaas, zelfs dit is niet waar".

Want, wat het nagelaten werk van Karl Liebknecht „Studien über die Bewegungsgesetze der gesellschaftlichen Entwicklung", in 1922 verschenen, aan afbrekend oordeel over Marx' waardewet bevat, daarbij vergeleken is veel van hetgeen de boven geciteerden verkondigden, slechts als een schuchtere opmerking te beschouwen.

En dan zou een kleine bloemlezing uit Liebknecht's boek moeten worden gegeven, waarin o. a. zou moeten voorkomen:

Blz. 253: „*Bedriegelijk is het schijnbare voordeel* der Marxistische waardeleer . . . alsof zij het meten der waarde rekenkundig mogelijk zou maken . . ."

Blz. 256: „Hier staat inderdaad slechts een woord in plaats van een begrip, een dialectisch woord-kunststukje in plaats van eene oplossing."

Blz. 257: „*Arbeid* als bijzondere factor bij de waardevorming en daarmee de Marxistische waarde zweeft in de lucht — lost zich op in blauwen nevel."

Blz. 248: „Marx maakt den arbeid tot een *oer*-scheppenden factor, die uit het *niets* of uit een *fantastische-transcendentale* wonderbron *waarde* schept."

En nogmaals zal de lezer vragen: Waarom verdedigt gij nog of tracht gij te verdedigen, wat niet meer te verdedigen valt? Waarom geeft gij die verdediging liever niet op?

Het eerste antwoord hierop kan luiden, dat hiervan nog geen sprake behoeft te zijn zoolang zelfs de meest felle bestrijder der Marxistische waarde-leer aan den anderen kant wederom moeten toegeven, dat de dood-verklaarde Marxistische waarde-leer meer werkelijkheidsleven bezit dan ooit.

Luistert b.v. slechts naar Mej. Mr. van Dorp, die op blz. 12 van haar bovengeciteerde brochure neerschrijft:

„Marx' waardeleer is dan ook wetenschappelijk dood, verworpen door de Marxisten, eigenlijk door Marx zelf, omdat zij niet te handhaven is. Maar wie zou meenen, dat zij daarmede ook dood voor het practische leven was, zou zich ver-

gissen. De *Marxistische waardeleer is meer levend dan ooit, en beheerscht de geheele tegenwoordige sociale politiek en de geesten.*"

Vreemd, niet waar, wetenschappelijk dood, en toch ,,meer levend dan ooit" en ,,de geheele tegenwoordige sociale politiek en de geesten beheerschend".

En hoe komt het nu toch, dat de grensnut-theorie, de concurreerende waarde-leer, die volgens het boven geciteerde van Prof. Verrijn Stuart, ,,de hoeksteen van het wetenschappelijk socialisme de arbeidswaarde-theorie van Marx vernietigde", wat is de reden, dat die z.g. levende theorie daarentegen in geen enkel opzicht de tegenwoordige sociale politiek en de geesten beheerscht?

Het zou een gemakkelijk werkje zijn, hier in deze inleiding een reeks van citaten te geven, waardoor het ,,leven" en het levenwekkende" van die theorie een zeer scherpe belichting zou verkrijgen.

Een kleine aanhaling slechts van recenten datum van een volbloed Grenz-nützler als Prof. Dr. Alfred Ammon, die in zijn artikel over Cassels' systeem der theoretische staathuishoudkunde in het ,,Archif für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik" 51e Band, Heft 1, op blz. 43 schrijft:

„Er moet en kan hier niet onderzocht worden of de ,,grensnuttheorie", dat, wat zij wil en voorgeeft te willen, op bevredigende wijze presteert, — ja, men moet zelfs zonder meer toegeven, dat zij dat in haren huidigen vorm *niet* doet, — deze theorie is feitelijk nog in een uiterst onvolkomen toestand, en er kan *tegen* haar voorzeker veel worden ingebracht, ja, misschien kan *al het mogelijke* tegen haar worden aangevoerd . . ." (De cursiveering is van Prof. Ammon!)

Als zoo de ,,heele" Grenz-nützler over hunne theorie en haar ,,leven" en ,,levenwekkende" eigenschappen oordeelen, is het dan te verwonderen, dat de ,,drie-kwart" Grenz-nützler, die meenen, dat het ,,grens-nut" groote beteekenis heeft bij de verklaring der ,,oorzaak der waarde", maar toch niet gelooven, dat het de alpha en omega der economische wetenschap is, dat dus die groep der theoretische economen, waartoe de mannen als Prof. Dr. Frans Oppenheimer behooren, aldus het *„vruchtdragende"* van de grensnut-theorie karakteriseeren? (Uit ,,Wert und Kapitalprofit", blz. 61, 2e druk, 1922):

„De eigenlijke vraag der economische wetenschap is die: naar de hoogte van de waarde, d. w. z. naar de hoogte van den statischen prijs en *tot oplossing van dit vraagstuk schijnt* naar de resultaten te oordeelen, die tot nu toe verkregen zijn, de *psychologische leer der „grensnut-theorie" nauwelijks iets te kunnen bijdragen.*"

***

Het resultaat, hoe ongewild en ongewenscht ook, van al hetgeen hier tot dusver uiteengezet is, zal wel dit zijn, dat de lezer de theoretisch-

economische ,,Disputation" moede geworden is met Donna Blanka zucht, evenmin als zij in staat te kiezen tusschen Rabbinistische dialektiek en scholastiek uit de Habsburgsche landen:

> ,,Welcher Recht hat, weisz ich nicht,
> Doch es will mich schier bedünken,
> Dasz der Rabbi und der Mönch,
> Dasz sie alle beide stinken."[*])

En hij zal meer en meer gaan voelen voor die richting in de economie, die eene waarde-looze theorie verlangt, zooals om slechts enkelen te noemen, Liefmann en Cassel in de laatste jaren dit hebben geprobeerd.

Tegen dit pogen zou geen minste bezwaar kunnen bestaan, als men door deze *waarde*-loosheid de *theoretische economie* ook maar niet tot waardeloosheid doemde.

Dit is zoo zonder meer niets anders dan eene bewering, die in den loop dezer studie als juist moet worden bewezen.

Wel moet er echter reeds in deze inleiding aan worden herinnerd, dat er in de theoretische economie reeds lang eene richting bestond, maar die in den laatsten tijd wederom sterker opkomt, wier theorie hierin bestaat: aan te toonen, dat er in het economische leven van wetmatigheid feitelijk niet kan worden gesproken, wier theorie dus hierop neerkomt, dat er geen theoretische economie mogelijk is.

Verbaas u niet, lezer, over al dat fraais. In de economische wetenschap is, zooals bij zekere politieke partij hier te lande, ,,niets te dol".

Een eigenaardige vertegenwoordiger van deze richting was in ons land N. J. van Suchtelen, die in zijn boek over ,,De waarde als psychisch verschijnsel" op blz. 115 en 118 neerschreef:

> ,,Van een ijzeren wet, die de economische waardevorming beheerscht, zelfs niet van een wet, die door tegentendenzen wordt doorkruist of ten deele opgeheven, ja, *zelfs niet van een empirische regelmaat, die in de concrete prijzen der economische objecten tot uiting zou komen, valt iets te bespeuren.* Hiermede is evenwel niet gezegd, dat de bestaande waarden en prijzen toevallig of willekeurig zijn, althans niet in den strikten zin des woords . . ."
>
> ,,Bij de vorming en stabiliseering der economische waarden is geen vaste wet volgens eenig eenduidig beginsel werkzaam. Ook de economische waardevorming wordt beheerscht door de niet bandelooze, maar *maat- en regellooze vrijheid* der psychische kausaliteit."

Voor de theoretische economie studeerenden is het een geluk, dat er een ,,ijzeren wet" der variatie-permutatie- en combinatie-mogelijkheden

[*]) ,,Wie gelijk heeft, weet ik niet,
,,Doch ik zou bijna gelooven
,,Dat de Rabbie en de Monnik
,,Dat ze allebeide ,,stinken."

bestaat, die bij eindige grootheden geen oneindigheid toelaat. Die wet past dus, populair uitgedrukt, meer op de kleintjes, dan hare ,,maat- en regellooze'' collega der psychische causaliteit. Want anders zou het den theoretischen econoom, als dat zoo door kon gaan met systeem-mogelijkheden in de psychologische economie, wel spoedig gaan duizelen.

,,Heele'', ,,drie-kwart'', ,,halve'' Grenznützler, economen ,,zonder waarde-begrip'', theoretische economen zonder theorie, uitzoeken maar!

Daar moet echter iets — en nu zij het zonder spot en in bitteren ernst gezegd — neen, nog *alles* aan de fundamenten eener wetenschap ontbreken, als zoo iets mogelijk zijn kan.

En voor hem, die wetenschap zoekt, en dus zelfs, om met Polonius te spreken, ,,system in the madness''[5]) vermoedt, is de eerste plicht die fundamenten opnieuw aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen.

⁂

Wij zullen het, geachte lezer, in de volgende bladzijden over de waarde-theorie hebben. Maar dan dienen wij het eerst, zal het niet een wanhopig naast-elkaar heen redeneeren worden, over het begrip ,,theorie'' eens te zijn.

Wat is eene *theorie* in haren hoogsten vorm? Eene *dusdanige theorie is een systeem van mathematische leerstellingen, die uit een klein aantal principes worden afgeleid en tot doel hebben een groep van bij elkaar behoorende empirisch gevonden wetten zoo eenvoudig, volledig en nauwkeurig mogelijk te beschrijven.*[6])

Waarom plaatsen wij deze definitie vooraan, waarom handelt schrijver dezes er niet naar, zonder den lezer uitdrukkelijk te waarschuwen?

Omdat de grootste weerstand, dien hij te overwinnen zal hebben, wel aan het gebruik der mathematische methode zal zijn te wijten. En toch zal die methode moeten worden aangewend, zal men niet willen blijven steken in den hier boven, heusch nog met veel te zachte woorden, beschreven chaos.

Door de theorie op te vatten zooals zij zooeven door ons gedefinieerd werd, heeft de natuurwetenschap hare groote triomfen kunnen vieren.

,,Nu ja'', antwoordt de lezer, die ,,op de hoogte'' is, ,,maar de natuurwetenschap is voor de mathematische methode als geknipt,

[5]) In de dwaasheid systeem.

[6]) De hier gegeven definitie van ,,theorie'' is ontleend aan Pierre Duhem, een Fransch professor in de theoretische physica, die haar zeer uitgebreid toelicht in zijn werk: ,,La theorie physique, son object et sa structure''.

terwijl juist de maatschappij-wetenschap door den aard van haar studie-object deze methode bijna niet toepassen kan."

Schrijver dezes geeft toe, dat deze tegenwerping zeer modern klinkt, maar hij moet er direct aan toe voegen, dat het ongeschikt verklaren van een bepaald gebied van wetenschap voor de mathematische methode verre van modern, ja zelfs, schrik niet, vooruitstrevende lezer, een zeer oudbakken gedachte is.

Gij geeft toe, dat de natuurwetenschap voor de toepassing der mathematische methode als geknipt is? In den tijd van Gallileï dacht men daar geheel anders over. Luistert eens welke woorden deze beroemde natuurkundige, een der grondleggers der wiskundige physica, den tegenstanders zijner methode in zijn beroemde „Discorsi" in den mond legt (geciteerd volgens de Duitsche vertaling van A. von Oettingen. Ostwald's Klasiker No. 11, blz. 47):

„Dit zijn dingen, die ik niet geloof, ja ik geloof niet eens, dat gij zelf daaraan gelooft. Uwe beschouwingen en bewijzen zijn mathematische abstracties, afgescheiden van alle materie. Ik geloof, dat bij de toepassing op de natuurkunde en op de dingen der natuur deze wetten in het geheel niet meer van kracht zullen zijn."

De „mathematische abstracties" bleken op natuurkundig gebied volkomen van kracht te zijn en om de argumenten van „Simplicio" — dezen naam gaf Gallileï zijnen tegenstander in de „Discorsi" — kunnen wij thans niet anders dan medelijdend glimlachen. Zal deze historische analogie de huidige „Simplicio's" op het gebied der economie een toontje lager doen zingen?

In ieder geval bewijst deze herinnering aan Gallileï's tijd, dat men er in de wetenschap met dergelijke dooddoeners niet komt.

Doch keeren wij terug tot de definitie van „theorie". „Een systeem van mathematische grondstellingen uit een klein aantal principes afgeleid."

Men begint dus met het opstellen van enkele principes, en wel in een zoo klein mogelijk aantal. Die principes mogen natuurlijk niet tegenstrijdig in zich zelf zijn, of onderling tegenstrijdig. Maar overigens is men volkomen vrij bij het opstellen van theorieën in het kiezen zijner principes.

De lezer verneme wat Duhem daarover zegt: „Overigens beschikt de theoreticus over volledige vrijheid, slechts deze (n.l. de bovengenoemde) voorwaarde behoeft hij in acht te nemen. Hij kan de fundamenten van het systeem, waarop hij bouwen wil, naar zijn eigen goeddunken kiezen."

Zet hier nu naast de uiting van Dr. Ir. J. Goudriaan Jr. die meent Marx reeds weerlegd te hebben door hem te verwijten: „een uit de lucht gegrepen uitgangspunt geheel willekeurig te poneeren."

Of Marx zijn uitgangspunt zoo geheel uit de lucht gegrepen en zoo geheel willekeurig geponeerd heeft, daarover zal in den loop dezer studie nog wel wat gezegd worden.

Maar al ware dit wel zoo, waarom zou dan Marx ontzegd moeten worden, wat Duhem — en volkomen terecht — voor de theoretici der natuurwetenschappen opeischt: het in volkomen vrijheid kiezen hunner principes?

Dr. Ir. J. Goudriaan Jr.'s opmerking blijkt dus, in stede van iets tegen Marx te bewijzen, „een volkomen uit de lucht gegrepen uitgangspunt te zijn en geheel willekeurig te zijn geponeerd".

Maar als de theoreticus, behoudens de twee genoemde restricties, volkomen vrij is in de keuze zijner principes, dan is op een bepaald gebied van wetenschap het aantal theorieën onbegrensd, zal de lezer ons tegenwerpen, en zijn deze alle dus gelijk berechtigd.

Wanneer men hiermee zeggen wil, dat eene theorie, wier principes niet in zichzelve en niet onderling tegenstrijdig zijn, als „theorie" even waar — of misschien even onwaar — is als ieder andere, dan is dit juist. *Eene theorie kan nooit door een andere worden weerlegd.* Maar hoe dan te kiezen tusschen twee theorieën?

Het tweede gedeelte onzer definitie geeft het criterium, waarnaar men zijn keuze tusschen twee theorieën te bepalen heeft. Die theorie is verkieslijk, wier mathematische leerstellingen „een groep van bij elkaar behoorende empirische wetten het eenvoudigst, het volledigst en het meest nauwkeurig beschrijven". Ook hier is „the proof of the pudding the eating."[7])

En na het hier uiteengezette leze men nu nog eens over, hetgeen Prof. Dr. C. A. Verrijn Stuart met zoo veel bombarie in de „Economist" van het jaar 1921 neerschreef.

„En geweldig is thans reeds, hetgeen negatief en positief op economisch gebied aan de grenswaardeleer is te danken. Negatief om slechts dit te noemen: de vernietiging van den hoeksteen van het wetenschappelijk socialisme, de arbeidswaardeleer van Marx . . ."

Hier weerlegt eene theorie de andere niet alleen, hier vernietigt de eene de andere! In plaats van te bewijzen, dat de door hem aangehangen theorie de op economisch gebied bestaande empirische wetten het eenvoudigst, het volledigst en het meest nauwkeurig beschrijft, laat de professor de Grenznutzen-theorie Marx' waarde-leer tout simplement „vernietigen".

„Du sublime au ridicule" van den Hooggeleerde tot Lierens, den

[7]) Men beoordeelt de pudding het best, als men haar gegeten heeft.

bekenden machinalen ,,vernietiger'' van alle documenten, ,,il n'y a qu'un pas''! *)

Wil men werkelijk weten, hoe de Grenznutzen-theorie op economisch gebied de empirische wetten ,,zoo eenvoudig, volledig en nauwkeurig mogelijk beschrijft'', men luistere naar Schumpeter, den meest nauwgezette en wetenschappelijke van deze richting, die in ootmoed op blz. 186 van zijn ,,Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationökonomie'' komt verklaren:

„Niet toegankelijk is voor onze theorie, alles, wat met de *ontwikkeling* (cursiveering van Schumpeter) samenhangt. Ja, — de ontwikkeling en alles wat daarbij behoort, onttrekt zich aan onze beschouwing, het zuiver-economisch systeem is zonder ontwikkeling. Wij zullen het nog vaak genoeg over deze beperking hebben, welke de pijnlijkste van alle is, maar die geheel natuurlijk en onvermijdelijk uit het wezen van ons systeem voortspruit.''

En dan bedenke de lezer, dat ,,ontwikkeling'', ,,verandering'', de meest essentieele empirische wet van ons huidig economisch stelsel is en dat hare ,,zoo eenvoudig mogelijke, volledige en nauwkeurige beschrijving'' bij den besten theoreticus der Grenznützler eene incompetentie-verklaring is!

***

„De grondstellingen mogen niet tegenstrijdig in zichzelve zijn, of onderling tegenstrijdig.'' Dit is volgens het boven-uiteengezette de eenige eisch, die aan de ,,principes'', die de basis der theorie vormen, mag worden gesteld.

Maar wemelt Marx' theoretische arbeid dan niet van ,,logische Fehler'' reeds bij de opstelling zijner principes, en nog veel sterker bij het nemen van conclusies daaruit?

Kon Knies niet in zijn studie over ,,Das Geld'' reeds in 1873 op die ,,tegenstrijdigheden in zichzelve en onderling'' van Marx' theoretische principes wijzen? En Böhm-Bawerk schreef reeds in 1884, wat sindsdien tot eene vanzelfsprekendheid bij de Grenznützler geworden is, dat Marx moeilijk ,,in schlechter Logik und in Leichtsinn der Schlussfolgerung'' zou kunnen worden overtroffen.

En sinds het derde deel verscheen, kon men nog een stapje verder gaan dan Prof. Verrijn Stuart het doet: Marx heeft sindsdien Marx zelf vernietigd!

Sprak Dr. J. G. van Dillen in het Populair Wetenschappelijk bijblad van het ,,Het Volk'' van 18 Juni 1921 dit niet opnieuw weer uit, door te zeggen, dat Marx zelf in het IIIe deel van ,,das Kapital'' de onmacht van de arbeidswaardeleer erkende om de ruilverhoudingen te verklaren?

*) „Van het verhevene tot het belachelijke is het slechts een stap.''

En met zwierigen zwier komt Mej. Mr. van Dorp in het reeds boven gegeven citaat verklaren: „Marx' waardeleer is dan ook wetenschappelijk dood, verworpen door de Marxisten, eigenlijk door Marx zelf..."

Immers Marx geeft in het eerste deel van „das Kapital" eene analyse van het industrie-kapitaal en veronderstelt daarbij, dat de ruil plaats heeft volgens de arbeidswaardeleer. En wat blijkt nu in het IIIe deel? Dat die ruil *niet* plaats heeft volgens dat eenvoudige principe en dat dus in het werkelijke leven de arbeidswaardeleer — volgens Marx zelve — niet geldt. Dat het dus niet bijzondere, toevallige omstandigheden zijn, die enkele tijdelijke afwijkingen van den algemeenen regel veroorzaken, maar dat het werkelijke leven de *voortdurende afwijking*, volgens Marx zelve, hiervan te zien geeft en dat zijn geheele theorie op eene praemisse gebouwd is, die later weer wordt teruggenomen! En daarmee valt natuurlijk het geheele stelsel.

Dit alles lijkt heel logisch, maar is het niet. Zoo dit waar was, dan bleef er b.v. aan de geheele Einstein-theorie geen spaan meer heel!

Einstein zelf wijst in zijn populair werkje „Ueber die spezielle und die allgemeine Relativitätstheorie" op blz. 51 en 52 op het verschil tusschen de speciale en algemeene relativiteitstheorie, dat aan het verschil van de theorie in „das Kapital" I en „das Kapital" III volkomen analoog is.

Hij zet uiteen, dat de tegenstanders der relativiteitstheorie dikwijls beweerd hebben, dat de speciale relativiteitstheorie door de algemeene omvergeworpen werd.

Dan betoogt hij, dat „volgens de algemeene relativiteitstheorie de reeds dikwijls genoemde wet van het constant zijn der lichtsnelheid, *die een der twee fundamenteele hypothesen der speciale relativiteitstheorie vormt*, niet meer als onbegrend geldend mag worden geacht. *Nu zou men kunnen denken, dat door deze konsekwentie de speciale relativiteitstheorie en met haar de geheele relativiteitstheorie ten val zou worden gebracht.* Dit is echter niet het geval."

En dan deelt Einstein mede, dat deze schijnbare tegenspraak telkens in de natuurwetenschap optreedt. „Het is het schoonste lot van eene natuurkundige theorie, als zij zelf tot het opstellen van een meer omvattende theorie den weg wijst, waarin zij als grensgeval verder voortleeft".

Dat deze argumentatie van Einstein den Marx-critici erg overtuigend toeschijnen zal, achten wij niet waarschijnlijk. Einstein's opmerking in dit verband, dat steeds het dynamische het statische als grensgeval bevat, ligt veel te ver buiten den horizon der Grenz-nützler, wier theorie immers — men zie het hierboven gegeven citaat van Schumpeter — elk dynamisch begrip onvermijdelijk buitensluit.

Maar wellicht kan het toch den heeren en dames Marx-critici à tort et à travers[9]) een beetje doen aarzelen. Of is hunne theorie zoo „subjectief", verwerpt zij zoozeer elk „objectief" beginsel, dat wat zij voor Einstein — al is het dan ook onbegrepen — wel als de hoogste genialiteit willen laten gelden, bij Marx beschouwen als een der vele symptomen van zijne onwetenschappelijkheid?

***

„Ja, maar dan zonder spot, in dat „subjectieve" en „objectieve", daar zit toch maar het kenmerkende verschil", voegt ons hier de lezer haastig toe, blij, dat deze woorden hem en ons weder op den platten grond, vlak bij het economische honk brengen, welks platgetreden paden hem veel vertrouwder zijn, dan die nog onbegane, oneffene, wonderlijk gekromde wegen der Einsteinsche vier-dimensionale niet-Euclidische ruimte.

Heeft dan, o lezer, van der Wijk's schitterende studie in „De Socialistische Gids" van het jaar 1921 over „Wetmatigheid in Natuur en Maatschappij" u niet geleerd, dat *werkelijke* wetenschap terzelfder tijd „subjectief" en „objectief" van methode is, dat hare verklaringen en berekeningen zoo wel het eene als het andere zijn?

Schrijver dezes zou kunnen volstaan met het verwijzen naar het door van der Wijk uiteengezette. Wegens de treffende analogie met het „waardeverschijnsel" zal hij echter een eenvoudig voorbeeld wat breeder uitwerken, een voorbeeld, dat tevens bewijst, dat op natuurwetenschappelijk gebied van eene principieele tegenstelling tusschen subjectivistische en objectivistische beschouwingswijzen geen sprake is.

Wij veronderstellen, dat de lezer de wet van Boyle kent, die zegt: dat bij gelijkblijvende temperatuur, het product van druk en volume van een verdund gas constant is. Dit is nu een „objectieve" wet.

Hoe verklaren nu de natuurkundigen deze „objectieve" wet? Zij nemen ten eerste aan, dat de kleinste gasdeeltjes „moleculen" alle één eigenschap gemeen hebben: zich voortdurend in rechte lijnen te bewegen. De snelheid — dit is de tweede aanname — waarmee zij zich bewegen, is voor ieder molecule of „subject" wel een andere, maar toch zijn deze „subjectieve" snelheden onderling zóó verbonden, dat zij, graphisch voorgesteld, nagenoeg de lijn van Quitelet vormen. En deze tweede aanname — men leze hiervoor, wat Van der Wijk schrijft (op blz. 551 „Soc. Gids" 1921) — beteekent alleen, dat de beweging „ongeordend" is.

Welnu, uit deze twee veronderstellingen leiden de natuurkundigen,

[9]) „Door dik en dun."

als eenvoudigste wet, als ,,eerste benadering'', volgens mathematische methode de wet van Boyle af.

Ligt het nu niet voor de hand uit een eenvoudige aanname over een gemeenschappelijke eigenschap der individuen en het ,,ongeordend zijn'' der subjectieve bewegingen der menschen in een waren-produceerende maatschappij langs mathematischen weg ,,een objectieve wet'' af te leiden?

De ,,Grenz-nützler'' — zelfs de besten onder hen — zijn daartoe nooit gekomen: *Geen enkele ,,objectieve wet'' wordt volgens de hierboven geschetste wetenschappelijke methode door hen ,,afgeleid''.*

Zooals van der Wijk reeds in zijn andere studie: ,,De Oostenrijksche of averechtsche waardeleer'' opmerkte, kunnen zij dit ook niet, daar zij, door met ,,grenswaarden'' in plaats van ,,middelwaarden'' te blijven werken, zichzelf den weg naar de ,,objectieve'' wet blijven versperren.

Teekenend hiervoor is R. Kuyper's voortdurend pogen en toch even voortdurend mislukken weer om tot de ,,objectieve wet'' op te klimmen uit ,,voorraadsverhoudingen en behoeften''.

Wij zullen in den loop dezer studie aantoonen, dat die ,,voorraadsverhoudingen en behoeften'' bij lange na niet de primaire factoren zijn voor de waarde-bepaling, dat men nog tot veel eenvoudiger begrippen kan en moet teruggaan. Maar dit voor het oogenblik daargelaten.

Als men, zooals Kuyper dit doet, op blz. 148 van zijne Marxistische beschouwingen deel I cursief laat drukken: *,,Ik acht het arbeidswaardeprincipe voor de ad libitum te vermeerderen goederen in de primitieve warenproduceerende maatschappij juist''*, terwijl de hoofdstelling van zijn geheele betoog is: ,,dat de in laatste instantie bepalende factoren van de ruilwaarde de behoeften en voorraadsverhoudingen zijn'', dan mag men, als men wetenschap wil beoefenen, niet neerschrijven: ,,Maar dit zijn hier uitsluitend ruilwaarden van arbeidsquanta en de analyse uit voorraadsverhoudingen en behoeften kan *in dit verband* (cursiveering van R. Kuyper) achterwege blijven''.

Juist *,,in dit verband''* had deze analyse niet achterwege mogen blijven. Hier had bewezen dienen te worden, dat de aanname, waarvan de theorie uitging, tot de objectieve wet voerde. Op blz. 174 zijner studie betoogt Kuyper, ,,dat het eindelooze aantal waardeschattingen, steeds wisselend naar stemmingen van het individu en dikwijls weer gebaseerd op of verband houdend met waardeschattingen van andere personen, natuurlijk nooit een grondslag kan vormen voor een werkelijke quantitatieve analyse''. En in een noot bij dit gedeelte wijst hij erop, dat in een kapitalistische maatschappij dat ,,eindelooze aantal'' waardeschattingen nog wanhopig gecompliceerder samenhangt.

„Toon dan, in ieder geval", zoo redeneert een onbevooroordeeld wetenschap- zoeker, „wat gij met uwe grensnut–theorie voor de primitieve maatschappij, voor het eenvoudigste geval, bewijzen kunt".

Deze wetenschap-zoeker klopt aan de verkeerde deur. Hij kan lang blijven kloppen! Dit bewijs van de arbeidswaarde uit de analyse der behoeften en voorraadsverhoudingen bleef bij R. Kuyper niet achterwege, omdat het „in dit verband" gemist kan worden, maar omdat de grensnut-theorie uit hare praemisses tot geen enkele „objectieve wet" geraken kan.

„Maar heeft de Marxistische economie dit dan wel gepresteerd?" zoo vraagt de lezer.

Onmiddellijk geven wij toe, dat de Marxistische economie dit tot dusverre nog niet gepresteerd heeft. Maar oogenblikkelijk voegen wij er bij, dat zij er volkomen toe in staat is. Juist omdat zij werkt met „middelwaarden" kan zij uit enkele principes langs mathematischen weg, precies zooals de definitie van een theorie, welke wij hierboven gaven, dit verlangt, tot „objectieve wetten" geraken.

En het meest eigenaardige hierbij is wel, dat *Marx zelve* op verschillende plaatsen van „das Kapital" op dezen noodzakelijken uitbouw van zijn theoretisch stelsel wijst. Ook in dit opzicht toont hij wederom, zooals zijn eigen schertsend gezegde luidde, „geen Marxist te zijn", geen Marxist zooals zijn volgelingen, die uit louter reactie op het optreden der „Grenznützler" elk „subjectief" element uit de Marxistische economie willen weren.

Zoo wijst hij — wij zullen hier thans slechts twee passage's noemen, — de sterkst sprekende komen in den loop dezer studie van zelve naar voren — in het 10e hoofdstuk van „das Kapital III" (1e deel), dat den aandachtigen lezer onophoudelijk vingerwijzingen in deze richting geeft, op de noodzakelijkheid van de diepere „Analyse dieser beiden gesellschaftigen Triebkräfte: Nachfrage und Zufuhr", en omschrijft hij eenige bladzijden verder aldus de concurrentie, zoowel „objectieve" als „subjectieve" elementen in zijn theorie opnemend: „het individu werkt hier slechts als een deel der maatschappelijke macht, *als atoom der massa* (cursiveering van S. d. W.) en het is in dezen vorm, dat de concurrentie het *maatschappelijk* (cursiveering van Marx) karakter *der productie en consumptie* tot uiting brengt."

Maar het duidelijkst bewijs, dat Marx zijn economische theorieën wenschte op te voeren tot de hoogte, die de natuurwetenschap aan hare theorieën stelt, is wel dit, dat hij de laatste 10 jaren van zijn leven zich voortdurend met de studie der hoogere wiskunde bezig hield. Reeds Engels wijst hierop in de voorrede van het tweede deel van

,,das Kapital", maar het blijkt nog veel sterker uit de briefwisseling van Marx en Engels.

Zelfs als Marx tot herstel zijner gezondheid naar de badplaats Ramsgate vertrekt, neemt hij (brief van 25 Augustus 1879) daarheen wiskunde-werken mee, al is de studie hem ook nauwelijks mogelijk. En uit de brieven van 18 Augustus 1881 en 22 November 1882 blijkt, dat hij de werken van d'Alambert, Euler en Lagrange grondig bestudeerde.

Is het bij een man als Marx een te stoute veronderstelling, dat hij deze wiskundige studiën noodig achtte voor den uitbouw zijner economische theorie, om uit enkele aangenomen principes langs mathematischen weg wederom tot zijne ,,objectieve wetten" als de arbeidswaardeleer en de wetten der crisis op te klimmen? Trouwens in een vorige studie wezen wij er reeds op, dat hij zichzelf uitdrukkelijk in een brief van 31 Mei 1873 de taak stelde om ,,die Hauptgesetze der Krisen mathematisch zu bestimmen".

Het schijnt ons toe, dat het voor de socialistische theoretici onzer dagen een meer aangewezen taak is in dezen zin Marx' theorieën uit te bouwen dan in het koor der burgerlijke economen mede te zingen de litanie der doode arbeidswaardeleer.

Of hebben prof. Bordewijk en de zijnen ons nog niet voldoende gehoond? Waar bleef van onze nieuw-lichters het antwoord op zijn spottende vraag (Prae-adviezen over de vraag: Is publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie wenschelijk? blz. 20 en 21): ,,Maar is nu het uitbuitingskarakter der meerwaarde, *na het overlijden der arbeidswaardeleer van Marx*, nog wel wetenschappelijk gefundeerd?"

Is verder zijn spot niet volkomen gegrond, als Prof. Bordewijk schrijft: ,,Marx heeft en hij was een scherp theoreticus — al bleek zijn leer onhoudbaar — het bewijs der meerwaarde geheel afhankelijk gesteld van de arbeidsthesis. Thans zweeft de meerwaarde, wetenschappelijk gesproken, daar zij van haar basis is beroofd, in de lucht. Men bekommert zich daarom niet veel. . ."

En ten slotte! Wat kunnen onze socialistische ontkenners der arbeidswaardeleer hem toeroepen, als hij hun toevoegt: ,,Het ,,wetenschappelijk socialisme is er sedert Marx in wetenschappelijkheid niet op vooruitgegaan. Men schijnt de geweldige leemte in de leer, die de ruggegraat der actie moet zijn, nauwelijks te bespeuren."

R. Kuyper, die in het Populair-Wetenschappelijk Bijvoegsel van ,,Het Volk" van 4 Juni 1921 zich zelf een ,,theoretisch revisionist" noemde, wees er met Dr. van Dillen in dat nummer op, ,,dat er in de Marxistische kringen, wat betreft de eigen waardeleer een opvallende stilte heerscht".

Deze opmerking van R. Kuyper was aan het verkeerde adres gericht. Want Prof. Bordewijk wendde zich niet tot hen, „die in Marxistische kringen" nog „de eigen waardeleer" huldigen, maar tot de „theoretische revisionisten" tot hen, die „met het arbeidswaardeprincipe bij de analyse der kapitalistische maatschappij niets te beginnen wisten". Wanneer verbreken *zij* tegenover Prof. Bordewijk „de opvallende stilte"?

Willen zij werkelijk tot voordeel der socialistische beweging die stilte verbreken en in den strijd tegenover de burgerlijke theoretici stand houden, dan zal het voor hen noodig blijken de grensnut-theorie prijs te geven en terug te keeren tot Marx, niet zwerend bij de woorden van den meester, maar wel bij zijne methode ook op economisch gebied, die ver over die woorden heenreikt.

Aan dit streven van tezelfder tijd „Terug op Marx" en toch „Verder dan Marx" te gaan, zullen alle hoofdstukken van deze studie gewijd zijn, die zeer veel van de aandacht der lezers vergen zal, maar die wellicht tevens onze theorie — en dan dus tezelfder tijd onze praktijk — op iets hooger peil kan brengen.

TROELSTRA'S DICHTERSCHAP *)

DOOR

JOHAN WINKLER.

Er is over Troelstra's dichterschap heel wat geschreven, gesproken en . . . gefabeld. Welmeenende lieden hebben zijn in hùn oogen „fantastische" staatsmanskunst trachten te verklaren met een goedige verwijzing naar het feit, dat hij „nu eenmaal" van huis uit dichter was en zoo zijn heele leven de lastige gevolgen dier lastige eigenschap heeft moeten dragen. Welmeenende Friezen hebben het noodlot bejammerd, dat Friesland zijn besten zanger had ontroofd, om hem aan een oproerig en internationaal gezind proletariaat tot leider te geven . . .

In elk geval: als dichter kenden Troelstra tot nu toe slechts de Friezen, buiten Friesland's grenzen verhinderde de taal, waarin Troelstra's dichtwerk geschreven was, den belangstellenden Nederlanders er kennis van te nemen. *Hen* stelt Dr. Schepers' vertaling van de belangrijkste gedeelten van den verzamelbundel „Rispinge" (Oogst) daartoe thans in staat. Zij het op onvolkomen wijze. Daaraan is echter niet Dr. Schepers, de vertaler, schuld, doch de omstandigheid, dat bij *elke* vertaling uit *elke* taal in een andere, de glans en het leven van het oorspronkelijke *moet* teloor gaan en dit des te meer, wanneer de taal van het oorspronkelijke zoo zeer een *eigen* karakter heeft als het Friesch.

Troelstra's persoonlijkheid èn dichterschap zijn slechts *volkomen* te begrijpen voor hen, die zèlf van Frieschen stam zijn en zèlf de Friesche taal verstaan. Den niet-Fries *helpt* Dr. Schepers echter buitengewoon door hem in een voorafgaand hoofdstuk over „Heitelân en Memmetael"[1]) *iets* te doen voelen van de gevoelswaarde, die die woorden èn hun inhoud voor den Fries bezitten. Het Friesche Heitelân is een land met een groote demokratische traditie; Friesch patriottisme is daarin nauw verwant met het stambewustzijn der Vlamingen (onafhankelijke poorters, die zich vrij wisten te maken van adellijke overheersching) of de vaderlandsliefde der Zwitsers (stichters van een demokratischen staat van burgers en boeren). Friesch patriottisme behoeft zich over 's lands verleden niet te schamen: een gebied, waar

*) „Troelstra als Fries dichter". Verzen en liederen vertaald en toegelicht door Dr. J. B. Schepers. Uitg. Mij. „Ontwikkeling", 1925.

[1]) Vaderland en moedertaal.

lijfeigenschap niet geduld werd; in de Middeleeuwen een vrije staat met wetten in de eigen taal; een volk, waaruit mannen voortsproten, die recht-op bleven staan tegenover den vreemden vorst, want, zeide Gemme van Burmania: De Fries knielt for syn God allinne . . .

Troelstra's Friesche wezen sluit volkomen bij deze demokratische traditie aan. In de jeugdverzen jubelt het van trotsch zich Fries voelen, maar reeds klinkt daarnaast protest tegen wat ontaarding wordt genoemd en bastaardij:

> Zal Friesland Friesland blijven,
> dan zij de diepe vrijheidsmin
> van de oude stoere Friezen
> Ons hoogste lust en liefste zin.

Dergelijke verzen uit de periode 1880—1882 zou men, gelijk dit in den Frieschen bundel ,,Rispinge" is geschied, kunnen indeelen in een eerste afdeeling: It Heitelân. Daarop volgen dan (ook in Schepers' boek) gedichten ,,uit het Friesche volksleven", idyllische Kleinmalerei, vol van die liefde voor het eigen volk, waarvan ook de ,,Zangen van de Zee" getuigen. Een vierde afdeeling ,,Jongelingsgeluk en leed" brengt vervolgens liefdelyriek, die, zoomin als de teere fluistering van Heine's strofen straffeloos in ander taaleigen herhaald kan worden.

Tot *zoover* zou de vertaling dezer Friesche verzen in Hollandsche taal en sfeer nutteloos en overbodig hebben kunnen heeten, ware het niet, dat thans gedichten volgen uit den tijd voor en rond 1890, de periode in Troelstra's leven dus, waarin hij zich van *Friesch dichter* gestadig en konsekwent ontwikkelde tot *Nederlandsch socialist*. Dr. Schepers' hoofdstuk: ,,korte geschiedenis van den dichter" bevat nog eens de bekende feiten, die Troelstra in socialistische richting drongen en die hem in de arbeidersbeweging aldra in de voorste rijen plaatsten. De onder ,,Levensvragen" gegroepeerde gedichten, nu, geven in het poëtische geprojekteerd, die ontwikkeling duidelijk te aanschouwen. En daarmee gaan deze vertaalde gedichten belangrijk worden ook en vooral voor den Nederlander, die de persoonlijkheid van den socialistischen staatsman Troelstra wil nader treden.

De *dichter* gaat zwijgen, de *doener* rust zich ten strijd. Waar zoo hooge en zware taak wacht, moet het individueele dichtgeluid verstommen, Friesland verliest den dichter, de Nederlandsche arbeidersklasse krijgt haren leider. Maar eerst nog zingt de dichter Troelstra in zware strofen zijn in veel strijd veroverd geloof uit, — in strofen, die in hun wijde gedragenheid voor mij tot de schoonste uit des dichters werk behooren en die ook in Schepers' vertaling zeer treffend herschapen zijn:

Daar gaat een roep door alle landen,
Een roep om vrijheid, kennis, recht;
Daar ruischt een woord langs alle stranden:
Wat velen voelen, wordt gezegd . . .

Reeds was in den ,,Krijgszang van het ideaal'' voorvoeld, dat de strijd voor menschheidsrechten groote eischen zou stellen, die *dwars in zouden gaan tegen individueelen schoonheidsdorst, persoonlijk schoonheidsontroeren:*

Ik wil niet meer van blijde bloemen neuren,
Van hemelsblauw en zachte sterrenpracht,
Van zoet gekoos in stille zomernacht,
Van leeuw'riken die zang ten hemel beuren,
Ik zing niet meer van liefde en vrede een zang:
'k Span andre snaren aan, van dieper klank.

In het opgeven van het dichterschap in 1890 teekent zich naar buiten af, *wat* zware, al het andere op den achtergrond dringende taak de mensch Troelstra op zijn schouders nam . . . .

De grootvader van den schrijver dezer regelen, Friesch taalminnaar en -geleerde, schrapte in die dagen de woorden ,,Friesch dichter'' onder Troelstra's naam op de groote enveloppe, waarin hij 's dichters brieven bewaarde, door en schreef er met felle letters onder en er voor in de plaats: ,,Sociaaldemokratisch volksopruyer''. Dit teekent de stemming des tijds tegenover den man, die om hooger doel zijn dichterschap opgaf. De eenige brief, die nog aan de verzameling zou toegevoerd worden, bevat in vlammende Friesche zinnen dèze bekentenis van den gesmade:

„Hij, wien het lijden der millioenen eens in de ziel gegrepen heeft, die ziet zijn tijd met heel andere oogen dan te voren aan, toen hij maar zijn leven leefde, zorgend voor zich zelf of voor vrouw en kinderen, verdiept in zijn liefhebberijen, in studie of genietingen, goed en edel vaak in zijn streven, maar blind voor 't ondraaglijk en onmenschelijk bestaan van verreweg het grootste deel van zijn medemenschen. Die reikhalst er naar, om uit het egoïsme onzer dagen weg te komen en overgeplant te worden in een maatschappij, die op de wetten van Christus opgebouwd is, op broederschap en liefde, — in een socialistische wereld, waar niet het elk-voor-zich-zelf, maar het elk-voor-het-algemeen vooropstaat!''

De sociaaldemokraat had zijn werk begonnen, in stoere zelfverloochening . . .

Er is echter onder de Christenen een gezegde, dat wie God ter eere iets *opgeeft* wat hem lief is, later dat wij hij offerde, rijker en volkomener *terugerlangt*. Wij zouden dit gezegde op Troelstra's dichterschap kunnen toepassen. In 1909 riep Dr. Schepers den zwijgenden, ,,verpolitiekten'' dichter toe, de politiek den rug toe te

keeren, weer Fries te worden. Den Friezen zou dat zijn, als kwam hun „ljeafste" thuis. In hartstochtelijke woorden kwam het antwoord:

Né dokter, rym jy mar for my:
Ik dichtsje *libbens*poezy!

Weinig maanden daarna trok de politikus Troelstra zich terug in het oude Stiens en dáár klonk na 19 jaar, opnieuw het Friesche lied. Echter, hoe veel rijker, voller, hoe oneindig veel dieper! Daar is b.v. het uitvoerige, thans door Schepers' vertaling óók voor den Hollander verstaanbaar heldendicht van het „Koolzaad-dorschen", een hymne op den arbeid, grondslag van alle bestaan. Daar is de cyclus „Het oude dorp", weemoedig door herinnering en droef en blij herdenken, rijk aan bezinning over den afgelegden weg („Toen en nu"). In de vertaling zijn het helaas slechts fragmenten, maar zij behooren tot de geslaagde gedeelten van Schepers' moeilijke taak en zij geven een uitmuntenden indruk van het menschelijk geluid deze zangen uit „It alde Doarp", ontroerend vooral in het „Afscheid".

In breede golven voort rolt de Historie,
Naar nieuwe tijden, dagend voor haar heen:
Valt nu het volk in klassen nog uiteen,
Vol nijd op de andre' elk hunkrend naar viktorie,
„Een maatschap 't volk", die leus van overal
De toekomst scheppen zal.

Mij roept dat woord uit deze dierbare oorden,
Daarheen, waar weer de wind van 't leven waait;
'k Moet mee vooraan, waar 't volk zijn vaandel zwaait.
De stille rust is uit, die mij bekoorde,
Haast nooit klonk 't strijdgeroep zoo fel, zoo luid.
Hier zwijgt mijn zacht geluid.

Na de Stienser periode keerde de dichter weer naar zijn „wirk hjir yn den Haech". Thans heeft hij dat werk moeten neerleggen. Vriend zoowel als vijand gaat nu de beteekenis van dit rijke leven na. En zoo is Schepers' boek, Friesche gave aan Nederland, thans dubbel welkom. Want het bevat tot juist begrijpen van den grooten Fries èn Nederlander Troelstra mee van het beste en schoonste materiaal.

Het boek is door „Ontwikkeling" fraai en statig uitgegeven, het is verlucht door teekeningen van Wiersma en verrijkt met melodieën, o. a. van Troelstra-zelf, bij zingbare liederen uit den bundel.

MOEDER

DOOR

MARIE SCHMITZ.

III.

TOCH . . .?

Het begon al donker te worden in huis, al hing over de tuinen, maar vooral over de weilanden, het licht nog wel. De lucht, daarginds, was fijn grijzig, maar niet overal; er lag een groote plek blauw nog open midden in het grijs, en het leek of daar licht uitstroomde dat over alle dingen heenlei. Het was heerlijk om naar te kijken, droevig-heerlijk, het leek iets heel gelukkigs, iets om verschrikkelijk naar te verlangen, maar het was zoo ver, onbereikbaar. O wolken, schuift niet dichter in elkaar, dat de lichtpoort toe gaat . . .

Geleund tegen den keukenmuur, met haar hoofd juist onder het koperen vergiet, dat nooit gebruikt werd, doch dat Maart altoos poetste, dat 't goud leek, tuurde Leentje door het glas van de keukendeur over de weilanden naar het verdwijnende licht. In de huiskamer was 't nu leeg en ongezellig, want Vader en Frans waren nog niet thuis, Moeder lag boven en Dolly zat bij haar.

Maart had zoo juist een paar houtblokken in het fornuis gegooid, het snorde met dof geronk en nu en dan knetterde het hout in 't vuur. Hoe donker was het al in de hoeken, al zag 't in de kast met het witte aardewerk nog wel licht, maar op het koper blonken nog allemaal kleine vonkjes. Maart keek in de pannen op 't fornuis en praatte zoowat in zichzelf, dat je niet verstond. Warm was 't hier, je zou kunnen slapen. Als je niet naar buiten keek.

Werd 't nu buiten ook donker? En de lichtpoort was nog open! Maar groote zwarte wolken waren over de huizen heen geklommen, langs het grijs. Kropen ze naar het licht toe? Gingen ze 't bedekken? O, als ze wegdreven, er voorbij, dat 't openbleef, dat lieve, dat gelukkige, dan zou 't zijn of er . . . dan gebeurde er iets héél heerlijks, dan...

„'t Zal mijn benieuwen of je Pa nou vanavond 's wat vroeger thuiskomt," zei Maart, wat luider nu. „'t Is een ellende dat wachten; me aardappels waren gisteren heelemaal pap."

Wat dreven ze gauw, de wind duwde ze, duwde . . . Ze werden al zwarter en van alle kanten leken ze te komen opeens. Het zou niet open blijven, dat zacht-blauwe, lichte, waar 't zoo ver was en zoo blij . . . Nog even erin kijken, zoo diep, zoo ver mogelijk, want daar kwamen ze . . . daar waren ze! O, hoe fel-zwart schoof opeens die puntige wolk erover, verder, verder . . . weer een . . .

„Hoor je me niet?" bromde Maart kwaad. „Je kon je mond wel 's open doen, vind ik."

Nu was 't dicht, nu was er geen licht meer op het land, nu was 't enkel droevig . . .

Leentje zuchtte en keek naar binnen.

„Nou is 't heelemaal nacht ineens."

„Ja, 't is vroeg donker, vanavond. Maar dat vroeg ik je anders niet," pruttelde Maart. „Je mot niet zoo staan suffen en droomen, dat kan nooit goed zijn. Zoo'n jonge meid! Voer liever wat uit!"

„Och . . ." zuchtte Leentje.

Met groot geraas van den dikken waterstraal liet Maart den ketel volloopen, en keek toen, wat moeilijk door het donker, op de ouë keukenklok met z'n dikke zwarte wijzers.

„'k Zal me aardappelwater nou toch maar ophangen," praatte ze, weer zoo'n beetje voor zich heen.

„Nou zeg je weer ophàngen, Maart!" lachte Leentje.

„Ja gunst, dat zal ik wel niemeer afleeren. Als je zooveel jaren lang je ketels en pannen aan een ketting over 't vuur gehangen hebt . . . "

„Maar hoe làng is dat geleden?"

„O lieve hemel!" zei Maart en ze wuifde eens met haar hand.

In het vuur knetterde het harder. Maart deed het fornuisdeurtje open en pookte in de kolen; een roode gloed scheen in de keuken uit. En nu het deurtje weer dicht ging, zag je pas hoe donker het binnen al was.

„We zullen maar 's een lichtje maken," praatte Maart.

„Och nee, nog niet," smeekte Leentje. „Buiten is er nog een héél klein beetje licht."

In de stilte van het huis hoorden ze boven iemand loopen; dat was Dolly. Toen een deur die dicht ging en het was weer stil.

Nu brandde boven bij Moeder het kleine schemerlampje en de gordijnen waren gesloten. En uit het kacheltje kwam een zachte gloed, die over den vloer kroop, onder de tafel door, naar het bed toe. Nu was 't er gezellig, het heerlijkst van heel den dag. Maar nu was Dolly bij Moeder . . .

Zou Moeder zich zieker voelen? Anders kwam ze wel een paar uurtjes beneden, maar nu niet. En toch was vandaag de dokter niet geweest.

„Wat gek hè Maart, dat vandaag de dokter niet geweest is."

„Niks gek. Wat moet ie elken dag . . . daar maakt ie je moe toch niks gauwer beter mee."

„Zou hij Moeder dan wat beter vinden dat hij nu niet elken dag meer komt?"

„Beter . . ." Maart had het emmertje met aardappelen in den goot-steen gezet en liet er met groot geweld het water in stroomen. Even stond de keuken vol lawaai van suizend watergeplas. „Ik denk," praatte ze langzaam door al dat leven heen, „ik denk . . . hij zal . . . och, je Moe is net als altijd, niet erger en niet beter . . ." Zij draaide met een stevigen zwaai de kraan dicht, 't was nu opeens heel stil. „En nou zou ik me werk maar 's gaan maken, als ik jou was, dan kan je vanavond nog een poosje boven zitten. Je hebt nog wel 'n uur eer we gaan eten."

Leentje had haar werk nog lang niet af, toen zij dien avond met Moeders kopje thee voorzichtig naar boven ging. Nu ja, wat zou 't? Het was veel te heerlijk om nu nog een uurtje bij Moeder te zitten, zonder veel te praten, alleen maar zoo nu en dan een woordje.

Moeder lag, half zittend, met veel witte kussens opgestapeld achter haar rug. Haar hoofd was klein en donker daartegen en het leek of zij een zacht kleurtje had, maar dat was de schijn van het schemerlampje, waar een rose kapje over hing. Hoe klein en smal waren haar handen uit de witte strooken van de nachtjapon.

Het was binnen heel stil, zelfs van beneden leek geen geluid te komen. Maar nu begon het buiten te tikkelen en te gonzen, de zwarte wolken die daarstraks over de blauwe lichtpoort heengeschoven waren, brachten regen; nu kletterde het tegen de ruiten. Telkens gierde er een rukwind om 't huis heen en dan was 't of je 't hierbinnen wel voelen kon.

„'t Wordt winter . . ." zei Moeder in de stilte.

Winter, donker en koud en triest . . . en hoe lang duurde die! . . . Was 't nu wezenlijk waar, dat ze met Moeder — en nog niet eens zoo lang geleden — in het warme zand gezeten had en dat het blauw van de lucht, boven de zee, grijs zag van de hitte? En was 't wezenlijk waar, dat 't er eens toch weer zoo uit zou zien?

Er trok een glimlachje over Moeder's gezicht.

„Je kunt je nu haast niet voorstellen, dat we samen in het warme zand hebben gezeten en dat er overal zon was om ons heen, op de zee en de duinen."

Er schoot een schokje door Leentje's lijf.

„Daar . . . daar dacht ik ook juist aan!" hakkelde zij en ze voelde hoe haar wangen gingen gloeien.

„Natuurlijk," zei Moeder, of het vanzelf sprak.

„En eens komt hij weer terug, de zomer, en telkens weer opnieuw," peinsde Moeder voor zich heen.

Leentje zei niets, maar het bonsde zacht-onstuimig in haar als van blijdschap, en haar oogen lieten Moeder's gezicht niet los. Was het

niet of Moeder gehoord had wat zij dacht? Eindelijk kon zij fluisteren:

„Maar het is nog zoo ver weg . . ."

„Och nee," zei Moeder, „dat lijkt maar zoo. Wat nog komen moet is altijd dichter bij dan wat voorbij is."

Zij lag nu weer heel stil in haar kussens geleund, de oogen dicht. Op het dek lagen haar handen over elkander en bewogen niet. Telkens gierde een vlaag van wind en regen om het huis heen en kletterde tegen de ruiten. En binnen was het zoo stil.

. . . Dichter bij dan wat voorbij is . . . wat nog komen moet . . . Het leek zoo vreemd. Maar als je erover nadacht toch niet meer. Wat voorbij is, al is 't van verleden week, al is 't van gisteren, nee, al is 't van daarnet! dat komt nooit terug. En wat nog komen moet, dat komt, al is 't over een jaar, al is 't over honderd jaar . . . en elken dag komt het een dagje dichter bij.

Of bedoelde Moeder iets anders? Zei moeder het niet of ze er iets bizonders mee bedoelde? Hoe stil lag ze nu toch, zonder zelfs maar op te kijken. Als iemand die moe is, zóó moe dat hij zich zelfs niet bewegen kan. Wat bedoelde Moeder . . . waar dacht ze nu aan?

Zou Moeder wel eens aan doodgaan denken als ze zoo stil daar lag? Ze was nu zoo lang al ziek. En Vader en de anderen . . . erover spreken deed niemand ooit, maar je kon wel merken, dat ze er soms aan dachten. En had zijzelf ook niet, van den zomer toen zij buiten bij Moeder was, dien eenen morgen aan Moeder's bed, zoo zeker geweten, dat Moeder niet beter worden zou? En nu . . . en nu . . .?

Leentje zag om zich heen in de rustige kamer, alsof zij iets zocht. Een klein lachje kroop om haar lippen. Hoe blij en veilig voelde alles, al die lieve vertrouwde dingen, in dat warme licht, zoo dicht om je heen, en Moeder zoo stil in haar witte kussens. Zij had zich nog niet bewogen, zacht was het gerucht van haar adem in de kamerstilte, rustig, haast blij lag daar haar gezicht in den zachten lampschijn.

O hoe rijk en heerlijk was het om zoo bij elkaar te zijn, al zei je niets, zoomaar stil bij elkaar zijn en weten, dat je bij elkander was. Meer was er niet noodig. Het was bijna nog heerlijker dan praten, want zeggen kon je het toch niet, en juist als je zoo stil zat, voelde je hoe je er heelemaal vol van werd, dat 't er zacht van ging kloppen in je.

En hoe dicht bij elkaar was je nu! Niet omdat je vlak naast elkaar was, dat je mekaars hand wel kon vasthouden . . . nee, dat was 't niet, maar omdat je wist, omdat je zoo heelemaal voelde, dat je bij mekaar hoorde, omdat je vol was van dat warme, gelukkige, allebei. Allebei . . . ja, dat was 't juist . . . Moeder toch ook? Haar oogen zochten Moeder's gezicht en betuurden het dringend. In Moeder was toch ook datzelfde?

Nu gleden Moeder's handen van elkaar, zij zuchtte diep. Langzaam

bewoog zij zich of zij zich wat op wou richten. Zij keerde het gezicht naar Leentje toe en knikte met een klein glimlachje.

„Wat zijn we stilletjes samen . . ."

„Ja . . ." fluisterde Leentje, met een bonzing in haar keel. „Hebt u geslapen, Moeder?"

„Nee," zei Moeder, „ik heb maar stil liggen droomen en toch aldoor geweten dat je bij me zat."

Het was heel stil en er was ook geen geruisch van regen meer. Met haar handen in elkaar geklemd, zat Leentje tegen het voeteinde van het bed geleund; aldoor bleven Moeder's zachte oogen naar haar kijken. Nu zij haar oogen dicht deed bleef ze het nog voelen als iets zachts en heerlijks over haar heen. Haar hart bonsde bij groote slagen en achter haar dichte oogen werd 't zoo zwaar en warm, of ze wel zou kunnen huilen van blijdschap.

„Komt u dan morgen weer 'n uurtje beneden?" fluisterde Leentje bij 't heengaan.

„Misschien wel," zei Moeder droomerig.

Het leek of er iets zong binnenin haar, toen zij op lichte voeten de trap afwipte. Hoe heerlijk was alles, hoe veilig, zéker heerlijk! Niet voor vandaag alleen, maar ook voor morgen en voor alle dagen!

Maar toen Leentje den volgenden morgen, toen zij van school thuis kwam, ineens doorloopen wilde naar boven, hield Maart haar tegen.

„Nou niet, strakkies."

Hoe keek Maart . . . zoo vreemd. Of er iets was dat ze niet zei.

„Wat is er dan met Moeder, Maart?"

„Niks . . . tenminste, niks bizonders. Je moet niet zoo dom vragen. Nou is je Pa boven, en Dolly; dat is genoeg."

„Is Vader al thuis?" vroeg Leentje verbaasd. „Zoo vroeg!"

„Ja, net," zei Maart, die de keuken alweer binnen ging.

Akelig leeg was 't in de huiskamer waar nu niemand was, met de netjes gedekte tafel en alles klaar om te beginnen, maar geen mensch die kwam . . . En stil leek 't buiten; de ruiten waren licht bewasemd, daar leek 't altijd nog stiller achter en zoo zonder licht. Maar . . . hoor! Rolde daar een rijtuig an, vóór, over 't plein? Paardegetrappel klonk luid en ging àl langzamer . . . nu hield 't stil . . . Het dokterskoetsje. Nu zou er gebeld worden. Maar neen, niets . . . En toch . . . ja, daar klonk de stem van den dokter al in de gang; zeker had Maart al open gedaan vóór de bel overging.

En daar ging de deur open, doch het was Frans maar. Hij gooide zijn boeken ergens neer en kwam zijn voeten warmen bij de kachel.

„De dokter is er," zei Leentje en zag naar zijn gezicht.

Hij keek naar den grond en zei niet dadelijk wat.

„Ik geloof niet, dat 't goed met Moeder is," zei hij dan eindelijk.

„Niet . . . goed . . .?"

„Vader is expres vroeger thuis gekomen . . ."

„Maar . . . maar . . . e . . . het gaat toch altijd op en neer. En nu is het winter, dan is Moeder altijd minder goed . . ."

„Jawel, maar zie je dan niet dat 't ieder jaar . . . Och!" Frans zweeg opeens en hij haalde zijn schouders op, terwijl hij zijn anderen voet tilde naar het vuur. En zijn gezicht stond zoo strak, met zoo'n vreemden mond; hij leek een andere jongen.

Nog altijd ging de dokter niet weg. Wat duurde dat lang. 't Was of er een zwaarte lag op alles. O, daar kwam . . . Nee, het was Maart . . .

„Ga jullie nou maar vast eten," zei ze en zette de kan met warme melk op de tafel neer, „anders komen jullie nog te laat op school."

Maar toen ze een boterham op hun bordje hadden en juist begonnen waren, kwamen voetstappen de trap af, en stemmen praatten op de gang, even . . . Vader en de dokter . . . Nu ging de voordeur, en een rijtuig rolde weg. Kwam Vader nu nog niet . . . nog niet? . . .

Leentje voelde haar hart bonzen, terwijl zij naar Vader opzag, toen hij binnenkwam. Hij snoot zijn neus met luid lawaai, zooals altijd, maar ook daarna zei hij nog niet dadelijk wat. Hij schoof aan tafel en keek hen aan. „Zoo," zei hij dan, „ben jullie maar begonnen . . ."

Was zijn stem zoo vreemd, of zijn gezicht . . . of alles . . .?

En het was weer stil. Ze zou nu niet wat hebben durven zeggen, met dat kloppen in haar keel, en Frans zei ook niets.

Vader was vandaag al heel gauw klaar met eten. Hij stak niet, zooals anders, dadelijk een sigaar op; achter zijn leeg bordje bleef hij nog een oogenblik zitten, naar buiten starend, en heel vreemd leek zijn gezicht, maar Leentje durfde hem niet goed aanzien nu. Toen zei hij en, wonderlijk, hoewel het toch al dien tijd stil was geweest, klonk het alsof hij al een heeleboel had gesproken en dit er de laatste zin van was:

„Tja . . . we zijn maar machtelooze menschen. Afwachten is al wat we doen kunnen."

Waren het die woorden die ze aldoor hoorde, heel dien middag op school, de langzame uren door . . . of was het de vreemde klank van Vader's stem, die haar had doen huiveren en die nog almaar naklonk in haar ooren? Of 't de stem van een ander was . . . De stem van een ander, ja, en de woorden ook! Want dat Váder dit zei, zóó, op die manier, Vader, die altijd luchtig sprak en grapjes maakte . . . dát was juist het vreemde en het erge . . .

Het was niet goed met Moeder . . . Frans zei 't al, en in Vader's woorden hoorde je het, en ze had niet naar boven gemogen, voor ze

naar school ging. Zelfs Maart had anders gekeken dan andere dagen. Allemaal wisten ze 't zeker, dat erge, dat het niet goed met Moeder ging . . . dat Moeder . . . zou doodgaan . . .

Moeder zal sterven . . . ze zei het zacht in zichzelf, terwijl zij wegtuurde in het stuk grijze lucht, dat boven het matglasraam te zien kwam. Er was een warme gonzerige stilte in de klas en het begon al te schemeren. Moeder zal sterven . . . dan is ze van ons weg, voor altijd. Dan is ze nergens meer in huis, in de gezellige huiskamer niet, met haar breiwerk stil bij 't licht, en niet op haar rustbank, goed toegedekt, in het tuintje, als 't weer zomer is . . . en niet boven, in het witte bed, waar haar hoofd zoo klein en donker en meisjesachtig is tegen de groote kussens.

O, maar dit was toch het vreeselijkste dat gebeuren kon, zóó ontzettend, dat je 't nu ineens zou moeten uitsnikken, dat je hard zou moeten gillen en je op den grond laten vallen . . .

Maar er was niets van dit alles . . . het was heel stil in haar, niet eens bedroefd. Ze kon stil zitten denken, rustig en zacht-prettig, en ze zou wel kunnen glimlachen, of zacht iets neuriën, als 't niet juist hièr was. Want diep van binnen voelde ze van dat erge niets. Ze kon het wel zeggen tot zichzelf, de woorden langzaam en duidelijk zeggen, dat het leek of zij ze van zichzelf verstond, maar voelen deed ze er niets van. Al zei ze het tien keer, al zei ze 't honderd keer: Moeder gaat sterven . . . Moeder gaat weg van ons . . . het bleef zooals het was, het bleef: nièt wáar!

Een schok vloog door haar heen, als een schrik, zooals je soms schrikken kunt van iets heel heerlijks dat je plotseling weet of krijgt. En was 't zoo nu niet ook? Ineens zag ze 't, ineens wist ze 't: het was niet waar! Maar nee, had ze 't toch niet eigenlijk aldoor geweten, dat het niet waar was, dat het niet kòn? Gisteravond toch ook al? Daarom was ze niet bedroefd, maar éér juist blij. Het lèek wel of Moeder dood ging, omdat ze almaar zieker was geworden, zeker was ze wel heel erg op 't oogenblik en misschien dacht zelfs de dokter wel dat zij ging sterven. Maar de dokter kon ook niet weten, dat 't niet zoo was, omdat hij niet voelde wat zij voelde, omdat hij niet wist wat zij wist.

Wanneer was 't eigenlijk dat zij 't voor 't eerst zoo duidelijk gevoeld had? Gisterenavond, aan Moeder's bed . . . toen Moeder uitsprak wat zijzelf had zitten denken . . . Hoe wonderlijk was toen alles opeens . . . en zoo dichtbij, Moeder, zóo dichtbij of 't in je was, of je 't zèlf was . . . Moeder en zij, dat was eigenlijk hetzelfde, dat hoorde samen . . . je wist niet waarom, of hoe dat zoo was. Maar het was heel iets anders dan bijvoorbeeld Moeder en Dolly. Vroeger al, altijd. En altijd zoo 't zoo zijn. Tusschen haar en Moeder kon 't nooit anders worden dan

't was . . . kon nooit iets komen, dat 't anders maakte, dat er een eind aan maakte. Hoe kòn Moeder dan van haar weggaan?

Een vreugde borrelde zoo hevig in Leentje op, dat zij 't voelde gloeiend stroomen in haar wangen, dat haar oogleden zwaar werden. O hoe heerlijk licht was dit zekere weten in haar! En hoe zou je iets zóo zeker kunnen weten dat je er heelemaal blij en licht van werd, als van een groot geluk, wanneer het een leugen was? Zou je om iets dat niet waar was zoo gelukkig kunnen zijn?

Na het eten, dien avond, mocht Leentje even naar boven. Dolly was in dat oogenblik in de huiskamer om een kopje thee te drinken, maar aanstonds kwam ze weerom, want Moeder mocht niet alleen blijven en dezen nacht zou er bij haar gewaakt worden door Vader en Dolly en Maart, om beurten. Op haar teenen sloop Leentje tot bij het bed, waarin het zacht-schemerige licht van het lampje viel; het bonsde zoo hevig tegen haar keel, dat zij niet zou hebben durven spreken nu. O, als Moeder nu even iets zei, iets voor háar alleen, dat ze het nog éens mocht voelen, dat wonderlijke, heerlijke, zoo als gisterenavond! Maar Moeder lag roerloos in de kussens, half-zittend geleund; heel klein en smal was haar gezicht en in donkere holten leken haar dichte oogen weggezonken. Was zij nu ingeslapen, of lag zij maar zoo stil? Nee, zij zou niet gaan zitten, hier, dicht naast het bed bleef zij staan, dat Moeder zou weten, zou voelen, dat zij er was. En doodstil stònd Leentje, even-gebogen doordat zij zoo lang was, haar handen in elkaar geklemd; zij probeerde het hijgen van haar adem te bedwingen en haar oogen gingen niet weg van Moeder's gezicht.

Toen trilde het in de donkere oogholten en terwijl Leentje, gespannen en nu bijna niet ademend, wachtte, gingen langzaam die diepe oogen open. Heel even maar dwaalde Moeder's blik in de schemering der kamer, langs het voeteinde van het bed, toen, alsof ze wel wist wie daar naast haar stond, dààr, juist op dat plekje, keek zij omhoog en in hetzelfde oogenblik voelde Leentje Moeder's oogen juist in de hare. Zij boog zich wat dieper voorover, haar lippen gingen open. Blijdschap sprong bonzend in haar op, Moeder! wilde ze fluisteren, lieve Moeke . . en zij dàcht ook dat ze het deed, maar haar lippen bewogen alleen maar. Zacht gleden zij weer dicht, Moeder's oogen, of zij te moe was om ze open te houden, maar om haar mond was even een glimlachje, heel even, maar zoo zacht en innig of het was een groet . . .

Den volgenden morgen, toen Leentje thuis kwam van school, hing er een vreemde geur in de gang, een geur als in een doktershuis. En Maart vertelde, terwijl zij aan den kapstok haar kleeren ophing:

„Vanmorgen is de zuster gekomen. Ze is boven bij je Moe."

Van nu af leek alles anders geworden in huis, zelfs al was de zuster

boven, en zag je haar niet. Je wist toch aldoor dat ze er was, je voelde 't aan alles, in alle kleinigheden, maar het meest en het naarst in dat eene: dat zij nu hoorde bij Moeder, dat zij over Moeder te zeggen had, dat boven alles moest gebeuren zooals zij het wilde. Zij was groot en blond en had een knap, frisch gezicht en altijd-frissche handen, alsof ze pas gewasschen waren, en altijd zagen haar katoenen kleeren eruit, alsof zij ze zoo juist schoon aangetrokken had. Zij keek altijd een beetje ernstig, nooit boos of ongeduldig, maar ook nooit opgeruimd of blij. Altijd hetzelfde was haar gezicht. Zelfs wanneer zij beneden over Moeder sprak, vertelde hoe de nacht geweest was, dan klonk haar stem wel heel zacht en meewarig en zij vertrok haar mond een beetje, zooals je doet wanneer je medelijden met iemand hebt, maar haar oogen, dat was heel wonderlijk om te zien, haar oogen keken heel strak en effen, die keken, alsof zij, terwijl zij dit alles sprak, aan heel andere dingen dacht . . . of heelemaal nergens aan dacht . . . Het was wèl verdrietig te denken, dat diè Moeder nu bij alles helpen mocht, haar verzorgen, bij haar waken . . . Maar het was toch maar voor een poosje, tot Moeder niet zoo èrg ziek meer zou zijn! . . . O, hoe heerlijk de dag, dat zij wegging en Moeder weer van hèn was!

Maar dat zou nog wel een tijdje duren, zeker wel tot het voorjaar werd. Want zoolang het winter bleef ging het nooit beter met Moeder. En nù was 't nog midden in den winter, sneeuw en ijs en een wind die scherp langs je wangen sneed. En hoe donker waren de dagen!

Dèze dag was al héél donker; het leek wel of er geen licht meer bestond achter de grauwe lucht, of het nooit meer licht en zonnig zou kunnen worden. De gracht, waar zij elken dag langs kwam, lag dicht, maar het ijs was, als alles, met vuil geworden sneeuw bedekt. Alles zag vuil en triest en troosteloos. En tóch werd het eens weer voorjaar! Dat was net zoo zeker als dat het straks weer nacht ging worden. Als je dàar nu maar aan denken kon! Voorjaar, dat beteekende alles wat heerlijk was: blauwe lucht en zon en nieuwe blaadjes aan de boomen . . . En Moeder die beter werd! Voorjaar! Ach, dat 't toch gauw kwam! Je voelde je hart opspringen bij de gedachte alleén, bij 't wóord alleen al! Maar je kon toch ook wel stil en geduldig wachten, als je zoo zeker wist, dat 't kwam, elken dag een dagje dichter bij . . . Vol zachte blijdschap was ze, en neuriede stil.

Het laatste uur was nog maar net begonnen en nu werd 't al donker in de klas. Aanstonds zou het licht wel op moeten. Maar zooals nu was het eigenlijk het prettigst; zoo stil en rustig om je heen, of alles wat verder van je weg ging, alle dingen en alle geluiden, of je nu zoo wel stilletjes voor je heen zou mogen soezen en er geen mensch wat tegen je zeggen zou, want je hoorde er niet meer bij. En geschiedenis was

toch zoo'n rustige les, want juffrouw Snijders overhoorde weinig en vertelde veel.

Maar zij schrok plotseling op, want de Juffrouw had hardop „Binnen" geroepen en ze had toch niet eens hooren kloppen.

Het was een meisje uit de hoogste klas, eentje met al opgestoken haar. Zij stapte dadelijk naar het podium en met haar rug naar hen allen toe fluisterde zij wat aan Juffrouw Snijders' oor. Het was heel stil in de klas, of zij allen wachtten. Toen ging zij weer weg; zacht sloot de deur achter haar dicht.

Juffrouw Snijders had haar potlood neergelegd; zij schraapte haar keel. Wat zou zij nu gaan zeggen? Maar ze zei nog niet dadelijk wat, zij liet haar oogen over de klas gaan, of zij iemand zocht, en dan . . . nu . . . zag zij goed? op hàar bleven de Juffrouw'r oogen rusten?. . . Op haar . . . of was 't het meisje dat achter haar zat? Maar ze kon niet omkijken nu . . .

„Leentje . . ." zei de Juffrouw met een zachte vreemde stem.

Nu moest ze opstaan, maar wat was dat voor een zwaarte in haar beenen, op haar schouders? En allemaal keken ze naar haar, ze kon zich niet bewegen onder al dat kijken . . . O wat was er, wat gebeurde er?

En nu zag zij de Juffrouw opstaan en naar haar toekomen, voelde op haar schouder haar hand, die zachtjes drukte. Nu was zij opgestaan, als van zelf, in het smalle paadje tusschen de banken duwde de Juffrouw haar zacht vooruit.

„Er is een boodschap voor je gekomen, van thuis. Het is met je moeder . . . niet zoo goed . . ."

Het was of overal een kou langs haar heen liep en in haar werd het donker en leeg. Hoe stond zij nu zoo opeens in de gang, bij de kapstokken? Haar muts had zij al op . . . en bij haar Juffrouw Snijders, die haar met haar mantel hielp.

„Ga maar gauw . . ." Van hoe ver weg kwamen die woorden! „Zal een van de meisjes met je meeloopen?"

Nee, wou ze zeggen, maar het zat vast binnen in haar; ze schudde alleen maar haar hoofd.

Eerst liep ze gewoon, zooals anders wanneer zij naar huis ging. Een scherpe wind woei fijne sneeuw tegen haar oogen. Het was nog niet donker, maar ook geen dag meer; een vreemd licht hing over alles . . . of 't niet ècht was waar ze nu liep, of het niet werkelijk waar was wat nu gebeurde . . . een droom, zóo was 't in een droom . . . maar ze droomde nu toch niet? En ze liep naar huis . . . zoo opeens was het gekomen . . . met Moeder was 't niet goed . . . ze hadden haar geroepen . . . Dus . . . dus . . . Moeder was . . . Moeder ging dan toch

sterven? Neen, neen, neen, het was niet waar! Ze wist toch dat het niet gebeuren kòn, gisteren, al die dagen, vanmorgen nog, daarstraks! Ze stond bijna stil en staarde recht vooruit over het bevroren grachtwater. Maar nu, nu? Wist ze 't nu nóg? O ze moèst 't nog weten! Waar was 't nu? O ze kon 't niet meer vinden, niet meer vinden . . . Het was er niet meer! Weg . . . weg . . .

Een snik, een kreun schoot in haar keel. O maar dan kon 't ook gebeuren, dan kòn 't ook! Dan was 't er al, misschien . . . En ze liep nog pas hier en ze moest thuis zijn, zoo gauw mogelijk . . . dádelijk! Moeder . . . Moeder . . . Moeder . . .

Nu holde ze, de gracht langs, de nauwe straatjes door. Haar adem vloog, het bonsde in haar keel en in haar ooren. Haar beenen waren zwaar en toch holde ze. Daar was het plein, hun stoep . . . de deur . . . Maar terwijl zij haar hand oplichtte naar de bel werd er al open gedaan.

Het was Frans. Hij hief zijn hand op als om haar tegen te houden, zijn gezicht was vreemd-vertrokken en wit. Zacht sloot hij de deur.

„We mochten er daarnet niet meer bij, Dolly en ik," vertelde hij, en zijn stem klonk heesch en beverig. „Toen had Moeder 't zoo vreeselijk benauwd . . . Alleen Vader is er nu, met den dokter en de zuster."

In de huiskamer vonden zij Dolly; haar oogen waren rood en gezwollen van het schreien en toen zij hen zag binnenkomen begon zij weer.

„Dat 't nu nog zoo gauw moet komen," snikte zij, „zoo plotseling."

Leentje stond bij de tafel en hield haar vingers vast om den rand geklemd, omdat zij zoo beefden.

„Laten we toch naar boven gaan!" smeekte ze.

Tezamen slopen zij de trap op.

„Hugo heeft een telegram," zei Frans, „maar hij kan niet voor acht uur hier zijn."

Op de bovengang kwam Maart hen tegemoet.

„Ga maar binnen," fluisterde ze.

In de kamer was 't helder licht en er hing een scherpe geur van kamfer en nog iets anders. En het was heél stil.

O hoe ontzettend stil was 't! Had Moeder . . . was zij? . . .

Met gesloten oogen lag Moeder in de kussens die haar steunden. Donkere schaduwplekken lagen op haar wangen, donker zagen haar lippen die niet sloten en haar adem stootend doorlieten. Soms leek 't of haar borst ervan schokte. Ach Moeder, Moeder . . . wat was er met haar gebeurd, zoo opeens? Hoe was ze zoo plotseling heelemaal veranderd . . . vreemd en ver? . . . Had ze nu pijn? Kon ze nu hooren en zien? Wist zij nu dat zij allemaal hier bij haar waren? Alleen Hugo niet . . . Hugo, die toch de oudste was . . .

Een schroeiende pijn voelde Leentje achter haar oogen steken en in haar keel. Een zwaarte trok haar armen omlaag. O, nu haar bonzend hoofd op het koele laken mogen leggen en slapen . . .

Zachter ging het ademen; de dokter, aan den anderen kant van het bed, boog zich even iets voorover. Wat was dit nu? Wat gebeurde er? O zie! Moeder's oogen gingen open! Recht vooruit keek ze, met stillen strakken blik. Waarnaar keek zij nu? Of zag zij niets? Zag zij ook Vader niet, die nu zijn gezicht tot voor het hare boog en met zoo zachte vreemde stem iets zei? Niet te dicht toch! Het zal haar benauwen! En alles, dat zij er allemaal zoo omheen staan . . . en Dolly huilt, met telkens een snik, die ze niet kan tegenhouden . . .

Nu is 't alweer voorbij . . . de oogen zijn weer dichtgegaan. En nu heeft ze niet eens nog Moeder's blik opgevangen . . . en het is voorbij . . . O hoe benauwd is 't hier, met die akelige lucht en dat vreeselijke in haar keel, en dat zware in haar beenen . . . kon ze maar op iets leunen, of op haar knieën liggen. Je kunt Moeder's adem nu niet meer zien gaan . . . hoe stil ligt ze nu . . . hoe stil is alles . . . zoo wijd om je heen . . . en zoo licht . . . enkel hard licht . . . o, pijn deed dat . . .

Hoe kwam ze nu op haar bed? En de lamp brandde en daar stond Maart met een glas in haar hand. Waarom was ze . . .? O! Moeder! Moeder! Wat is er . . .? Zij vloog vanzelf overeind, maar hoe beefde alles . . .

„Hier, drink eens wat water, liefje. Zóó." Maart's arm was om haar schouders heen, steunend. „Is 't nou wat beter? En zal Maart je nou uitkleeën, net als vroeger?"

Roerloos lag Leentje tusschen de kille lakens. Bij den stoel vouwde Maart haar goed op, maar telkens veegde zij langs haar oogen en snoot zij haar neus. Maar zij sprak niet. Nu was zij klaar en kwam naar het bed terug; zij boog zich naar Leentje over en zei:

„Je Moe heeft nou geen pijn meer. . . en nooit meer. Maar Maart zal nog wel voor jullie zorgen. . ."

Maar haar stem hakkelde heelemaal weg in 't huilen en Leentje voelde Maart's tranen over haar voorhoofd glijden.

Toen werd het donker; de deur ging dicht. Er was geen geluid meer.

Nu was Moeder dood. . .

Wat was dit? Waarom huilde ze nu niet? Was ze nu niet bedroefd? Er was iets gebeurd, maar het was wonderlijk ver weg. . . een droom. . Moeder was toch dood? . . . Nee. . . dat kon niet, het was niet waar. . . Hardop fluisterde zij het, onder het dek, dat zij haar eigen woorden verstond: „Het is niet waar, het is niet waar." Nu ging zij slapen, o slapen, heelemaal weg wezen . . . Morgen zou ze wakker worden, en dan was 't niet waar. . . dan was 't een droom geweest. . .

Zwaar gingen haar oogen dicht, die zoo'n pijn deden. Om haar stond de stilte van het huis.

IV.

VOOR ALTIJD.

Met een ongeduldige beweging rukte Leentje haar stoel wat dichter naar de tafel toe, draaide het petroleumlampje iets hooger en probeerde zich opnieuw te verdiepen in het wonderlijke algebra-vraagstuk. Met prevelende lippen las zij het nog eens door van het begin tot het einde en trok, toen ze klaar was, met haar pen fijne inktlijntjes op de witte marge van de bladzij, tot het een heel netwerkje van zwarte krabbeltjes werd.

Hè, nu zat ze alwéer te suffen. Dat ellendige werk ook; van algebra begreep ze nooit iets, en ze kòn maar niet opschieten! En nu zat ze nogal alleen hier boven. Zou ze dit dan maar weer aan Frans vragen, straks? En dan nu eerst maar die Duitsche literatuurles. . . of de geschiedenis?. . . Lusteloos liet zij haar handen op het witte papier liggen en tuurde naar de slordige potlood-cijfers op haar klad-papiertje. Het was immers allemaal even afschuwelijk, ook wat vroeger prettig was! Alles was anders geworden, zwaar en donker; met 't opstaan begon 't en heel den dag door bleef 't over alle dingen heen.

Hoe was 't toch geweest, vroeger, dat 't in de huiskamer, in heel 't huis eigenlijk, zoo anders had geleken, zelfs in dien tijd, toen Moeder toch al haast aldoor boven op bed lag? En zelfs op school, en buiten. · Kwam dat doordat je toen wist: thuis, boven ligt Moeder, straks zal ik bij haar zitten en een beetje praten en haar hand vasthouden? En doordat je toen nog altijd denken kon: het is maar voor een poos, dat verdrietige, straks wordt alles weer goed en heerlijk. . . Terwijl je nu voelde, iedere minuut, aldoor, Moeder is er niet meer, nergens, en het is voor altijd. . . nooit kan 't meer anders worden. . .

Zij schoof het algebra-boek wat van zich af, en met haar ellebogen op de tafel, haar kin gesteund in haar handen, zag zij hoe de schijn van het lampekapje de bladen rose tintte. In het zachte licht van dit lampje had Moeder 's avonds in bed gelegen, en hoe klein en meisjesachtig was dan haar gezicht, met de donkere vlechten erlangs. Nergens was 't zoo stil en heerlijk geweest als daar, die laatste avonden, juist die laatste avonden ,toen ze zoo zeker wist, dat Moeder niet zou sterven, zóo zeker, dat ze er heelemaal gelukkig van was geweest, Nú kon ze pas voelen hoè gelukkig. O hoe vreeselijk, dat je iets zoó zeker weten kon, dat het zoo heilig de waarheid voor je was, en dat het dan toch een leugen zijn kon! Wat ontzettend, dat dat zoo mocht gebeuren!

Was ze ooit van iets gelukkigs zoo heerlijk zeker geweest, zoo vanzelf, zonder dat je eigenlijk wist hoe het in je was gekomen? Want ze had 't toch zelf niet bedacht. Vanzelf was het gekomen en pas toen het haar heelemaal vervulde, begreep ze waaròm 't zoo was: omdat Moeder en zij. . . omdat zij zoò bij elkaar hoorden. . . dat 't niet kòn, dat daar een eind aan kwam. En nu was 't tòch, tòch. . .! Had Moeder 't dan niet ook zoo gevoeld? Of niet? Als ze 't even sterk gevoeld had als zij, zou 't haar dan niet hebben tegengehouden?

Heet voelde Leentje de tranen langs haar neus rollen, haar adem ging met schokjes. O Moeder. . . waarom moest zij toch weggaan, van ons allemaal?. . . Waarom wilde ze weg? Want als ze het toch heel sterk niét gewild had, dan wàs 't toch niet gebeurd? Of had Moeder 't oók niet geweten, net zoomin als zij? Was zij maar zoo stilletjes van hen weggetrokken, telkens wat verder?

Leentje klemde haar gekromde vingers stijf tegen haar wangen, tot 't pijn deed in haar hoofd. Zoo alleen kon je 't huilen tegenhouden. Want àls ze nu huilen ging, met haar hoofd in haar armen, dan zou ze nooit meer kunnen ophouden.

Maar nee, Moeder zou 't toch geweten hebben en zeker op 't laatst toch wel. Maar waarom was ze dan niet bedroefd geweest? Waarom kon je dan nooit aan haar merken dat zij het erg vond om van hen weg te gaan? Of vond ze het niet erg meer toen ze eenmaal zoo ziek was? Of had Moeder 't voor haar verborgen en maar gewoon geglimlacht en gepraat omdat zij 't niet zag? O! En zij had 't niet willen zien, zij had 't niet willen gelooven! Wat zou Moeder van haar gedacht hebben, dat zij maar dom en onverschillig daar naast haar had gezeten? En hoe goed zou 't misschien geweest zijn om er samen over te praten, wie weet wat Moeder haar dan nog te zeggen had gehad! En nu kon dat niet meer, nooit meer . . .

Stappen op de gang deden haar samenschokken van schrik. Wie kwam daar? En zij . . . Zij veegde langs haar gezicht, dat droop van tranen, trok de boeken naar zich toe. Maar het ging voorbij, Frans die naar beneden ging.

Bij de waschtafel dompelde ze haar gezicht in 't water en bette haar brandende oogen. Nu was 't over, nu huilde ze niet meer; ze zouden niets aan haar zien als ze straks beneden kwam.

Ze was nog lang niet klaar toen Dolly kwam kijken, eigenlijk had ze zoowat niets gedaan. Die geschiedenisles kende ze nog net zoo min als vóór ze er aan begon, en die algebra-sommen . . . Maar wat deed 't er toe.

„Ben je klaar?" vroeg Vader, terwijl ze bij de tafel haar melk uitdronk en nu, onder het helle licht, haar oogen weer voelde branden.

„Nee," zei Leentje, zonder op te zien.

„Heb je nog veel te doen?"

„Nogal," zei ze kribbig en haar wenkbrauwen trokken tot elkaar. Was ze maar weer boven! Afschuwelijk nu, al dit vragen, al die akeligheid. Ze had het melkglas neergezet; in haar schoot klemde zij haar klamme vingers ineen. Vader rukte zijn krant weer naar zich toe en zweeg. Dolly zat te naaien, zij had roode oogen. Frans was er niet. Hoe stil, hoe ontzettend, vreeselijk stil was 't toch in huis!

Ja, daaraan voelde je het 't ergst en 't bangst, aan die stilte; en dat was 's avonds vooral. Tusschen den middag, als iedereen kwam koffie drinken, als er wat drukte in huis was, dan kon je je nog verbeelden . . . dan kon je nog probeeren je te verbeelden, dat het, éven, nog was als vroeger.

Nu, nù zou ze 't kunnen, voelde Leentje, toen ze, uit school thuisgekomen, haar goed weghing en, luisterend naar de geluiden die uit de keuken kwamen, de kamer binnenging.

De koffietafel was gedekt . . . zoo was 't altijd. Niemand kwam nog zitten. Dolly liep rond en was bezig; Vader en Frans waren nog niet thuis. Wat een prettig licht scheen er naar binnen . . . of 't al een beetje voorjaar werd. Op zoo'n dag was Moeder altijd een ietsje beter, dan praatte ze wat mee, dan lachte ze wat blijer. De dagen worden al wat langer Moeder; vanavond zal 't lang licht zijn met zoo'n heldere lucht . . . En dan is 't boven altijd nog wat langer licht dan hier beneden . . . Dan zullen we niet te vroeg 't lampje aansteken . . .

Dolly kwam binnen met de melk die zij op de tafel zette.

„Zoo, ben jij daar al," zei ze, „ik had geen idee dat 't al zoo laat was."

Leentje mompelde iets en keek naar buiten. Dolly begon brood te snijden.

„Moet je gauw weer weg?" vroeg ze.

„Gewoon . . . " antwoordde Leentje binnensmonds, haar oogen strak naar buiten, naar de bleek-blauwe, voorjaarsachtige lucht boven de weien. O, nu niets meer hooren, en niets meer zeggen, anders ging 't weg!

Maar Dolly wierp het broodmes neer en met haar handen voor haar gezicht barstte ze opeens in tranen uit.

„Jij . . . akelig kind!" hakkelde ze, „met je onmogelijk humeur . . . Hebben we al geen verdriet genoeg?"

Leentje stond doodstil, een kou rilde over haar schouders en rug. Het leek opeens donker in de kamer.

In de deur die open ging stond Vader.

„'t Lijkt wel of je 't doet om ons te plagen," snikte Dolly nog. „Juist

nu we zoo'n verdriet hebben ben jij maar bokkig en onhebbelijk . . . Al deze dagen al! . . ."

Vader had de deur dicht gedaan en stond nu in de kamer. Donker en strak zagen zijn oogen haar aan.

„Zoo moet je maar doorgaan, meisjelief!" zei hij, en het leek even op vroeger, wanneer hij zoo sprak als hij een grap ging maken, maar hoe ánders klonk dit toch. „Dan zal 't hier wel erg plezierig worden. De bokkepruik op en iedereen maar afsnauwen." Maar opeens veranderde Vader's stem. „Als jij werkelijk veel van je Moeder gehouden had dan zou je nu wel je best doen om een beetje meer op haar te lijken."

Hard zagen Leentje's wijd-open oogen in die van Vader, haar handen knepen dicht. O waarom zei ze nu niets, waarom schreeuwde ze niet? Dit vreeselijke! Dit ontzettende! Als je werkelijk van Moeder . . . had gehouden . . . En dat zei Vader . . . tegen haar! En Dolly huilde maar, huilde . . . alsof 't hàar verdriet alleen was! . . .

Boven drukte zij haar gloeiend gezicht tegen de koele ruit; dat was als een zachte hand die liefkozend tegen je hoofd lag. En daardoor bedaarde dat bonzen en razen vanbinnen een beetje. Wat had Dolly gezegd? Nu wij zoo'n verdriet hebben ben jij maar bokkig . . . Hadden zij verdriet? Hadden zij van Moeder gehouden zooals zij van Moeder gehouden had? Dolly huilde maar, Dolly kon altijd wel huilen, waar iedereen bij was! Maar zij huilde niet als een ander het zag! Wat ging het hun aan of ze ongelukkig was en alles even vreeselijk vond! Maar dat Vader dàt gezegd had, zooiets schandelijks . . . Zij wreef haar hoofd langs het glas heen en weer en kreunde zachtjes. Ze zou nu niet kunnen huilen . . . al zou 't heerlijk zijn . . . Daar was dit te erg voor, erger dan verdriet . . .

Lang voor 't tijd was ging ze dien middag naar school. Ze zou maar wat loopen en anders maar vroeg naar binnen gaan, als de deur open was. Wat deed 't ertoe? Buiten was je alleen, en op school, waar je met zoovelen was, ook. Maar dat je thuis alleen was, bij de menschen waar je toch eigenlijk bij hoorde, dat was veel erger. En vroeger had ze dat nooit gevoeld, doordat toen zij en Moeder samen hoorden . . .

Maar nu zag zij plotseling de zacht-gouden zonplekken op de kale boomstammen; ze had er al een heele poos naar loopen kijken zonder het te weten. Het tintelde zacht en warm en langs het blauw dreven ragfijne wolkjes van denzelfden bleek-gouden schijn. Dat glansde langs de huizen, over het water, op de brug in de verte . . . Voorjaar! En telkens als ze aan voorjaar dacht, was daar dadelijk ook . . . Moeder . . . of zij bij haar was en ook keek naar dit zachte schijnen van het middag-licht . . . ziet u daar, over het donkere water . . . allemaal gouden lovertjes? Ze komen aangegolfd, en worden er weer afgestuwd en aldoor

komen er andere. En wat ruikt de wind lekker . . . zoo ruikt hij in 't voorjaar alleen. Heelemaal niet koud is de wind, je zou je mantel uit willen doen, alleen maar omdat 't zoo gezellig is, zoo'n beetje voorjaarachtig . . . Nee natuurlijk zal ik 't niet doen! Verbeeld je!

Maar toen zij 's avonds uit school kwam was heel de hemel dichtgesloten met zware wolken, die geen glimpje licht meer doorlieten. Een ijzige wind woei snijdend langs haar wangen. Het was weer voorbij het korte vleugje voorjaar. Het had maar zoo geschenen, het was nog winter. En nu zag 't weer zoo barsch en zwart, dat je niet gelooven kon, dat 't ooit nog komen zou, dat heerlijke. En het kwam toch ook immers niet meer! Nooit kwam er weer iets dat prettig was zooals vroeger. Waardoor waren vroeger de dingen plezieriger geweest, waardoor was toen een Zondagmorgen iets heerlijks . . . en een zomeravond in den tuin . . . of een vacantiemiddag, wanneer iedereen uit was, behalve Moeder? Immers alleén door Moeder en nergens anders door! En dat was nu weg . . . Voortaan was alles donker en triest en het gaf niets om nog te verlangen naar iets dat nog komen moest, omdat 't toch allemaal eender bleef.

Onder het eten was 't heel stil. Frans had nog wel even iets van school verteld, maar Vader zei er niet veel op, en Dolly in 't geheel niets en toen zweeg hij ook weer. En Maart, wanneer zij iets kwam binnenbrengen of weghalen, zuchtte alleen maar, héel diep. Te denken, dat er éens een tijd was geweest, dat Moeder hier zat, naast haar, en eten op haar bord legde en haar vleesch sneed. En luisterde naar wat zij allemaal vertelden en naar de gekke dingen die Vader zei . . . Zelf zei ze maar zoo nu en dan een woordje en lachte maar zoo stilletjes voor zich heen. Maar als je eens erg veel moeite met je eten had, dan fluisterde ze soms opeens: ,,Lust je die erge groote aardappel niet? Leg hem dan maar op mijn bord."

Hoe brandden nu opeens de tranen achter haar oogen en slikken kon ze niet met die kramperige pijn in haar keel. Maar het moést en nu aan wat anders denken, dádelijk, dat die tranen niet grooter werden en langs haar neus rolden, dat iedereen 't zag. Aan school . . . aan haar werk voor vanavond . . . dan zat ze weer boven, stil alleen; een hoop vervelende dingen had ze te doen, thema's . . . en drie bladzijden Duitsche Grammaire . . . Maar het was toch wel iets goeds en rustigs om een avond zoo alleen te zijn . . .

,,Jij gaat weer boven zitten werken?" vroeg Vader, toen zij, haar hand op den deurknop, al klaar stond om weg te glippen, gauw naar boven toe . . .

,,Ja Vader," zei Leentje zacht en zag naar hem, terwijl hij, zoo wijdbeens als gewoonlijk, zijn sigaar aanstak. Ze wou nu heelemaal niet hard zijn, of onaardig.

„Zoo. Nou . . . 't Is hiér nu anders ook rustig genoeg, want ik ga uit en Frans zit ook al boven. Maar . . . zooals je wil, natuurlijk."

Leentje draalde bij de deur. Vader leek uitgepraat, maar toch stond zij daar nog. Wou Vader liever dat zij beneden bleef? Hij hield zijn sigaar tusschen duim en vinger, of hij vergat te rooken en zag de leege kamer rond. Frans was al gaan werken en Dolly in de keuken.

„Het huis is stil geworden," zei hij, zachter dan tevoren en zonder naar haar te kijken. „En je Moeder was toch waarachtig zoo lawaaiïg niet."

Leentje slikte en durfde niet spreken. Zij wachtte; het klopte in haar keel.

„Tja . . ." zei hij, en het klonk als een zucht, „zoo gaat 't."

Hij draaide zich op een hak om en stak zijn sigaar weer in zijn mond.

„Doe jij je best maar," zei hij en streek even over Leentje's haar met een onhandige beweging.

„Ja Vader," fluisterde zij. Zij zag tot hem op, hoe zwaar voelden haar oogen! Ze wou nu wel iets zeggen, iets liefs, maar er was niets . . . ze kon hem alleen maar aankijken . . .

Stil sloop zij de deur uit en naar boven.

Zoetjes verstreek de tijd; in den kleinen lichtkring binnen het rose lampekapje werkte Leentje zonder op te zien. Het schoot beter op dan de vorige avonden. Dit was al de laatste thema. Zij vertaalde, vlot nogal, zin na zin. „Mijn broeder is dezen winter ernstig ziek geweest; een langdurig verblijf aan zee is het eenige dat hem de verloren krachten zal kunnen hergeven."

Met een schok sloeg het door haar heen. Stond er dat werkelijk, in een thema, in een thema die zij moest maken? Zij staarde op den zin en las hem nog eens, woord voor woord. O dat menschen zùlke zinnen konden neerschrijven! Zulke leugens! Of iemand beter worden kon aan zee! Of iemand daar zijn gezondheid, die hij kwijt was, terug kreeg! Dat was immers niet waar, niet waar! Als je al maar zwakker werd en teerder, als je al maar verder weggetrokken werd van alle menschen die van je hielden, dan kon niets je tegenhouden, dan kon niets je helpen!. . .

Leentje smeet haar pen weg en liet haar hoofd leunen op haar ineengestrengelde vingers.

Hoe warm was 't dien zomer geweest, hoe stralend en blauw, weken achtereen. En het kleine houten huisje, daar midden in de duinen, midden in de zon . . . werd je er niet gekoesterd als in een nestje? En vlak bij de zee, die altijd blauw was en zoetjes ruischte en waar een geurige wind vanaf woei . . . Waar kon je dan beter zijn dan daar?

Waar had Moeder dan beter kunnen wezen? Een heelen zomer lang!. . .

En toen had ze nog wel blij gelachen en gedaan of ze gewoon was en beter werd. Toen wilde ze nog wel blijven. O, dat zag en begreep je nu pas. Maar het wàs al niet gewoon meer, en Moeder had 't wel geweten, al liet ze het niet merken. Hoe had zij toch die week bij Moeder zoo gelukkig kunnen zijn? Zij wist 't toen toch óók! Dien eenen morgen, bij Moeder's bed, had ze 't toch zoo duidelijk gevoeld, dat Moeder niet beter worden zou . . . Zou Moeder toen gemerkt hebben, dat ze 't begreep? Maar het was weer voorbij gegaan en die avonden, als ze zoo stil samen zaten en uitkeken over de zee, dan was 't toch van allebei geweest of ze alleen maar gelukkig waren.

Leentje veegde de tranen weg, die warm en gedurig langs haar wangen liepen. Dat Moeder nooit bedroefd was geweest, wanhopig, omdat zij van hen weg moest en niemand haar helpen kon! Of had Moeder 't aldoor voor hen verborgen en misschien óók alleen maar gehuild als niemand het zag? Of vond u 't misschien op 't laatst niet meer zoo erg, Moeder?

Geen geluid ging er in de stilte, terwijl Leentje droomend wegtuurde in den rosen lampschijn. Op de tafel lagen roerloos haar handen.

Wat is 't nu stil. Zoo stil was 't ook, die avonden dat ik bij uw bed zat. Toen hebben we toch niet veel gepraat, geloof ik, en toch is 't net of u toen zooveel tegen me gezegd hebt . . . allerlei dingen . . . Ik weet ze nog wel allemaal, maar nu kan ik ze me niet herinneren . . .

Zij verzette zich even op haar stoel en lichtte haar handen van de tafel. Daar wachtte de witte bladzij met de half afgemaakte thema.

Ja, ik zal nu eerst opschieten. En dan straks . . .

Zij doopte de pen in den inktkoker; een glimlachje, héél vluchtig, gleed om haar lippen.

Het was nog even stil in huis, toen zij, na het werk, de trap afliep. Vader was zeker nog niet thuis. Hoe wonderlijk, zoo zacht bijna, had daarstraks zijn stem geklonken, toen hij over Moeder sprak, of hij wel wou, maar niet goed kon . . . Weet u, ik dacht eerst, dat Vader eigenlijk niet echt bedroefd was, maar ik geloof, dat ik het alleen maar niet goed begreep, doordat Vader zoo anders is dan wij, denkt u ook niet?

Dien nacht droomde Leentje dat zij langs de zee liep. Over haar om haar was de lucht donker-blauw; vreemd strak-stil, zooals nooit in de werkelijkheid. En zoo was ook de zee, beangstigend. Maar eigenlijk keek zij toch niet naar dat alles, zij tuurde recht vooruit, waar Moeder voor haar uitliep, langzaam, rechtop en zonder omzien. En zij repte zich, zij holde, maar hoe zwaar was 't zand aan haar voeten . . . de afstand werd niet kleiner . . . Moeder, Moeder, hoor toch!. . . *Ik* be-

't. . . Moeder! Maar zij raakt àl verder weg, àl verder . . . en zij gaat toch maar zoo langzaam . . . het is of zij niet loopt, maar zweeft in die wijde blauwe ruimte . . . en waarom hoort zij niet, waarom kijkt ze niet éénmaal om?. . .

Aan de tafel zitten Vader en Dolly en Frans en voor het open raam, waarbuiten de zee is, staat Hugo. Het is heel stil en in die stilte is alleen het huilen van hen allemaal, het beklemmende geluid van het huilen van veel menschen. Nu moet ze wat zeggen, nu zal ze . . . Maar er is geen geluid in haar keel . . .

Maar nu licht Dolly het gezicht op. Vreeselijk ziet zij eruit, zij wéét dat dit Dolly is, anders zou zij haar niet herkennen.

„O jij slecht kind . . . waarom heb je haar niet tegengehouden! Zie je nu niet wat een verdriet wij hebben, allemaal?". . .

En Hugo draait zijn doodsbleek gezicht naar haar toe.

„Als je maar van Moeder gehouden had," zegt hij.

O nu moet ze 't toch zeggen . . . ze moeten 't toch begrijpen . . . welk woord is er om 't uit te leggen?. . . Er is er geen . . . er is niets . . . niets . . .

Klam van zweet werd zij wakker; haar wangen en haar kussen waren nat van tranen. Zij snikte nog en rilde onder het warme dek, maar de zware slaap trok haar oogen dicht.

Heel dien dag bleef het in haar en maakte haar voeten en handen traag en trok haar gedachten weg van de dingen die zij deed. Het was afschuwelijk om eraan terug te denken en toch kon zij niet anders dan het zich telkens weer herinneren, hoe het geweest was, heelemaal. Zij zàg nog het vreemde, strakke blauw, dat als een gewelf om haar heen stond en Moeder, die daar als zwevend voor haar uit ging. En hoe zwaar waren haar beenen geweest, of zij tegengehouden werden, vastgezogen in het zand. Maar toch was dàt niet eens het ergste om aan terug te denken, maar dat andere, toen zij allemaal schreiden en zij alleen schreide niet, toen zij allemaal verdriet hadden om Moeder, Moeder was van hèn geweest . . . en zìj hoorde er niet bij . . .

Het was toch maar een droom, probeerde zij zich te troosten, toen zij 's avonds over haar boeken droomend wegkeek — hoe slecht schoot zij dezen keer weer op! — en ernaar kijken moest, hoe haar handen rose werden in den lampschijn. De werkelijkheid was immers altijd anders! Natuurlijk hadden ze allemaal verdriet . . . nù begreep ze dat wel. Maar eerst . . . ja, in 't begin had ze eigenlijk gedacht, dat Vader en de anderen . . . dat die nièt ongelukkig waren zooals zij . . . dat eigenlijk zij alleen maar . . . écht verdriet om Moeder had. En nu was 't in haar droom juist andersom geweest en dàt was zoo erg.

Gelukkig, dat deze zwarte dag nu maar om was, dacht Leentje toen

ze de dekens over zich heen trok. Zou zij dezen nacht weer van Moeder droomen? O als 't waar was! Moeder's gezicht zien in den droom, zoo duidelijk, of 't werkelijkheid was! Dat alleen maar. Als ze er eens heel erg naar verlangde, insliep mèt dat verlangen, zou 't dan niet gebeuren?

Maar het gebeurde niet, en geen van die nachten, dat Leentje was ingeslapen met het vurige verlangen om van Moeder te droomen, gebeurde het. Vaak, als zij op trage voeten langs den grachtkant liep, naar school, overdacht zij het. Ik denk toch heel den dag aan u . . . waarom kan ik dat dan 's nachts niet vasthouden? Waarom is 't dan ineens weg? Begrijpt ù dat?. . .

De dagen begonnen langer te worden en lichter. Als Leentje in den namiddag uit school kwam was er soms nog wel wat zon, heelemaal bovenaan de gevels van de huizen, en aan de bovenste boomtakken. Ze liep langzaam en liet haar oogen gaan overal waar het licht was. Het was prettig buiten, stil, en toch was ze niet eenzaam. Zij oogde langs de grachtboomen en dacht opeens aan het buitenwegje, waar zij geloopen had, een van die eerste dagen na Moeder's dood, toen het één zoo'n middag voorjaar was geweest. Zonde om nu al naar huis te gaan, hè Moeder . . . een eindje om kan nog best. Zullen we dat wegje nog eens loopen?. . . Het zal er zoo licht zijn nu . . . En misschien zullen we de zon zien ondergaan . . .

Een glimlachje kroop om haar lippen en haar oogen glansden zacht. Hoe innig en heerlijk was 't loopen hier; er speelden een paar kinderen hier en daar, en dat was alles. In de verte, waar je de landen al zag, want het was hier heelemaal aan den buitenkant, daar zag de lucht oranje, met diep-roode vegen, en je kon wel zien, over het land heen, dat de zon nog scheen, al kon je haar hier niet zien staan.

Leentje ademde diep en ze liep heel langzaam. Hoe mooi was dit: nu was 't nog dag en toch zou gauw de avond komen. Dit was het heerlijkste van den dag, het mooiste. Dat hadden zij altijd zoo gevonden, Moeder en zij. Ziet u wel, fluisterde 't in haar, je kunt nu al zien hoe de avond begint . . . de lucht wordt nog almaar rooder en vuriger, maar dat is toch het einde. Als de avond komt, wordt het zacht-donker en stil om te zien . . . Weet u nog, toen we samen naar den avond keken over de zee heen?. . . . Eerst waren er de kleuren, dan werd het blauw, dan groen . . . En als 't groen was, dan leek alles wel doorschijnend. En toch vind ik dit haast wel even mooi, u ook niet? Landen zijn zoo stil . . . veel stiller nog dan de zee. Maar toch ook wel om droevig van te worden, als de avond komt . . .

Thuis was 't al donker; in de huiskamer, waar de tafel gedekt was, brandde het licht. Vader was er nog niet en Frans zat boven, Dolly hoorde ze in de keuken bezig. Zóó was 't altoos geweest, den laatsten

tijd; dat uurtje voor 't eten waren ze meest alleen, Moeder en zij. Zij ging dicht voor 't vuur zitten, hoewel zij 't niet koud had, maar dat was gezellig, het was altijd zoo heerlijk om samen in het vuur te kijken...

Vader praatte onder het eten over een ongeluk dat gebeurd was, Frans wist 't ook al. Dolly luisterde en vroeg soms iets. Niemand lette op haar of zei iets dat bepaald tegen haar was. Het was heerlijk om in zoo'n stilte alleen te zijn . . . of er iets om je heen was, dat je van de anderen afsloot en waar zij niet doorheen konden komen . . . En toch was ze niet alleen . . .

Dezen nacht droomde Leentje van Moeder en juist dézen avond had zij vergeten ernaar te verlangen toen zij insliep.

Zij kwam thuis van school, zooals altijd. De zon scheen nog. In haar stoel bij het raam zat Moeder te naaien. Opeens was zij bij haar, aan haar schoot, haar gezicht vlak bij dat van Moeder. Moeder lachte en haar oogen blonken. O Moeder, bent u nu toch beneden gekomen, bent u dan toch beter geworden . . . bent u dan waarlijk bij ons gebleven . . .? Ik wist 't wel . . . ik wist 't wel . . . maar later dacht ik dat 't niet waar was . . . Ja zeker is 't waar, zei Moeder . . . voor altijd . . .

O hoe straalden Moeder's oogen en hoe licht was haar gezicht . . . enkel licht . . . of was dat de zon . . .

Toen was zij opeens wonderlijk klaar-wakker en tuurde met wijdopen oogen in het donker. Maar de droom was nog in haar.

En het was nòg in haar toen zij wakker werd, onveranderd. O, Moeder's gezicht, zoo duidelijk, zoo lief . . . zóó dichtbij, om zoo maar aan te raken! Nu was 't weer voorbij, en hoe erg was nu weer het verlangen. Had ze dit gehoopt, zóó te droomen? Zwaar voelde het in haar van tranen die niet kwamen.

Maar in de zonnig-blauwe uren van den morgen werd het weer lichter in haar. Ziet u hoe de zon schijnt Moeder, en hoe blauw 't is boven het matglasraam? Wat zal het vanmiddag buiten mooi zijn! Wat een geluk dat het juist Zaterdag is! Gauw naar huis gaan om twaalf uur, en gauw koffie drinken . . . Zij zag Moeder's glimlach, dien stralenden glimlach uit haar droom, en het glanzen van haar oogen.

En toen, opeens, wist Leentje het; met een schok van ontroering, van schrik, van bijna bange blijdschap sprong het in haar op: Moeder was bij haar, al die dagen . . . al die weken al, bij al wat ze deed, bij al wat ze dacht . . . O, ze had het aldoor gevoeld, aldoor geweten . . . had ze niet zacht tegen Moeder gepraat, als tegen iemand die naast haar liep . . . en wàs 't niet geweest of Moeder naast haar liep . . . en antwoord gaf . . . of ze samen keken naar het licht over het water en luisterden naar het fluiten van een vogel in de verte?. . . Al dien tijd

was 't al zoo, ze had het alleen maar niet beseft . . . ze wist 't zonder 't te weten . . . wonderlijk dat zooiets kon . . . Maar nu opeens, wist ze 't werkelijk en nooit kon ze 't meer verliezen. Alles leek anders geworden, licht. Hoe heerlijk moest 't zijn om nu vanmiddag buiten te loopen, alleen . . . en toch niêt alleen!

Dadelijk na de koffie greep zij muts en mantel van den kapstok en sloop het huis uit. Het zachte dichtslaan van de deur deed haar even schrikken. Ze begon te draven en hield niet op vóór zij geen adem meer had, maar nu was zij ook al buiten; de huizen lagen ver achter haar.

O, nu langzaam loopen, nu was 't er, het heerlijke. Hier aan den kant van den weg, op 't gras, daar liep 't zoo zacht. Wat prettig, dat er haast geen menschen waren! En hoe zacht glee de wind langs je wangen en hoe blauw was 't overal! Vindt u 't niet net zomer, vandaag, Moeder, als je niet kijkt naar de boomen die nog kaal zijn?. . .

Zij liep langzaam, bijna met ingehouden adem. Nu was 't er weer, heelemaal, dat wonderlijke . . . en toch was het in 't geheel geen wonder, maar heel gewoon. Altijd als ze aan Moeder dacht, was Moeder bij haar, overal waar ze maar wilde. En dat was er nu voor altijd. Had ze dàt dan bedoeld, toen ze zoo zeker wist, dat Moeder niet van haar weg kon gaan? Was dit dan net zoo goed? Haar lippen trokken, en heete tranen kropen achter haar oogen op, maar toch was dit niet het zware donkere verdriet van anders.

O Moeder . . . als u nu echt bij me was!. . . Maar dan wisten we toch ook niet of het voor altijd zou zijn . . . Dan zouden we misschien toch van elkaar gegaan zijn, later, als ik groot was. En soms worden menschen wel eens boos op elkaar, al hebben ze ééns veel van elkaar gehouden. Dat is haast niet te begrijpen en toch gebeurt het wel. Zou dat tusschen ons wel ooit hebben gekund?. . . Maar nu kan het zeker niet . . . nu kan het nooit meer . . .

Zij was er plotseling van blijven stilstaan. De weg was heel eenzaam. Achter haar kwam niemand en een man en een vrouw die voor haar uitliepen, waren een groot eind weg. Even leunen tegen dien boom, haar handpalmen tegen de schors gedrukt. Vindt u dat ook zoo'n heerlijk gevoel om iets aan te raken, buiten, den grond of het gras, of een boomstam? Voelt u wel, Moeder, hij is heelemaal warm, zooveel kracht heeft de zon nu al . . .

Zij ademde diep en twee tranen rolden plotseling langs haar wangen. Zachtjes lachte zij voor zich heen. O Moeder, ik ben niet bedroefd, heusch niet . . . ik moet alleen maar huilen . . . omdat 't zoo vreemd is en zoo heerlijk . . . dat we nu tóch voor altijd bij mekaar zijn . . . en dat 't nu nooit meer anders worden kan . . .

AANTEEKENINGEN OVER BEELDENDE KUNST

DOOR

CORNELIS VETH.

Nu in Den Haag bij Kleykamp een tentoonstelling is ingericht van „Modernen", en wel modernen van een soort, die in Amsterdam's Stedelijk Museum de collectie Boendermaker vormen, krijgt men de neiging, zich eens af te vragen hoe we er eigenlijk met het modernisme in de schilderkunst voorstaan. Wat er van het modernisme op het oogenblik is geworden. Cubisme en futurisme als zoodanig tellen in ons land nagenoeg geen aanhangers meer, al hebben beide richtingen veel invloed op den uiterlijken vorm van de schilderijen gehad. Er zijn nog allerlei pogingen om inhoud zonder vorm, of vorm zonder inhoud te geven (expressionisme, amorfisme), maar toch al heel weinig, vergeleken bij al de experimenten die wij eenige jaren geleden zagen. Over het algemeen heerscht ook op dit gebied de reactie. Zij is het duidelijkst kenbaar in twee dingen, n.l. het weer donker worden van de een tijdlang (toen stemming en atmosfeer ophielden leuzen te zijn) lichte kleuren, en dan, belangrijker symptoom, in het feit dat van elke poging om de schilderijkunst voor een groote vlakversiering te verlaten, is afgezien.

Zoo althans doen zich deze, Amsterdamsche modernen, aan ons voor. Veel van de hier geëxposeerde schilderijen zijn uit de verzameling Boendermaker. Men kan dezen heer als verzamelaar en Maecenas met durf waardeeren, men kan toch ook weer niet ontkennen, dat hij op zijn beurt exclusief is, en voorkeur heeft voor een zeer bepaalde groep. Als ik zijn collectie in het Stedelijk Museum bezie, lijkt me schier alles van één palet, en voel ik mij door al dat rood bruin en oranje wat bedrukt. Hier, waar de werken verder van elkaar zijn geplaatst, en tegen een neutralen achtergrond, valt dat minder op.

Behalve nu sommige veranderingen in het arrangement en de afwezigheid van preciseering en détail, gevolgen van het cubisme, is er in de kunst van Colnot, Piet van Wijngaerdt, de Wiegmannen, weinig dat met den directen, impressionistischen vorm van het schilderij breekt. Nadat het electrisch licht en het geheele moderne leven de groote tonalistische kunst van Breitner, De Zwart en de anderen hadden gewurgd, hebben we, in deze schilders althans, nog niets zoozeer uit den tijd zelf ontstaan, daarvoor in de plaats gekregen. Het modernste van al het werk hier zijn voor mij de ook al weer eenige

jaren oude, decoratief geschikte, als mozaiekstralende bloemcomposities van Leo Gestel en zijn synthetische Spaansche landschappen. Wat maakt hij nu? Maar ook Colnot is op zijn tijd moderner geweest. Er is zeer zeker in zijn nu zoo donkere stillevens (ook in dat eene, lichtere) een schikking die men voor twintig jaar niet zou hebben gezocht, maar wat in zijn schilderijen (die ik zeer waardeer) te bewonderen is, dat is toch wel die zuivere toon, die in onze schilderkunst niets nieuws is. En wat Piet van Wijngaerdt, met zijn dramatische (ook wel eens melo-dramatische) neigingen onderscheidt van vroegere landschapschilders? Het groote formaat, de ruwe behandeling van de verf, het verwaarloozen der vormen?

Tegenover een vroeger geslacht, — daar komt het maar op neer — zijn deze schilders in hun tegenwoordig werk niet zoo revolutionair als Vincent van Gogh tegenover zijn omgeving was, en toen Raffaëlli indertijd het toen moderne aspect van de straat in zijn vibreerende manier ging schilderen, maakte hij onder den directen invloed van het leven, een grooter sprong dan zij. Maar ik aanbid het moderne leven niet zoozeer, om hun de benaming te misgunnen, zij mogen er zich mee tooien tot een onweerstaanbare omwenteling in de visie het hun verbiedt, tot een moderniteit ontstaat die van het innerlijk uit zich voltrekt.

Ik wil ditmaal niet verder over die tentoonstelling spreken, maar over een schilder, die er is, en er toch uitvalt, die modern is reeds uit hoofde van zijn kracht, die ook hier de sterkste is: Jan Sluyters.

Jan Sluyters blijft ons nu reeds vele jaren voor verrassingen zetten. En, naar ik alle reden heb, te meenen, volkomen bewust. Hij is vooreerst zeer vatbaar voor allerlei beïnvloeding van buiten, of misschien moet men zeggen, wenken, hints, stootjes, en zeker moet men er aan toevoegen: die hij altijd op zijn wijze verwerkt en tot iets van zich maakt. Zoo is de invloed van van Dongen onmiskenbaar, soms ook echter de voorbijgaande inspiratie door een prent in een of ander Münchensch of Oostenrijksch blad. Bovendien is hij nu eenmaal een bewegelijke, een luidruchtige, wien de lust tot épateeren in het bloed zit (men heeft het zelfde bij Courbet en Manet opgemerkt). Ten derde is hij als wij allen, misschien meer en duidelijker-uitgesproken dan de meesten, een verdeelde persoonlijkheid. Er is op het oogenblik in ons land geen grooter schilder dan hij, en hij heeft de beproefde eigenschappen, die ook de van de moderne richtingen afkeerigen kunnen overtuigen. Hij heeft met sommige uitingen daarentegen de oprechtste bewonderaars van zijn kunst geërgerd, en zelfs gedégoûteerd; niet met een moreelen weerzin, doch met bijna psysieke pijn kan ik, die hem nu al bijna twintig jaar volg, mij afwenden van het wreed-platte in

enkele zijner naakten. Het is niet de argelooze wreedheid der middeleeuwen, die alles aanvaardt, pijn en walging; het is iets smadelijks in de houdingen van die menschen, in den nadruk op wat elk ideaal verloochent.

Ik zal op deze verschijnselen niet verder ingaan. Een portret, eenige jaren oud reeds, van een meisje in een paarsche japon, het hoofd eenigszins scheef houdend, en met in de oogen wonderen van gevoelsinnigheid, doet mij ze alle vergeten; een geestig jongensportretje, in bonte kleuren, vol leven in elke lijn, volstrekt oorspronkelijk in opvatting, wekt opnieuw een nieuwe bewondering, — en dan het (later aangekomen) zelfportret.

Dit zelfportret is nu weer eens een volstrekt meesterstuk! Het is cru, maar geweldig, de geheele groote opzet maakt de brutale middelen, waarmee het gedaan is, effectvol. De roode vlekken op het gezicht brengen het, als niets anders zou kunnen, naar voren, alles brandt en gloeit tegen elkaar in: de felle kleuren op het palet, de roode bloemen achter hem. Maar de lijn, als in een élan ontstaan, draagt het alles, de vooruitgestoken, driftige kop beheerscht het alles; er is iets titanisch in het werk. En dan praat men over de kleedij van deze figuur; over allerlei details! Het is in een wilden, forschen greep geworden, het is groot en overweldigend, en het heeft tegelijkertijd een onbepaalbaren zwier, een zwier als van groot werk der Renaissance, den zwier van de dingen die ontstaan omdat zij moeten ontstaan, geboren uit scheppingsdrift, uit strijd, uit bravoure. Waarlijk, tegenover zulk een werk valt veel weg, ook van hemzelf, maar vooral van anderen.

AANTEEKENINGEN OVER TOONEEL

DOOR

CORNELIS VETH.

„St. Joanne" van Bernard Shaw is nu reeds eenige weken het onderwerp van menig gesprek en debat, en dat valt niet elk tooneelstuk te beurt. Het is de hoogst merkwaardige en schitterende uiting van een hoogst begaafd en schitterend man, doch als het geen tooneelwerk was en vertoond werd, zou geen honderdste deel van de menschen,

die er nu met hartstocht over spreken, er kennis van nemen. Deze omstandigheid is wel geschikt, en komt niet te onpas om ons nog eens te overtuigen van de werking die van het tooneel kan uitgaan en van zijn roeping. Te meer daar men enkele niet onbelangrijke hoedanigheden kan opnoemen, waarin dit werk als tooneelwerk te kort schiet, die echter dan ook weer bewijzen hoe sterk het in andere opzichten is. Van elk ander dan van Shaw zou men misschien eischen, dat een tooneelstuk, eenmaal naar een groote persoonlijkheid genoemd, en wel naar een met een zeer tragischen levensloop, ons dezen mensch op ontroerende wijze nader zou brengen, een schepping zou zijn, onmiddellijk uit de ziel van den kunstenaar tot ons komend en sprekend tot ons gevoel, alvorens onze begrippen van logica, waarschijnlijkheid en rechtvaardigheid op te wekken tot voorspraak of te prikkelen tot tegenkanting. Maar van Shaw verwacht ieder, die geen vijf pooten aan een schaap wil, een min of meer gedramatiseerd betoog, en zijn „St. Joan" stelt hierin zeker niet te leur. Ik heb hooren beweren dat Shaw hierin nu toch meer dan anders: intuïtie, hartstocht erkent en toont, doch ik zoek daarvoor vergeefs het bewijs. Men kan hem verdraagzamer en milder achten dan voorheen, doch het is verdraagzaamheid en mildheid van het intellect.

Indien men mij toestaat van een betoog te spreken (de zeker niet minder schitterende voorrede, die bij een volstrekt werk van kunst en hartstocht immers overbodig zou zijn, doch hier den lezer bijna nog meer trekt dan het stuk zelf, laat zoo duidelijk zien hoe zeer hij er op staat gelijk te hebben, en er zelfs niet aan denkt, alleen maar te ontroeren), dan doet dit historisch tooneelspel mij aan als nog meer geschreven om de omgeving van Jeanne d'Arc te doen kennen en . . . te verdedigen: zij die haar verlieten en zij die haar vonnisten, dan om de persoonlijkheid zelf in volle menschelijkheid te doen herleven.

En dit is dan wel de voornaamste reden, waarom ik de bezwaren, die tegen de Nederlandsche vertooning zijn ingebracht, ook al deel ik ze, niet zoo overwegend vind, en mij daar niet onvoldaan door gevoel.

Het kan er, juist voor dit stuk, dunkt me, niet zoo geweldig veel toe doen, of de verschillende spelers der vele hoofdrollen geheel en al hebben gegeven wat Shaw bedoelde, of zij, met andere woorden, allen in den geest van Shaw hebben gespeeld. Van Dalsum en Huf, bijvoorbeeld, hebben, en vooral de eerste heeft, in het woord der Kerkelijke Macht, misschien meer gloed en pathos gelegd dan haar rol toestond: de fout heeft mijn sympathie. Kloppers als de Koning heeft wel het meest het hekelende doen voelen in Shaw's ontleden van den mensch, dat tevens ontluistert; aan deze figuur overigens heeft de schrijver de volle maat van zijn vermogen gegeven; zonder zelfs te trachten

er iets op toe te geven. Hij, en mij dunkt ook Hunsche als de soldaat in de „epiloog", hadden atmosfeer om zich.

Het te kort schieten van Nell Stants in de rol van Joanne (waarom niet Joanna of Johanna, als wij nu eenmaal namen gaan vertalen?) was dubbel pijnlijk. Ten eerste omdat deze jonge en niet genoegzaam getrainde actrice merkbaar haar uiterste best deed, en ten tweede omdat men niet kan zeggen dat haar opvatting verkeerd was. De rol, die mij bij lezing vaak kriegel maakt, had alleen gered kunnen worden door iemand, van wie, ondanks alles, iets uitging. Van een Jeanne d'Arc, zoo indrukwekkend door vertrouwen in haar roeping, dat wij de minderwaardige gevatheid en de vrijpostigheid op den koop toe namen, als fouten van opvoeding bij een genie. Shaw echter heeft het spelen van deze rol bijster moeilijk gemaakt, door de groote waarde die hij zelf hecht aan Joanne's bij-de-hand-heid en grappen, en door het weinig overtuigende van haar woorden, zoodra de geloovige uit haar spreekt. In zijn zucht om ons het optreden van Jeanne d'Arc en haar succes te verklaren, vergeet hij dat ze alleen verklaard kunnen worden door een (hoe dan ook ontstane) bezieling die bezieling om zich wekt, een geloof dat bergen verzet, een eenvoud die maar één doel ziet; vergeet dit alles in zijn ijver om ons zijn betrekkelijk onbelangrijke meening in te prenten dat zij gezond, lichamelijk sterk en intelligent, wel van den tongriem gesneden en jolig was. Het is merkwaardig dat Shaw, die in zoovele van zijn stukken de meerderheid van de vrouw boven den man heeft verkondigd, hier de kroon op dat werk zet door de meerderheid te willen aantoonen van een schrandere boerenmeid, zelfs wanneer zij een beetje halfgaar is, en over haar „stemmen" zeurt, boven staatslieden, priesters en generaals. Hij vergelijkt Jeanne met Socrates, die ten val werd gebracht, omdat hij aantoonde dat anderen idioten waren, maar die taak had zij even-goed kunnen vervullen zonder haar geloof! Wij vragen aan niemand een mysterie-spel te schrijven (inderdaad worden er zoetjes-aan genoeg geschreven en gespeeld) maar wij achten het geen winst, wanneer aan een wonderbaarlijke gebeurtenis een tooneelspel wordt gewijd, waarin alles gebeurt, behalve het wonderbaarlijke.

De vertooning bij het Vereenigd Tooneel heeft mij, nog eens, niet getroffen als een, waarin aan het werk schromelijk te kort werd gedaan. Zij had (als wij de hoofdrol verder buiten beschouwing laten) veel goeds, en zij werd tot een evenement door Wijdeveld's decor. Ik heb nog niet, van hem noch van een ander, een decor gezien dat zoozeer situatie en stemming schiep; het was soms zóó sterk daarin, dat slecht spel ons nauwelijks uit de illusie had kunnen halen. Het had de practisch schier onwaardeerbare eigenschap van de changemen-

ten vlug mogelijk te maken, en was daarin zoo vernuftig dat men elke vorige tooneelschikking in de volgende vergat, en de techniek van den fondamentalen bouw nergens te sterk in het oog viel. Waar het gordijn niet als zoodanig mocht spreken (zooals in de scène van den koning met de hovelingen), doch slechts afsluiting was, vergat men het. En overal was het mooi: imposant en smaakvol. Ik geloof dat de tooneelarchitectuur van Wijdeveld meer heeft bijgedragen tot het succes bij het publiek, dan dit publiek zelf wel bewust is.

***

Een geestig man, die mij over dit stuk aansprak zei: Het zou moeten heeten: „Iedereen heeft gelijk." Het is volkomen waar, en drukt meteen uit, waarom het misschien, behalve boeiend, ook belangrijk is als cultuurhistorisch betoog, maar geen groot tooneelstuk, geen groot kunstwerk. Een kunstwerk wordt niet geschreven om iets te bewijzen, allerminst om te bewijzen dat iemand, niemand of iedereen gelijk heeft — gelijk hebben is een begrip dat geen scheppingsvuur kan aanwakkeren. Shaw zelf, voor wien elk zijner personen een spreekbuis pleegt te zijn, heeft misschien gelijk als hij ons in de inleiding voorhoudt dat 't bij het proces waarin Jeanne d'Arc werd veroordeeld heel wat humaner toeging dan bij dat van Edith Cavell, dat haar alle mogelijke gelegenheid is gegeven om zich te verdedigen en dat haar rechters niet uit haat of vooroordeel, doch uit beginsel handelden. Hij heeft nog waarschijnlijker gelijk, als hij betoogt, dat zij ten offer viel aan het eeuwig conflict tusschen het genie (de oorspronkelijkheid) en de discipline. Maar wij zouden al zijn gelijk graag willen ruilen tegen een van die ingevingen die het alles hadden doen leven.

Shaw verwijt Shakespeare, den grooten schrijver der Renaissance, nooit een middeleeuwsche atmosfeer te hebben geschapen, en de menschen der middeleeuwen te zeer als individualiteiten te hebben gezien. Om in die fout niet te vervallen, en den verborgen, maar alles beheerschenden strijd tusschen de machten: feodalisme en staat, kerkelijke tucht en gedachtenvrijheid te doen onderkennen, heeft hij zijn gewone manier aangewend, en het onbewuste tot welsprekende bewustheid gemaakt. Ik bedoel dat hij ons niet de verborgen gedachten en drijfveren der menschen laat raden of bij flitsen openbaart, uit het doen en spreken dier menschen zelf, maar gedachten en drijfveren ziet, en menschen doet optreden om ze in woord en daad te uiten. Zoo gelijkt die middeleeuwsche atmosfeer dan bij hem veel op een academisch dispuut-college; nergens is hartstocht, belangzucht, heerschzucht, overal beginsel, theorie, academisme.

Zoo althans is het proces in dit stuk, en zijn voorgeschiedenis, waarbij alleen die woeste, doch door de werkelijkheid van den brandstapel tot medelijden bekeerde Engelsche kapelaan (waarin de Engelschman juist zoo door dezen Ier wordt geteekend als hij zelf den Ier pleegt af te beelden) als een mensch van vleesch en bloed aandoet. In het voorafgaande gedeelte is soms even iets meer levensgeest te bespeuren, bijvoorbeeld in de positie van dat zwakke koninkje aan het hof tusschen al die groote sterke mannen met hun zware stemmen: een modern menschenkind, tusschen natuurkrachten. Maar hoe ontbreekt dan juist, in de uitbeelding van dien steeds maller en egoïstischer wordenden eenling, dat medegevoel, dat we van een modern mensch als de schrijver voor hem zouden verwachten. En op het oogenblik, dat Jeanne d'Arc na het ontzet van Orleans naar Parijs wil optrekken, doch ieder haar verlaat, als blijkt dat de kerk haar aanmatiging laakt, de legerleiding haar betweterij, de edelman haar democratie — krijgt de schrijver de kans, in haar wezen teekening te brengen. Hij had hier de Jeanne d'Arc kunnen geven, in wie het zelfvertrouwen tot hoogmoed wordt, een hoogmoed die ten val brengt. Of hij had de Jeanne d'Arc kunnen geven, die, wijl zij blijkt kwetsbaar te zijn en verwinnelijk, het vertrouwen in haar roeping verliest. . . In plaats daarvan brengt hij ons het proces, met zijn pleidooi voor haar rechters, en laat haar zelf besluiten met een pleidooi tegen de levenslange gevangenisstraf. Zoodat heel dit briljante spel van ideeën, gissingen en woorden, ons pakkend, boeiend, vermakend en de les lezend, uitgespeeld is zonder ons voor een Jeanne d'Arc, de Maagd van Orleans, het geloovige jonge meisje, dat een leger aanvoerde en haar vaderland redde, iets warmer te hebben gemaakt dan wij waren. Ik zeg: een Jeanne d'Arc; het had ook Shaw's Jeanne d'Arc mogen zijn, voor mijn part volkomen onhistorisch, maar een mensch.

Op het groote vermogen van Shaw om de dingen van alle zijden scherp te belichten, en, wat bij anderen een zwaarwichtig debat zou zijn, door mooie vondsten in opzet, treffende wendingen in den dialoog, gevatheden en kwinkslagen boeiend te maken, wil ik natuurlijk niets afdingen, ik ben daar zelf steeds te zeer van onder bekoring.

BUITENLANDS OVERZICHT

DOOR

PROF. DR. J. H. VAN MEURS.

Reeds bij het schrijven van het vorig overzicht, midden November van het vorige jaar, waren de eerste tekenen te zien van de veranderde richting in de Engelse buitenlandse politiek na de val van het ministerie-MacDonald en het opnieuw optreden van Baldwin als eerste minister, nu met Austen Chamberlain voor buitenlandse zaken. De vrees, toen geuit in dat overzicht, dat Engeland onder zijn nieuwe konservatieve regering de moord op de bevelhebber in Egypte gretig zou aangrijpen om terug te kunnen komen op de onafhankelikheidsverklaring van 1922, bleek niet ongegrond. Wel volgde geen inlijving natuurlik, maar Engeland greep in in de binnenlandse toestand van Egypte, gooide het eigenlik geheel uit de Soedan en gaf daarbij de wereld te kennen, dat het geen inmenging, tussenkomst van buiten, zou dulden in deze aangelegenheid, omdat het deze als een binnenlandse aangelegenheid van het Britse rijk beschouwde.

Terwijl het nu in de kwestie met Egypte zelf hoogstwaarschijnlijk gelijk had, was de manier van ingrijpen en de uitdagende houding, daarbij aangenomen tegenover het buitenland, van biezondere, noodlottige betekenis. Want onder interventie bleek de Engelse regering ook te verstaan het aanhangig maken van de zaak bij de Volkenbond door een ander lid daarvan.

Zowel de bewering, dat de zaak een binnenlandse aangelegenheid was als de opvatting van een eventuele behandeling voor de Volkenbond als tussenkomst, waren volkenrechtelik meer dan betwistbaar. Er gingen dan ook nog een tijd geruchten, dat Perzië en ook, dat Ierland het ongenoegen van het machtige land zou trotseren, maar ten slotte bleek geen der staten van de Volkenbond genegen de kat de bel aan te binden; het protest van Egypte vond geen weerklank en de Raadzitting te Rome in Desember verliep zonder een offisiële behandeling van de kwestie.

Deze houding van de Engelse regering was de eerste uiting van wat zij gaarne noemt „een krachtige nationale politiek", die men beter zou kunnen karakteriseren in haar negatieve betekenis, als afbraak van de internationale organisatie. Het begon met Egypte en het vond zijn scherpste uiting in Chamberlain's rede op de Raadzitting van Maart te Genève, waar hij het Protokol van Genève onaannemelik verklaarde.

En tussen deze twee genoemde Raadzittingen liggen dan de weder-

opname van het plan voor de vlootbasis te Singapore en het gekonkel in Parijs over Marokko en de Keulse bezette zône.

Terwijl Marokko meer zijdelings van belang is voor de Europeese politiek, als ruilobjekt voor tegemoetkomingen op ander gebied, staat natuurlik de Keulse zône in het brandpunt van de Europeese verhoudingen. En ook hier heeft de regeringsverandering in Engeland ontbindend gewerkt op het begin van vreedzame organisatie en afwikkeling, door MacDonald's optreden in het leven geroepen. Want dadelik na de val van deze laatste werd de positie van Herriot in Frankrijk tegenover de chauvinistiese stromingen zwakker en Chamberlain bleek, na geheimzinnige besprekingen te Parijs, maar al te geneigd mee te werken tot handhaving der bezetting van Keulen op grond van beweerde, maar nog niet nader aangeduide, schendingen van de ontwapeningsverplichtingen door Duitschland. Daar, zolang deze schendingen niet openlik genoemd en bewezen zijn, de bezetting in elk geval een verkrachting van het verdrag van Versailles is en daar in de grond Engeland niets voelt voor deze bezetting op zichzelf, wijst deze houding op geheime afspraken met Frankrijk en is ze wéér een teken, dat we dieper dan ooit terug zijn gevallen in de modder van het geheime geschacher met landen en volken.

Noodlottigerwijze bracht nu ook nog de verschuiving naar links bij de verkiezingen in Duitsland een vreemde verschuiving naar rechts in de regering van dat land en werd daardoor de positie van de chauvinisten in Frankrijk weer sterker. Frankrijk is dan ook weer in erge mate afgezakt van zijn verzoenende politiek van de vorige zomer en de tegenstelling tussen dit land en Duitsland is weer zeer verscherpt.

Ten onrechte, geloof ik, maakt men hier Herriot een verwijt van. Hij heeft waarschijnlik nog dezelfde goede bedoelingen als in Augustus en September, maar hij zit voor dezelfde moeilikheid, die ook de Franse sociaal-demokraten blijken te voelen en die alleen hun anders onverantwoordelike houding in deze aannemelik maakt: dat bij te ver uitwijken naar links de gehele regering valt en een rechts ministerie de ramp van de regeringswisselingen in Engeland en Duitsland vergroot voor Europa. MacDonald is hierbij een waarschuwend voorbeeld.

Nu zeker is, dat het Protokol niet zal in werking treden, is er onmiddellik een ander plan van samenwerking opgedoken in de vorm van regionale verdragen, waarvan het belangrijkste zal moeten worden een verdrag, dat zowel Duitsland, als Frankrijk en Engeland met misschien België en Italië omvat. Waar dit plan presies is opgedoken, in Duitsland of in Engeland, valt nog niet uit te maken en evenmin, of Frankrijk het zal willen aanvaarden, maar in elk geval blijkt ook daaruit weer duidelik, hoe zelfs de Engelse regering voelt, dat men

met een zuiver nationale politiek alleen er niet kan komen, dat er een internationale organisatie nodig is om de problemen te beheersen.

En des te meer reden is er om tot elke prijs de Europeese problemen op te lossen, omdat er zich buiten Europa machtige tegenstellingen verder ontwikkelen, die, zelf ver boven de Europeese tegenstellingen uitgaande, toch slechts bij rust in Europa tot een oplossing kunnen worden gebracht.

Dat zijn de rassentegenstellingen van de Stille Zuidzee, die in biezonderheden nog niet zijn te doorzien, maar die in de laatste maanden scherper gemarkeerd zijn door verschillende gebeurtenissen. Aan de ene kant denke men aan de immigratie-beperkingen van de Verenigde Staten, aan het bezoek van de vloot van dat land aan Australië, en aan de vlootbasis te Singapore, nu onlangs daar voorbereid door een samenkomst van marineautoriteiten van het Britse rijk. En aan de andere kant is daar de aaneensluiting van Japan, China en Sovjet-Rusland. Wie zich goed voorstelt, welk een groot stuk van Europa Rusland vormt en zich bewust blijft van de samenhang van Australië en Engeland in het Britse rijk, begrijpt hoezeer de toestand in Europa in verband staat met deze vraagstukken.

Europa en de wereld roepen om vaste organisatie en in dit licht moet men èn het Protokol van Genève èn de Volkenbond in het algemeen bezien. Daarom ook kan hier een bestrijding niet achterwege blijven van de houding, in de laatste maanden aangenomen door de redaktie-buitenland van het orgaan onzer partij in Nederland, „Het Volk".

In een rij van artikelen is daar in steeds sterker mate (het sterkst in het artikel van 14 Maart) een geest van twijfel aan, zelfs van minachting voor, de Volkenbond en zijn werk tot uiting gekomen, die niet onweersproken mag blijven. Er wordt in deze artikelen gesproken van „slapers" en „dwepers", van „schijn", van de „bureaukratie" van Genève; het nutteloze van papieren regelingen wordt gesteld tegenover een nuchtere beschouwing van de werkelike bedoelingen der regeringen. En ten slotte wordt zeer ironies gesproken over de Volkenbondsraad als „het doorluchtig lichaam" en aan de juridische voortreffelikheid van het Protokol als zodanig weinig betekenis toegekend.

Nu doet het op zichzelf al wat eigenaardig aan om vanuit een redaktiekamer zo maar pardoes die paar honderd leden der Assemblée van 1924, mannen als MacDonald, Henderson, Branting, Herriot, Benesj, Motta, Nansen, Lange, Stauning, oude vakverenigingsrotten als Oudegeest en Jouhaux, als naieve dwepers gestempeld te zien (of als huichelaars, want dat is de andere mogelikheid). En al te

twijfelend te staan tegenover een beginselverklaring, een demonstratie (wat het Protokol toch in elk geval is), lijkt mij nog al inkonsekwent voor een journalist van een partij, die toch in haar eigen internationale organisaties meer kan bogen op zulke verklaringen en demonstraties, dan op onmiddellik grote praktiese resultaten, ook al door de bestaande machtsverhoudingen en nationale tegenstellingen, presies als bij de Volkenbond en zonder dat daardoor die uitingen ,,schijn'' en de leden dier sosialistiese organisatie daarom ,,dwepers'' of ,,dromers'' zijn.

In werkelikheid meent natuurlik geen der makers van het Protokol en geen van zijn ,,bewonderaars'', dat daarmee op zichzelf de regeringen braaf gemaakt en de feiten geforceerd kunnen worden. Maar wel zijn zij doordrongen van de betekenis van een klare en juridies goede formulering van beginselen en verplichtingen, waarin bestaande vredelievende stromingen in de landen steun kunnen vinden, waaraan zij zich kunnen ontwikkelen en die blijkbaar genoeg voorstanders vinden in heel de wereld om op een vergadering als de Assemblée te worden aangenomen.

En zij beseffen ook het nuchtere feit, dat een regering dan alleen zo'n Protokol zal tekenen en bekrachtigen, wanneer zij òf zelf de beginselen aanhangt òf zich door de macht der openbare meening gedwongen gevoelt. M.a.w. zij zien in de aanneming of de verwerping van het Protokol wel degelik een bewijs van meerdere of minder internationale bedoelingen.

Dat deze internationale bedoelingen in Frankrijk en enkele andere landen samenvallen met nationale bedoelingen en in verband daarmede deze landen nog biezonder ijverden voor dit Protokol, schijnt ook een motief voor de ,,Volk''-redakteur om het Protokol te bestrijden. Hij gaat daarbij uit van de veelverbreide, maar daarom niet minder onjuiste, mening, dat *door* het Protokol *wijziging* b.v. van de Oostgrens van Duitsland ,,voor de toekomst wordt uitgesloten''. Ten eerste vergeet hij daarbij, dat *alleen eenzijdige gewelddadige* wijziging door Duitsland in het Protokol wordt tegengegaan. Wie het daarmede niet eens is, zegge dat onomwonden, maar bedenke dan tegelijk, dat dit verbod niet iets nieuws is van het Protokol, maar reeds ligt in artikel 10 van het Pact van de Volkenbond en dat hij dus de bestaande Volkenbond als zodanig verwerpt en een revanche-oorlog van Duitsland beter zou vinden.

Zeker, het Verdrag van Versailles is een onding en spesiaal de Poolse korridor behoort te verdwijnen; maar dan door onderhandelingen. En wie meent, dat door de verwerping van het Protokol op zichzelf de kans voor deze onderhandelingen verbeterd is, ziet niet de nuchtere feiten. Want deze onderhandelingen kunnen mèt Protokol

presies evengoed plaats vinden als zónder, wanneer Frankrijk maar wil; en het zou eerder bereid zijn in het gevoel van veiligheid door het Protokol, al was het maar alleen om de simpele reden, dat het dan Polen minder nodig had tegenover Duitsland en dus eerder de Poolse belangen in de steek zou laten.

Nu eenmaal Engeland het Protokol heeft verworpen, heeft met zijn scherp inzicht Benesj onmiddellik de nieuwe vorm, voorgesteld door Chamberlain, gegrepen en een regeling zoeken te formuleeren, die, zij het in minder volledige verwezenliking, toch de beginselen redt, die aan het Protokol ten grondslag lagen. En zijn energie en invloed waarborgen een nieuwe poging tot internationale regelingen op de Assemblée van 1925.

Zo blijkt de macht der feiten te dringen tot ,,regelingen op papier"; ze blijken een wezenlike behoefte en de Volkenbond blijkt, niettegenstaande alle skepticisme, ironie en geringschatting, de organisatie, waarin ze tot stand zullen moeten komen.

Zou het niet mogelik zijn, dat het met schijn en wezen net andersom stond als de ,,Volk"-redakteur denkt? Zou het niet mogelik zijn, dat ,,de buraukratie van Genève" de grote stromingen voelde; dat daar de werkelikheid der toekomst werd begrepen en gegrepen en dat in zijn dagbladbureau de, anders zo scherp ziende, redakteur, nu verblind was door de valse schijn van de voorbijgaande dag?

FEITEN EN CIJFERS

Werkstakingen en uitsluitingen in Nederland gedurende het jaar 1923.

Een dun boekje is het, dat het Centraal Bureau voor de Statistiek de laatste jaren nopens de in Nederland voorgekomen arbeidskonflikten publiceert. De bezuiniging heeft ook op deze uitgave vat gekregen. Het Rijk betaalt bovendien zelfs de drukkosten niet meer. Dat doen de inteekenaren, die in dit opzicht de taak der Landsregeering noodgedwongen hebben moeten overnemen.

In 28 bladzijden tekst en cijfers vertelt ons de laatstverschenen statistiek van den strijd der in het produktieproces tegenover elkaar staande partijen, over zaken, schijnbaar zoo simpel, dat men verwonderd is daarover strijd te zien voeren. Maar de constructie van onze kapitalistische samenleving is ingewikkeld. Wat ieder werkgever zijn kinderen gaarne zou gunnen, onthoudt hij vaak den in zijn dienst werkzamen arbeiders. Dat schrijft de wet voor, die in het ekonomische leven voor een belangrijk deel de voorwaarden beheerscht, waaronder gewerkt zal worden. Voor een belangrijk deel, maar niet geheel. Tegen wat die wet niet dwingend eischt, wordt in stakingen veelvuldig opgetornd.

Versch in het gehengen ligt de gigantisch gevoerde strijd der textielarbeiders in Twenthe en den Gelderschen Achterhoek. De statistiek kent aan deze staking een

uitsluiting een belangrijke plaats toe in de rij der conflicten, die in 1923 zijn uitgebroken. Bij het textielconflict waren 22.244 stakers en uitgeslotenen betrokken (w.o. 22.000 uitgeslotenen) en gingen 3.134.850 arbeidsdagen verloren, een aantal zóó groot, als zelfs nog nimmer voor alle geschillen tezamen in eenig voorafgaand jaar bereikt werd. Aan offervaardigheid heeft het bij dit conflict niet ontbroken; er werd niet minder dan ruim *f* 1.318.000 aan steun ontvangen, waarvan o.a. door het N. V. V. *f* 817.000 en door het R. K. V. *f* 247.000.

In totaal telde het Rijksbureau van Statistiek in 1923 289 conflicten (w.o. 274 stakingen). Hierbij waren betrokken 1455 ondernemingen en 56.400 stakers en uitgeslotenen, terwijl als gevolg van deze geschillen 3.986.500 arbeidsdagen verloren gingen. Zonder het textielconflict beliep het aantal stakers en uitgeslotenen derhalve slechts 34.200 en het aantal verloren arbeidsdagen niet meer dan 851.700. Dat dit aantal betrekkelijk gering is, vindt zijn verklaring vooral in de in 1923 nog heerschende malaise en in de voor de arbeiders ongunstige verhoudingen der arbeidsmarkt. Des te meer treft het enorme verlies aan arbeidsdagen uitsluitend als gevolg van de uitsluiting in de textielindustrie. Hier en in vele andere conflicten waren feitelijk de werkgevers de aanvallers.. Verlaging der loonen en verlenging van den arbeidsduur, ter vermindering der productiekosten, gaven het aanzijn aan een niet onbelangrijk aantal z.g. afweerstakingen. Ook werkte de daling van het indexcijfer van de kosten van het levensonderhoud, de stijging dus van de koopkracht der bestaande geldloonen, verlaging van de loonen in de hand. Voorts lokte de politiek der Regeering ten aanzien van het verleenen van overwerkvergunningen door de Arbeidsinspectie veel tegenstand uit, bij het N. V. V. in den vorm van een dreigement met werkstakingen, dat in Twenthe in een daad werd omgezet (staking in de afdeeling weverij van de fabriek Kremersmaten te Enschede, welk geschil door de groote uitsluiting werd gevolgd).

De volgende cijfers geven een vergelijking met vorige perioden:

JAREN	Aantal stakingen en uitsluitingen	Aantal betrokken ondernemingen	Aantal stakers en uitgeslotenen	Aantal verloren arbeidsdagen		
				door de stakers en uitgeslotenen	door hen, die tengevolge van de geschillen met werken moesten ophouden	in totaal
Gem. per jaar 1901-1913	184	677	16.000	365.700	45.400	411.000
» » » 1914-1918	317	1.379	24.000	382.000	34.000	416.000
1919	649	4.935	61.700	1.051.900	42.800	1.094.700
1920	481	3.014	66.500	2.288,600	45.400	2.333.900
1921	299	2.430	47.700	1.370.300	13.300	1.383.700
1922	325	3.371	44.000	1.057.500	50.800	1.108.300
1923 met textiel-conflict	289	1.455	56.400	3.945.500	41.000	3.986.500
1923 zonder textiel-conflict	287	1.415	34.200	826.400	25.200	851.700

Teekenend voor de verhoudingen zijn de cijfers nopens de aantallen stakers en uitgeslotenen betrokken bij geschillen, waarin om loonsverhooging, dan wel tegen loonsverlaging werd gestreden. In de jaren van z.g. hoogconjunctuur, 1919 en 1920, waren resp. 82 en 88 pCt. der stakers en uitgeslotenen gewikkeld in strijd voor loonsverhooging; in 1921, 1922 en 1923 daalde dit percentage tot resp. 18, 16 en 13. Daarentegen steeg het percentage stakers en uitgeslotenen, betrokken in geschillen

tegen loonsverlaging van 0.91 en 2.03 in 1919 en 1920 tot niet minder dan 71, 64 en 68 in de volgende jaren.

***

Zooals reeds werd opgemerkt, gingen voor alle conflicten tezamen 3.986.500 arbeidsdagen verloren. Hiervan kwamen 3.831.790 dagen voor rekening van de nijverheidsbedrijven. Buiten de nijverheid gingen in totaal slechts 154.700 arbeidsdagen verloren, waarvan 120.700 bij het verkeerswezen. Van de nijverheidsbedrijven zijn het de textielindustrie, de groepen „aardewerk, glas, kalk en steenen", „scheepsbouw enz.", „bouwbedrijven" en „hout-, kurk- en stroobewerking", die de grootste verliezen aan arbeidsdagen hebben geleden, n.l. resp. 3.317.480, 115.890, 105.390, 95.590 en 70.860 dagen. Vervolgens komen de groepen „voedings- en genotmiddelen" (vnl. aardappelmeelfabrieken) met 49.310, „drukkersbedrijven" met 29.240, „papier enz" met 18.600 en „oer, steenkolen, turf" met 16.800 verloren arbeidsdagen. De overige groepen der nijverheid telden tezamen slechts een verlies van 12.600 dagen. De publicatie van het Centraal Bureau geeft voorts nog een opsomming van de belangrijkste conflicten en vermeldt daarbij ook het aantal verloren arbeidsdagen.

***

De gezamenlijke duur der geschillen beliep in 1923 7900 dagen. Grootere getallen werden aangetroffen in 1919 (12.500) en 1920 (12.300).

Het aantal conflicten in de groote gemeenten daalde in 1923, in vergelijking met 1922, van 56 tot 50 pCt.; in de overige gemeenten steeg het van 44 op 50 pCt. De daling komt voor rekening van Amsterdam, in welke gemeente in 1922 29 pCt., in 1923 echter niet meer dan 20 pCt. van het totaal aantal geschillen in het Rijk voorkwamen. Ook in 1923 stond de hoofstad des lands met het grootste aantal geschillen bovenaan.

Voor meer bijzonderheden verwijzen wij naar de statistiek, die bij het Centraal Bureau voor 75 cent verkrijgbaar is. L. St.

BOEKBESPREKING

Die Gewerkschaften im Ruhrkampfe. Von Lothar Erdmann im Auftrage des Allgemeinen Deutschen Gewerkschaftbundes. Berlin 1924. Verlagsgesellschaft des A. D. G. B. 224 blz.

Dit in opdracht van het Duitsche Vakverbond geschreven boek beoogt niet een objektieve geschiedenis van den strijd der arbeidersbeweging tegen de bezetting van het Roergebied te zijn. De persoonlijkheid van den schrijver ware voor zulk een objektieve uiteenzetting der feiten ook minder geschikt. De hartstocht waarmee hij alle bij het Roerkonflikt betrokken elementen behandelt, toont hoe hij in elk opzicht partij gekozen heeft in de meeningsverschillen die omtrent deze langdurige worsteling geheerscht hebben en nog steeds heerschen. Zijn doel was van de opvattingen, die hij in dezen heeft, en die in het algemeen ook de opvattingen van de Duitsche vakbeweging zijn, rekenschap te geven en deze taak vervult hij met een ernst en een grondigheid die respekt afdwingt en die de lezing van het boek, ook waar men, zooals referent nog al eens passeerde, het er niet mee eens is, tot een genot maakt. Tot dit genot draagt ook bij de fraaie stijl, waarin het boek geschreven is en die het een bizondere plaats in de socialistische literatuur verschaft.

Het uitgangspunt van den schrijver is, dat de betrekkelijke passiviteit der internationale arbeidersbeweging ten opzichte van het Roerkonflikt in strijd was met de forsche besluiten, kort te voren op het door het I. V. V. te 's-Gravenhage belegde internationale vredeskongres genomen. Waar wij reeds dit uitgangspunt niet als juist kunnen erkennen, volgt hieruit, hoe moeilijk wij ons met den geheelen gedachtengang van het geschrift kunnen vereenigen. Het Haagsche kongres had in een resolutie uitgesproken, dat de arbeidersbeweging „alle in de toekomst dreigende oorlogen met alle haar ten dienste staande middelen tegengaan en het feitelijk uitbreken van een oorlog door het afkondigen en doorvoeren van een internationale algemeene werkstaking verhinderen" moest. Welnu, zegt de schrijver, „de opmarsch in het Roergebied was stellig een dreigend oorlogsgevaar" en derhalve had de internationale staking toegepast moeten worden. Dit is de redeneering van Rdo Fimmen en eveneens die van zoowat de gansche reaktionaire pers in haar streven om de macht der arbeidersbeweging tegen oorlog en militarisme aan te toonen. Echter wordt hiermee als een feit aangenomen, wat eerst bewezen moest worden en onzes inziens ten eenen male onjuist is. Men kan de Roerbezetting nog zoo sterk als een rechtsbreuk, een verdragschennis en een verderfelijke politiek veroordeelen, maar een oorlog was het nu eenmaal niet en een oorlogsgevaar school er evenmin in. De schrijver erkent dit, zeggende dat, wanneer er geen oorlog uit de Roerbezetting ontstond, dit slechts uit de „onmacht" van Duitschland voortvloeide. Dit kan volmondig toegegeven worden, maar de Duitsche onmacht was dan toch een hoogst belangrijk element in het geheele geval. Hoe dit zij, de Haagsche resolutie, die tegen den oorlog gericht was, kon niet gelden voor het Roerkonflikt en alle pogingen om uit haar niet-toepassing het in-gebreke-blijven der internationale arbeidersbeweging af te leiden, zijn van te voren tot mislukking gedoemd.

Hiermee is niet gezegd, dat de houding der Fransche en Belgische arbeidersbeweging tijdens het Roerkonflikt het maximum van verzet daartegen bood waarop gehoopt kon worden. Elke poging om het vervoer van troepen en legerbehoeften naar het Roergebied te belemmeren bleef uit. De oorzaak der getoonde onvoldoende kracht is bekend; zij was gelegen in de verdeeldheid der Fransche arbeidersbeweging onder den invloed van het kommunisme en in de vrij sterke anti-Duitsche gevoelens die in de Belgische arbeidersklasse nog altijd levendig zijn. Men had echter in het geschrift meer waardeering mogen verwachten voor de krachtige politieke oppositie, die, in weerwil van de ongunstige omstandigheden, het Fransche en Belgische socialisme desniettemin ontplooide, een dappere protestaktie die zeker haar uitwerking op de geesten niet gemist zal hebben en, wat Frankrijk betreft, stellig een der voorbereidende factoren voor de verkiezingsnederlaag van Poincaré geweest is. Ook had de intensieve financieele en andere hulp, die de arbeidersbeweging in verscheidene neutrale landen aan het lijdelijk verzet der Duitsche arbeiders tegen de Roerbezetting bood, alleszins verdiend in dit dokumenteele geschrift van het Duitsche Vakverbond gewaardeerd te worden. In de plaats daarvan beijvert de schrijver zich, om al wat in het buitenland gebeurde te kleineeren en al wat in Duitschland door de arbeidersbeweging geschiedde in het gunstigste licht te stellen. Toch dacht men ook in Duitschland — zeer terecht overigens — niet aan algemeene werkstaking. Toch heeft zeker ook de houding der Duitsche arbeidersbeweging er niet in alle opzichten toe bijgedragen om de niet geringe sympathie met de moedige en hardnekkige Roerstrijders in daden om te zetten. Wij herinneren slechts aan het noodlottige besluit om de steunbijdragen der arbeidersbeweging tot één fonds samen te voegen met die der

ondernemers. De schrijver betoogt dat deze „strijdgemeenschap" tusschen arbeiders en ondernemers niets gemeen had met het „nationale eenheidsfront", waarom van reaktionairen kant steeds in Duitschland geroepen werd. In het buitenland moest het besluit niettemin noodzakelijk in dien zin indruk maken en dezelfde indruk is in breede Duitsche arbeiderskringen gewekt. Daarbij werden de zoogenaamde ondernemersbijdragen, met gulle hand verstrekt, ten slotte in den vorm van Rijkssteun aan de industrie toch uit de staatskas betaald en bespoedigden aldus de angstwekkende valutadaling, waarvan Stinnes en consorten zoozeer geprofiteerd hebben, terwijl de arbeidersklasse er door in de vreeselijkste ellende gedompeld werd. Dit werd in het buitenland al zeer spoedig doorzien, maar scheen in de Duitsche arbeidersbeweging niet sterk de aandacht te trekken, leidde althans niet tot maatregelen, waardoor aan dit schandaal een einde gemaakt werd. Ook dit moet men wel zeer in aanmerking nemen, wanneer men over onvoldoende buitenlandsche hulp voor de Roerstrijders hoort gewagen.

Uit een en ander blijkt wel, dat wij kritisch staan tegenover Erdmann's geschrift. Wanneer wij nochtans de lezing — zij het de kritische — ten zeerste aanbevelen, is het, behalve om de aantrekkelijke eigenschappen die wij in onze inleidende woorden roemden, ook omdat er een groote hoeveelheid belangrijk materiaal in verwerkt is en omdat het tot dieper nadenken stemt over problemen die verbonden waren aan een der belangrijkste episoden der na-oorlogs-geschiedenis.

J. F. A.

TIJDSCHRIFTEN-OVERZICHT

In **die Gesellschaft** van Maart schrijft Viktor Tschernow over *„het geval Trotski"*. Sinds de tijden van Cromwell en de Fransche revolutie heerscht de opvatting, dat op elke revolutie, die buiten de grenzen van haar mogelijkheden gaat, een militaire diktatuur volgt. Dit overgeleverd ontwikkelingsschabloon beheerschte zoozeer de geesten, dat na het revolutiejaar '17 iedereen in Rusland uitzag naar den „generaal op het witte paard". Men meende hem te zien in Koltschak, Kornilow, Denikin, Wrangel, enz. Doch de verwachting kwam van den verkeerden kant. Genoemde mannen waren levende overblijfselen van de oude orde, die de revolutie haatten uit het diepst van hun hart. Uit hen kon nooit een Napoleon voortkomen. Toen men dat eenmaal in Rusland goed had gezien, begon Trotski's populariteit. Lenin beschouwde men als den puriteinschen Robespierre van de revolutie, Trotski als de Bonaparte. Tijdens Lenin's leven heeft Trotski zich nooit aan diens machtsinvloed kunnen onttrekken. Maar na diens dood dan? Bij de beantwoording hiervan blijkt het groote verschil tusschen het Engeland onder Cromwell, het Napoleontische Frankrijk en het Rusland onder Trotski en Sinofjef. Onder de revolutie in Frankrijk waren er nog geen politieke partijen in modern opzicht. Een krachtige persoon kon daarom bij de politieke versplintering der revolutionaire massa snel omhoog komen —, maar ook snel vergeten worden. Dat was in Rusland anders. Daar waren bij de Maart-revolutie van 1917 goed georganiseerde partijen met straffe discipline en centralisatie. Trotski onderschatte de kracht van de „oude Lenin-garde", waarop het heele fundament van de kommunistische partij in Rusland rustte. Het driemanschap Stalinin, Sinofjef en Kamenef (politieke gramofoons, overigens) steunde op dit fundament. Trotski bleef voor hen de vreemde, oningewijde. Toen hij dan ook openlijk tot den aanval overging, was volledig

isolement daarvan het gevolg. Lenin kon, van zijn kracht overtuigd, onbarmhartig tegenover de oppositie zijn. Trotski, innerlijk altijd onzeker, wilde de beteekenis van zijn persoonlijkheid telkens doen uitkomen. Een verder verschil is, dat Frankrijk na de revolutie een machtig, revolutionair leger had. Rusland niet, evenmin een verafgoden leider, die de wereld met zijn militair genie hypnotiseert. Het leger in Rusland is geenszins de eenige georganiseerde macht. De oude partijen — sociaalrevolutionairen en sociaaldemokraten — voeren nog een krachtig bestaan en laten zich niet uitroeien, hun aantrekkingskracht op de massa is nog niet verzwakt. Het leger is dus niet de eenige, zichzelf genoegzame elektro-magnetische kracht. Dat is de reden waarom Trotski heeft moeten zwichten.

Dr. Charlotte Lütkens schrijft over: *de politieke zijde van de jeugdbeweging*. De jeugdbeweging (een specifiek Duitsche beweging, geboren uit den Bismarck-keizerlijken staat) in Duitschland is in wezen politiek. Voor den oorlog reeds was de politiek de groote, weliswaar ongenoemde, drijfkracht van de jeugdbeweging. Natuurlijk kon na den val van de monarchie de politiek als voornaamste taak eerst recht beoefend worden. Beter gezegd: de politiek der jeugdbeweging was, maar ook is er nog steeds op uit den keizerlijken ambtenaars- en overheidsstaat te doen verdwijnen. Immers zijn ook nu nog alle politieke organen en instellingen gebaseerd op dien staat. Dat geldt niet alleen en in de eerste plaats voor de personen, doch evenzeer voor heel het politieke leven na 1918. Dat wat men de krisis van het parlementarisme, de problematiek van de democratie noemt is niets anders als het gevolg van dezen toestand. De kracht van de jeugdbeweging is dat zij vrij is van herinneringen uit het oude Duitschland van Wilhelm II. Zij is traditie-loos en traditie-vijandig. De jongeren schuwen niet de verantwoordelijkheid, doch zoeken de natuurlijke gebondenheid, willen de vrijheid van mensch te zijn, echter om de gemeenschap te vormen. Het doel is de ware nationale levensgemeenschap, de Duitsche volksstaat. Haar vroeger isolement onder het keizerrijk is haar thans tot zegen geworden. Onbevlekt, onbelast neemt zij haar taak ter hand en staat door deze zuiverheid boven alle partijen. Het is natuurlijk dwaasheid, van de jeugdbeweging de redding van Duitschland uit den binnen- en buitenlandschen nood te verwachten. Thans wil zij nog niets anders als het Duitsche volk bekwaam maken tot politieke zelfbeheersching. Kenmerkend voor de jeugdbeweging is het feit dat haar organisaties eerst dan tot de jeugdbeweging behooren, wanneer zij zelfstandig door en voor de jeugd ontstaan en gedragen worden. Dat kweekt verantwoordelijkheidsgevoel, waaraan het Duitsche politieke leven van heden zooveel behoefte heeft.

Karl Kautsky geeft antwoord op de vraag: *was de Parijsche Kommune Duitsch-vijandig?* Zulks naar aanleiding van een werk van Conrady „Reichsgründung und Kommune", waarin Marx' „Bürgerkrieg in Frankreich" met andere geschriften van Marx en Engels uit en over de jaren 1870 en 1871 zijn opgenomen. Voor Kautsky staat het internationale karakter van de Kommune natuurlijk boven elken twijfel verheven. Hij bestrijdt Conrady's opvattingen in bizonderheden en komt tot de slotsom dat diens beschouwingen de geschriften van Marx en Engels uit den oorlogatijd niet aanvullen, doch hun geweld aandoen.

Dr. Robert Danneberg besluit met een artikel over: *het sociaaldemokratisch gemeentebestuur van Weenen*. Achtereenvolgens behandelt schr. zeer uitvoerig de bestuursinrichting van de stad Weenen, de financieele politiek, het gemeentepersoneel, de volkswelvaart, het onderwijs, het woningvraagstuk, technische en ekonomische zaken en de stedelijke bedrijven.

L. J. K.

In de **„Sozialistische Monatshefte"** van 3 Februari 1925 schrijft Max Schippel over *„De internationale economische toestand en die van Duitschland"*. Uit de berichten der belangrijkste landen, betoogt hij, blijkt duidelijk, dat de konjunktuur zich weer in gunstige richting beweegt. Vooral in Amerika blijkt het economisch leven zich weer flink te herstellen, gezien het feit, dat de Amerikaansche ijzer- en staalindustrie, die tijdens den oorlog kunstmatig werd opgevoerd, met 80 pCt. harer capaciteit werkt. In Engeland is de toestand nog ongunstig, hoewel de werkloosheid van $11^1/_2$ pCt. in het jaar 1923 tot $8^1/_{10}$ pCt. in het jaar 1924 is teruggegaan. Ook de financieele toestand van Frankrijk is nog niet zeer florissant, al is het deficiet op de gewone en buitengewone begrooting van 23.759 millioen francs in het jaar 1919 tot 4183 millioen francs in de begrooting voor 1924 teruggegaan.

Duitschland vertoont in het jaar 1924 een aanmerkelijken vooruitgang, vooral tengevolge van de stabiliseering van de mark sinds November 1925. Ten aanzien van Duitschland wijst Schippel nog eens uitdrukkelijk op de noodzakelijkheid van de opvoering der productiviteit. Aan het slot van zijn artikel legt hij den nadruk op de gemeenschappelijke belangen van werkgevers en werknemers bij een verderen wederopbouw van Duitschland.

Paul Kampffmeyer schrijft over *„Formeele en scheppende democratie"*. Vóór het uitbreken van den oorlog was in Duitschland de formeele democratie nog niet geheel doorgevoerd. Het recht van vereenigen was voor de ondernemers in juridisch opzicht een andere dan dat voor de arbeidersklasse en de toepassing van dit recht was zeer eenzijdig. De constructieve kracht van de Duitsche arbeidersklasse in den Staat werd teniet gedaan door zijn ondemocratisch karakter. Schr. wijdt dan verder uit over den goeden en grooten invloed van het Duitsche revisionisme vóór den oorlog, hij stelt hiertegenover het onvruchtbare marxisme, deze „radikale" leer, volgens welke het ingrijpen van den mensch in de ontwikkeling slechts weinig beteekenis heeft. Ook bestrijdt hij de opvatting van de gewelddadige omvorming van het kapitalisme.

Tegenover de opvatting, die dikwijls in politieke- en vakvereenigingskringen wordt vernomen, als zou de politieke democratie op het proletarisch bestaan een beslissenden invloed uitoefenen, wijst de schrijver met nadruk op de noodzakelijkheid van de democratie in het *economische* leven. Dit laatste te propageeren is noodzakelijk teneinde niet te vervallen in dezelfde fout van vele socialisten, die tijdens de Duitsche revolutie van November 1918 in den waan verkeerden, dat het aan het bewind zijn van socialistische volkscommissarissen reeds de verovering van de politieke macht door de arbeidersklasse zou beteekenen.

Helmut Tormin schrijft over *„Sociaal-Democratie en Sociale Voorzorg"*. Schr. betoogt, dat de sociale voorzorg een groote vooruitgang beteekent, vergeleken bij het stelsel der armenzorg. Hij acht het zeer gewenscht dat de sociaal-democratie, die tot nu toe een negatief standpunt innam ten aanzien van de sociale voorzorg, een positief program zal ontwerpen. Tot nu toe was er slechts sprake van medewerking der sociaal-democratie ten aanzien van de sociale voorzorg in de volksvertegenwoordiging. Dit is echter niet voldoende. Wat noodig is, is het opbouwen van een eigen sociaal-democratische sociale voorzorg, in aansluiting met hetgeen partij, vakvereeniging en coöperatie reeds hebben verricht.

ANDR. S.

Die Arbeit. Het No. van Februari begint met een artikel van Otto Albrecht over *Bescherming van den Landbouw*. Gekonstateerd wordt dat de beweging voor beschermende rechten voor den landbouw haar oorzaak vindt in den ekonomischen toestand van den landbouw bij het einde van het inflatie-tijdperk, waarbij door

allerlei oorzaken de graanprijzen omlaag gingen. In en na de oorlogsjaren hebben de landbouwers zich niets van de volksnooden aangetrokken, zij hebben in dien tijd schatten verdiend. Gelijk met de aktie voor bescherming is een tegenaktie voor vrijhandel ontstaan. Vooraanstaande ekonomische leiders, vroeger voorstanders van bescherming, zijn nu vrijhandelaars. Ook een organisatie van kleine landbouwers is, in tegenstelling met die der grondbezitters en groote ondernemers, tegen bescherming, die in hoofdzaak den graanverbouwers, dat zijn de grootste ondernemers, ten goede zal komen.

Het is wenschelijk dat de Duitsche landbouw zooveel mogelijk de voedselvoorziening van het eigen volk verzorgt. Sedert 1882 is het in den landbouw werkzaam deel der bevolking van 19¼ op 17½ millioen teruggegaan, de overige bevolking van 27 op 44 millioen gestegen. In den tijd dat de bevolking met 50 pCt. vermeerderde, steeg de landbouw-produktie met 100 pCt. Deze stijging is niet dóór, maar ondanks de bescherming gekomen, en zou zonder deze nog grooter zijn geweest, wat aan de hand van vele deskundigen nader wordt uiteengezet. Geciteerd wordt wat Ford over toepassing van mechanische kracht en verbetering der techniek in den landbouw heeft geschreven. In denzelfden geest schreef K. Schneider, een deskundig grondbezitter. Bij de bescherming van den landbouw speelt ook de bescherming van de industrie een rol. Hooge rechten op landbouw-machines zijn tot nadeel van den landbouw, ook de veeteelt zal schade der bescherming ondervinden. Bescherming komt alleen den groot-grondbezitters en den ondernemers van de groote bedrijven ten goede. Het doel van den Duitschen landbouw moet zijn, goedkooper en meer produktie door mechanisatie van het bedrijf en besparing van dierlijke en menschelijke arbeidskracht. Dit wordt door bescherming niet bevorderd, maar juist tegengehouden.

Carl Mennicke schrijft over *Arbeidssolidariteit*. Het socialisatie-vraagstuk blijft de aandacht vragen; zelfs in Amerika wordt het, zij het onder andere voorwaarden, aan de orde gesteld. De socialisatie kan echter in een hoog-ontwikkelde ekonomische maatschappij slechts een geschiedkundig proces zijn. De produktie door de gemeenschap, zal dezelfde produktiviteit moeten bezitten als die in dezen tijd van konkurrentie, en bovendien aan allerlei andere voorwaarden en eischen in het belang der gemeenschap moeten voldoen. Een moeilijk vraagstuk is dat der organisatie van het arbeidsproces, waarbij naast groote produktiviteit ook voor een behoorlijk arbeidsrecht en menschwaardig bestaan van de arbeiders moet gezorgd worden. De georganiseerde macht der arbeiders is voor de socialisatie niet voldoende. Naast hun strijd-solidariteit ontbreekt veelal de arbeids-solidariteit. In het grootbedrijf staan de arbeiders niet in kontakt met den kapitalistischen ondernemer; de bazen en werknemers zijn daar tusschen geplaatst. Zij behooren de belangen van het bedrijf te dienen, worden echter door de arbeiders meer of minder als tegenstanders beschouwd, die echter weer te vriend gehouden moeten worden, omdat zij de macht hebben den arbeiders meer of minder loonenden arbeid te geven. De ondernemers maken hiervan gebruik om de arbeiders tegen elkaar uit te spelen, hun solidariteit te breken. Aangehaald wordt wat Varga in „De ekonomisch-politieke vraagstukken der proletarische diktatuur" (1921) hierover schreef. Door stelselmatigen moreelen invloed, door bezieling der gemeenschapsgedachte, moet door vrije discipline verkregen worden, wat nu onder de hongerzweep der kapitalisten wordt bereikt. Er moet politieke macht gevormd worden om de maatschappij in onze richting om te zetten, de vakbeweging moet trachten het levenspeil der arbeiders zooveel mogelijk te verhoogen. Door opvoeding, ontwikkeling, zelfbestuur en medezeggenschap moet naast de reeds bestaande strijd-solidariteit ook de vereischte arbeids-solidariteit verworven worden.

Voorts bevat deze aflevering een artikel over *Arbeidersontwikkeling* door Ernst Michel, *Gemeente- of Staatssocialisme* door Robert Wilbrand, waarin dit socialisme van bovenaf, gesteld wordt tegenover de koöperatie en het gildensocialisme, dat als socialisme van onder-op wordt voorgesteld; *Duitsche ondernemingen in het buitenland* door Fritz König; *De fascistische vakvereenigingen* door Rolf Revenlow, waarin het fascisme geteekend wordt als de strijd van de radikale klein-burgerij, en de door de arbeidersbeweging in hun macht beperkte agrariërs, tijdelijk gesteund door bank- en industrie-kapitaal tegen de socialistische arbeidersbeweging. G. P. L.

BIBLIOGRAFIE

Theodor O. Cassau. Die Konsumsvereinsbewegung in Deutschland. Duncker & Humblot. München u. Leipzig 1924.

Adolf Damaschke. Bibel und Bodenreform. Gebrüder Mann. Berlin 1924.

Ludwig Frank. Aufsätze, Reden und Briefe, Ausgewählt und eingeleitet von Hedwig Wachenheim. Verlag für Sozialwissenschaft. G. m. b. H. Berlin.

Franz S. Furtwängler. Arbeit und Volksklassen im Wandel der Geschichte. Verlagsgesellschaft d. Allgem. Deutschen Gewerkschaftsbundes. Berlin. M. 1.50.

Charles Gide. La Russie soviétique. Edition de la Conciliation internationale. Frs. 4.—.

F. E. Lawley. Socialism and railways. I. L. P. Publication Dept. 6/- net.

M. Leinert. Die Sozialgeschichte der Grossstadt. M. 7.50.

Achille Loria. Theorie der reinen Wirtschaft. Untersuchungen der Gesetze des Einkommens. Aus dem Italienischen von Clemens Heiss. Duncker & Humblot. München u. Leipzig. M. 13.—.

S. P. Melgunow. Der rote Terror in Russland, 1918 bis 1923. Olga Diakow & Co. Berlin.

Hans Neisser u. Melchior Palyi. „Lujo Brentano." R. I. Präger. Berlin.

Clemens Nörpel. Internationales Arbeitsrecht. Eine Einführung. Verlag d. Allgem. Deutschen Gewerkschaftsbundes. Berlin. M. 1.—.

Georg Popoff. Tscheka, Der Staat im Staate. Erlebnisse und Erfahrungen mit der Russischen ausserordentlichen Kommission. Frankfurter Societäts-Druckerei. G. m. b. H. Frankfurt a/M. M. 6.—.

Henr. Roland Holst—van der Schalk. Over leven en schoonheid. Opstellen over aesthetische en etische onderwerpen. Uitgevers-Mij. van Loghum Slaterus & Visser. Arnhem. *f* 3.95.

Ernest Seillière. Augusts Comte. F. Alcan. Frs. 12.—.

Emile Vandervelde. Histoire du parti ouvrier belge. L'Eglantine. Bruxelles. Frs. 20.—.

Sidney und Beatrice Webb. Die Genossenschaftsbewegung der Konsumenten. Uebersetzt von Dr. Jeannette Cassau. H. Meyers Buchdruckerei. Halberstadt. M. 8.—.